

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana

AUGUST BOVER I FONT

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
bover@ub.edu

MIRALLES, Eulàlia (ed.): *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2011; «Philologica: Sèrie Estudis», núm. 2.

Tot i els quantiosos i notables avenços que s'han produït en l'estudi de la literatura catalana dels segles XVI al XVIII i que s'han anat publicant ara ja fa una bona colla d'anys, la literatura de la nostra època moderna continua sent la ventafocs de les nostres lletres i massa sovint és injustament ignorada o, si més no, oblidada. I això, malgrat que des de la recerca universitària s'ha fet prou evident —contràriament al que es creia— que, sense tractar-se dels nostres millors segles, ni de bon tros, entre les obres produïdes en aquest període n'hi ha de grandíssim interès i, fins i tot, de perfectament comparables amb els estàndards europeus del moment per la seva qualitat.

Però, malgrat aquest esforç, en termes generals —i incloent-hi bona part d'ensenyants— es continuen «ignorant» aquests tres segles del nostre panorama literari, fent com si aquest llarg període —fonamental, d'altra banda, per comprendre alguns dels problemes que avui dia encara ens continuen condicionant—, senzillament no hagués existit. I precisament la voluntat d'acabar amb aquest oblit nefast, de fer emergir la literatura d'aquest temps, ha estat el que ha fet decidir Eulàlia Miralles a emprendre la publicació d'aquest llibre. Ara professora a la Universitat de València, però fins fa poc vinculada, com la resta de col·laboradors d'aquesta obra, a l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, un activíssim grup de recerca especialitzat en l'època moderna, l'editora del volum hi ha aplegat catorze treballs escrits per set investigadors. El lector hi trobarà, doncs, una catorzena d'articles, alguns dels quals considerats ja clàssics i que, per a aquesta ocasió, han estat ampliat i revisats profundament, que l'editora ha distribuït en quatre blocs. El primer, de caire introductori, s'obre amb una

panoràmica de la literatura de l'època, a cura d'Albert Rossich, i una altra visió de conjunt de la historiografia literària sobre aquest període, de Pep Valsalobre. Els altres tres blocs estan dedicats als tradicionals tres grans gèneres. El segon és el dedicat a la prosa i compta amb un estudi de la tipologia dels diferents models de prosa que es donen durant el Barroc, signat per l'esmentat Albert Rossich i Modest Prats; una anàlisi de les obres narratives dels segles XVI, XVII i XVIII, del mateix Rossich; i un article sobre els llibres de memòries, especialment els escrits des d'una perspectiva barcelonina durant aquests mateixos segles, d'Eulàlia Miralles. A continuació, i pel que fa al teatre, s'hi inclou una visió general de la producció dramàtica del segle XVII, també de Rossich, i l'estudi de les formes del teatre breu valencià del segle XVIII, de Gabriel Sansano. I, finalment, el bloc dedicat a la poesia —que és el més extens i el més miscel·lani— és configurat per set estudis i tracta de la introducció de la mètrica italiana en la nostra poesia, obra de Rossich; dels condicionants del mecenatge aristocràtic a la València del Cinccents, de Valsalobre; d'una visió panoràmica de la poesia del mateix segle, igualment de Valsalobre; de la poesia emblemàtica commemorativa del segle XVII, de Montserrat Bonaventura; de la poesia relativa a la Guerra dels Segadors emanada dels dos bàndols enfrontats i en qualsevol de les llengües vehiculars, de Miralles; de la concepció de la poesia al Principat de Catalunya durant el segle XVIII, de Mireia Campabadal, i de la pervivència de l'obra de Francesc Vicenç Garcia en la història literària catalana, també de Rossich, treball que clou el volum.

El volum, doncs, constitueix una excel·lent mostra de la labor realitzada per aquest grup de recerca en la valorització crítica del material literari produït durant aquesta llarga etapa i en qualsevol de les seves modalitats de gènere. I, no cal dir-ho, és un meritori esforç d'Eulàlia Miralles per fer visible la literatura d'aquest període massa temps menystingut i les aportacions crítiques que el revaloritzen. Perquè, com diu la curadora en la seva presentació, es tracta d'un volum que aporta «un panorama general de la literatura de l'època moderna, i neix amb l'objectiu d'acostar el lector a un període encara mal conegut de la nostra història literària» i que permet «constatar la vitalitat de la literatura en llengua catalana al llarg de tres segles de la nostra història cultural, del Cinccents al Setcents, i palesa la profunda revisió que s'ha operat en la crítica recent a l'hora de valorar-la». Tota una llarga etapa literària sense la qual, no ho oblidem, no hauria estat possible la posterior Renaixença i, probablement, la continuïtat literària culta en llengua catalana fins als nostres dies.

Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme

JOAN SANTANACH

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
jsantanach@ub.edu

DOMINGO, Josep Maria (ed.): *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*, Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2011; «Pòsits», núm. 6.

En el marc del projecte *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*, impulsat pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (MUHBA), es va presentar l'exposició homònima comissariada per Josep M. Domingo, que va poder-se visitar entre el 18 de juliol de 2009 i el 14 de març de 2010. Amb aquest projecte, que va tenir l'exposició com a centre d'un seguit d'activitats bastant més ampli, el Museu feia la seva contribució a la commemoració del cent cinquantesim aniversari de l'establiment dels moderns Jocs Florals de Barcelona. S'hi posava en crisi, en la línia d'investigacions dutes a terme en els darrers temps, entre altres, pel ja citat Josep M. Domingo, una concepció del certamen literari que l'identificava amb una mera evocació del passat, del tot aïllada de la realitat contemporània. Lluny d'aquesta visió ingènua de la «restauració» dels Jocs Florals, s'hi subratllava l'estreta relació del certamen amb l'impuls de transformació urbana experimentat per la ciutat de Barcelona durant el XIX, especialment durant la segona meitat del segle, i els esforços de legitimació cultural, i doncs social, duts a terme per les noves classes dirigents vinculades a la burgesia liberal.

Al volum que ressenyem no sols s'inclou el catàleg de peces artístiques, llibres i estudis, documents diversos, autògrafs i bona part del material gràfic exhibit a l'exposició (ps. 151-242), sinó també alguns dels treballs derivats del cicle de conferències que s'organitzà paral·lelament a la mostra, que comentaré tot seguit. Hi trobem, així mateix, una detallada cronologia del Jocs barcelonins (ps. 129-139), preparada per Maria Àngels Verdager i el comissari de l'exposició, que abasta des de la seva fundació, el 1859, fins a l'any 1925, en què, a causa de la dictadura de Primo de Rivera, no es van arribar a celebrar (l'any anterior havien hagut de desplaçar-se a Tolosa de Llenguadoc) i es publicà, en comptes de l'anuari tradicional, un *Homenatge als Jocs Florals de Barcelona*. A continuació, hi ha una bibliografia (ps. 141-149), a càrrec de l'esmentada professora Verdager, independent dels reculls bibliogràfics continguts als estudis previs; s'hi inclouen les publicacions sorgides pròpiament dels Jocs Florals de Barcelona i les aportacions, antigues i contemporànies, sobre el certamen.

El volum també inclou un CD (*Barcelona, 1859. Música en temps dels Jocs Florals*), en què es reproduïx el concert ofert el 12 de novembre de 2009 a la sala Martí l'Humà del MUHBA, amb aportacions del Grup Instrumental de l'ESMUC, dirigit per Xavier Puig, que interpreta diverses peces del compositor

Josep Marraco; de la mezzosoprano Eulàlia Fantova i la pianista Maria Mauri, que van dedicar la seva intervenció a obres de Nicolau Guanyabens i Josep Anselm Clavé, i de La Nova Euterpe, que va interpretar diverses cançons i balades, sobretot de tradició oral. Totes les composicions musicals incloses al CD són contemporànies, o poc posteriors, a l'establiment dels Jocs, i tenen per objecte contextualitzar musicalment el període històric en què es fixa el volum. Cal posar-les en relació, així mateix, amb l'estudi de Francesc Cortès, «Les músiques dels Jocs Florals del 1859» (ps. 101-128), en què es dona compte de la interpretació de peces musicals durant el primer acte de lliurament de guardons, situant-les en el context musical d'aquells anys; també es valora l'elecció del repertori interpretat al Saló de Cent i la intencionalitat a què responia aquesta elecció, en el marc de les inquietuds modernitzadores i progressivament reivindicatives de la llengua i la identitat catalanes que manifesten els compositors del país, paral·leles a les que es produeixen en l'àmbit literari.

Els estudis sobre aspectes més estretament vinculats a la història dels Jocs Florals des d'un punt de vista literari són tres. En el primer, «La gènesi dels Jocs Florals» (ps. 13-37), Andreu Freixes fa un repàs de les iniciatives prèvies i de les circumstàncies que van afavorir que el 1859, vint-i-sis anys després de la publicació de *La pàtria* d'Aribau, s'establís un certamen literari que pretenia entroncar amb els jocs medievals impulsats pel Consistori de la Gaia Ciència.

Més enllà dels estudis dedicats a la història, la llengua i la literatura medievals autòctones (Antoni de Capmany, Josep Pau Ballot, Pròsper de Bofarull), que van contribuir decisivament a crear una determinada consciència, cal esmentar específicament les aportacions relatives als jocs medievals, ja fossin els de Tolosa o els de Barcelona. Entre els darrers, ens hem de remuntar, en primer lloc, als *Orígenes de la llengua espanyola*, de Gregori Maians (1737), en els quals s'inclouïa el text de l'*Arte de trovar* d'Enric de Villena. Així mateix, Fèlix Torres Amat parla de la fundació del certamen barceloní a les *Memorias*, citant entre altres un estudi de Pere Puiggarí que per primera vegada qualifica el certamen com a *jocs florals*. També Josep Tastú li va fer arribar notícies i poesies medievals. Tastú, a més, va localitzar a l'arxiu de Sant Cugat un manuscrit de les *Lleis d'amor* de Guilhem Molinier, que va afavorir de nou l'interès pel certamen i la seva vinculació amb la ciutat de Barcelona.

Sens dubte, totes aquestes aportacions es van veure potenciades pels estudis sobre la tradició literària occitana de François Raynouard. Consta que volums de la seva obra van ser enviats a l'Acadèmia de Bones Lletres, amb la qual, com és prou sabut, estaven vinculats diversos dels personatges esmentats fins ara. També en formava part Joan Cortada, autor de diverses novel·les de tema medieval, entre les quals *Lorenzo* (1837), en què parlava de les mítiques «corts d'amor» reivindicades per Raynouard. Tres anys més tard Cortada va llegir el *Discurso acerca de las cortes de amor*, en què demanava a la institució la creació d'un certamen literari similar al de Tolosa.

El paper de Josep M. Domingo, «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Literatura, modernització urbana i representació col·lectiva» (ps. 39-76), tal com apunta

el subtítol, s'ha de relacionar amb la revisió de les causes que motivaren l'establiment dels Jocs Florals, apuntada més amunt, i amb les conseqüències que aquesta revisió implica per a la comprensió mateixa dels Jocs. En efecte, vist en el context de la transformació urbana de Barcelona i de les estratègies de legitimitació desenvolupades per la burgesia, el certamen poètic adquireix tota una nova significació.

I és que la coincidència de data entre la restauració jocfloral i l'aprovació del Pla Cerdà, totes dues del 1859, no és un simple atzar cronològic. Prèviament, va ser necessari que la idea d'un certamen literari a imatge dels jocs medievals seguís també el seu propi procés de gestació. Domingo recull esments i reivindicacions dels Jocs previs a la restauració, dels quals remarca sobretot que van ser impulsats per intel·lectuals vinculats als nous sectors liberals (com Joan Cortada o l'incansable Víctor Balaguer), els quals, a més, coincidien en uns mateixos postulats estètics, dins de l'historicisme romàntic, i en la recerca d'un espai públic que els legitimés com a escriptors. Es tracta de constants que es repeteixen, i que són ben significatives.

Malgrat tot, sense disposar de suport polític hauria estat impensable que les aspiracions d'aquests intel·lectuals es materialitzessin i, sobretot, que s'arribessin a institucionalitzar. D'aquí la importància que, vint-i-cinc anys després de les primeres reivindicacions, l'Ajuntament de Barcelona, convençut dels beneficis que aportarien al model social i de ciutat que s'estava gestant, assumís el projecte dels Jocs, els donés continuïtat, i els convertís en instrument de projecció de les elits emergents. Així, en una Barcelona que maldava per superar la imatge de ciutat caduca i de províncies —dels anys immediatament anteriors són uns quants testimonis que en parlen en termes ben poc elogiosos, i que la titllen d'insalubre, materialista i obsoleta—, els Jocs esdevingueren un actiu important per a la seva dignificació artística i cultural, paral·lela a la construcció d'una ciutat moderna i eficient.

L'objectiu de modernització no està de cap manera renyit amb la revalorització de les arrels medievals de Barcelona, del seu passat més gloriós. Al contrari, ja que és precisament en el passat medieval que es trobarà l'estímul necessari per a les ambicions presents, com certifiquen múltiples exemples urbanístics. En aquest context, la literatura en català esdevé al seu torn un valor patrimonial, dignificat pel marc solemne i prestigiós dels Jocs, i la llengua catalana es desempallega de mica en mica de l'estigma, que arrossegava de feia anys, d'ineptitud per al conreu literari culte.

Finalment, Ramon Pinyol, a «Literatura, ideologia i política. A través de la història dels Jocs Florals» (ps. 77-100), incideix de nou en l'important paper que els interessos polítics van exercir en el desenvolupament del certamen literari barceloní. Convertits en una de les plataformes més destacades de difusió del catalanisme —en un context en què, a més, n'hi havia ben poques—, era inevitable que es veiessin sotmesos a tota mena de pressions. La història dels Jocs és plena de tensions entre els organitzadors i unes autoritats que els observaven amb descon-

fiança, i sovint amb marcada hostilitat, i també entre els mateixos organitzadors, de signe ideològic divers. Per tal d'exemplificar aquests conflictes i intents d'instrumentalització del certamen, Pinyol fa referència a diversos esdeveniments que van impedir que algunes edicions dels Jocs es desenvolupessin amb normalitat.

Entre altres fets, esmenta els de l'any 1888, en què la projectada presència de Maria Cristina a la inauguració de l'Exposició Universal de Barcelona va propiciar que la celebració dels Jocs s'endarrerís algunes setmanes per tal que la reina regent pogués presidir-los; aquesta situació, que se sumava a un enfrontament previ entre sectors del Centre Català i de la Lliga, que no havien aconseguit consensuar l'elecció dels mantenidors, va desembocar en la celebració de dos certàmens independents.

Els Jocs també han estat sotmesos a les imposicions de les autoritats militars. Així, el 1902 van ser suspesos per ordre del capità general de la ciutat, i van haver-se de celebrar a Perpinyà, acollits pel bisbe Juli Carselade. El 1924, després del cop d'estat de Primo de Rivera, l'ordre d'un altre militar, el general Losada, va impedir que els Jocs tinguessin lloc a Barcelona; aquesta vegada es van traslladar a Tolosa de Llenguadoc. En els anys que seguiren, no va ser possible fer públicament la festa dels Jocs, i es va optar per actes de tipus privat. No va ser fins el 1930, en què la festa va tenir lloc al Palau de la Música, que van recuperar la seva dimensió pública.

Es van veure així mateix afectats, com tot el país, per la Guerra Civil i la dictadura franquista. Entre 1937 i 1939 no es van celebrar, i a partir del 1940 van haver de fer-se en la clandestinitat. Paral·lelament, a l'exterior s'organitzaven els Jocs Florals de la Llengua Catalana, no exempts de tensions internes, mentre que al país les autoritats franquistes van impulsar diversos certàmens alternatius, entre els quals s'han de recordar els Juegos Florales Sindicales, iniciats precisament el 1958, any del centenari dels «restaurats» durant la Renaixença. Amb tots aquests condicionants, els Jocs no van assolir una relativa normalitat, sense controls governatius i amb la participació unitària del conjunt d'escriptors catalans, fins el 1978.

El volum *Barcelona i els Jocs Florals, 1859* és una molt bona aproximació a les causes i motivacions que van portar a la creació del certamen literari barceloní; i també, és clar, al context que els va veure néixer. El paper simbòlic que van tenir des de la seva gènesi va condicionar moltes de les reaccions que es van produir al seu voltant, començant pel mateix establiment del certamen. Des d'aquesta perspectiva, és evident que s'ha de modificar la imatge que sovint es té dels Jocs, i del conjunt de la Renaixença, com a aliens a la seva realitat contemporània i només ocupats a fer l'elogia d'un passat desaparegut molts segles enrere. Ni l'un ni l'altra no es poden entendre correctament si es desvinculen de la profunda transformació que va viure la societat vuitcentista i de les tensions que aquesta transformació va generar.

Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic

JOAN BORJA I SANZ

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana

joan.borja@ua.es

ORIOI, Carme i Emili SAMPER (eds.): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2011; «Biblioteca Digital», núm. 5.¹

Amb edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili trau a la llum, com a cinquè volum de la col·lecció «Biblioteca Digital», el *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, un treball ingent, de 620 pàgines (21 x 29,7 cm), que a primer colp d'ull evoca els grans llibrots que, segons el tòpic après dels còmics, servirien per a castigar els infants dolents, braços en creu, de cara a la paret. Es tracta —volem dir— d'un llibre voluminós, de pes, que recull l'enorme quantitat de dades obtingudes en el marc d'un ambiciós projecte interuniversitari i coral, de denominació homònima a la del llibre, en què han participat investigadors tan prestigiosos com Montserrat Palau, Josep M. Pujol, Mònica Sales, Magí Sunyer, Agnès Toda, Anna Vila i Laura Villalba (de la Universitat Rovira i Virgili); Joan Armangué (de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer); Josefina Roma (de la Universitat de Barcelona); i Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu (de la Universitat de les Illes Balears); a més, òbviament, dels curadors ja citats, Carme Oriol (investigadora principal) i Emili Samper.

Atenent la introducció que signen Carme Oriol i Josep M. Pujol, el projecte es planteja l'objectiu de «fer accessible als investigadors la informació bibliogràfica i de contingut referida als estudis i les col·leccions de literatura popular i folklore de l'àmbit català publicats dins del període romàntic, així com els treballs biogràfics i crítics dedicats als seus autors i a les institucions més actives d'aquest període». I és així que el catàleg editat per Oriol i Samper ofereix un total de 2.692 fitxes —es diu fàcil!—, d'unes tantes altres publicacions sobre literatura popular, cronològicament ordenades des de l'any 1837 fins al 1893, amb consideració de dates d'impressió, dades d'edició, estudis, llocs de producció, entitats involucrades, folkloristes implicats, gèneres etnopoètics i continguts concrets, a més de les observacions diverses que en cada cas s'han considerat oportunes.

Ens trobem, doncs, davant d'un repertori que localitza i inventaria sistemàticament una muntanyenca quantitat de documents del segle XIX a propòsit de costums, creences, balls, festes, jocs, acudits, cançons, contarelles, enigmes, llegendes, mimologismes, motius locals i renoms, parèmies, relats etiològics, tradicions,

1. També disponible gratuïtament en pdf: <http://www.publicacionsurv.cat/llobres-digital/biblioteca-digital/item/194-repertori> (data de consulta: 15 de setembre de 2012).

rondalles, etc.; com també articles i notes de la història de la recerca folklòrica catalana: esdeveniments rellevants (concursos, premis, actuacions, programes, ressenyes, polèmiques, etc.), informació sobre entitats folklòriques, referències biogràfiques de folkloristes, notícies sobre etnomusicologia, etc. El resultat —com es pot imaginar— és la més completa font de consulta que ara com ara hi ha disponible en el mercat científic per a l'estudi d'un període tan determinant en la consolidació, la fixació i l'evolució de la literatura popular catalana com és el de l'objecte d'estudi.

S'ha de dir, amb tot, que el llibre és, en realitat, el simple resultat de traslladar i arranjar sobre el paper la informació que els investigadors implicats han aconseguit aplegar en la base digital de dades *Bibliofolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana*, un recurs que (val la pena prendre'n nota) es pot consultar lliurement en l'adreça web <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat>. Fet i fet, estudiosos i curiosos de tota mena poden tafanejar ací, sense restriccions, la completa informació del *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, fins i tot —dit siga de passada— d'una manera molt més còmoda i operativa; i amb l'avantatge afegit que, a més de les fitxes del «cicle romàntic», en la versió digital es troben també disponibles les del projecte següent, «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions». En total, vora quatre mil entrades catalogràfiques que abracen una part nuclear en l'aventura folklòrica catalana dels segles XIX i XX.

Com és natural, el buidatge de fonts no hi ha estat —no ho podia ser— totalment exhaustiu. Però sí prou important per a demostrar l'extraordinària fecunditat de la premsa diària i, en general, de les publicacions periòdiques del segle XIX i principis del XX com a font valuosíssima de documents folklòrics —i d'investigació folklòrica—, amb un incalculable valor per a la història (en bona mesura pendent) de l'etnopoètica catalana contemporània. Concretament, s'hi han examinat 30 publicacions de Catalunya, 14 del País Valencià, 21 de les Illes Balears i 7 de fora del domini lingüístic català. Mereixen ser citades, aquestes 72 plataformes d'edició, perquè són —hi subjau un treball pacient d'hemeroteca— les veritables protagonistes del *Repertori*. De Catalunya hi ha: *Almanach de l'Esquella de la Torratxa* (1890); *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalanes* (1881-1882); *L'Atlàntida*, (1896-1899); *L'Avens* (1881-1884; 1889-1890); *L'Avenç* (1891-1893); *La Barretina* (1868; 1873); *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* (1878-1890); *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1893); *Butlletí mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (1877-1880; 1889); *Calendari Català* (1865-1882); *La Campana de Gràcia* (1870-1893); *Eco de Euterpe* (1859-1887); *Eco del Centre de Lectura de Reus* (1859-1860; 1861-1862; 1870-1872); *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1884); *Lo Gay Saber* (1868-1869; 1878-1883); *La Gramalla* (1870); *La Il·lustració Catalana* (1880-1894); *Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús* (1893); *Lo Noy de la mare* (1866-1867); *Lo Pare Arcàngel* (1841); *La Pubilla* (1867-1868); *La Rambla: Semanari Català* (1867; 1868); *La Renaxensa* (1871-1875); *La Renaixensa* (1876-1893); *Lo Renaiement* (1879); *Lo*

Tibidabo (1887-1889); *Un Tros de Paper* (1865-1866); *La Veu de Montserrat* (1878); *La Veu del Camp* (1885-1890). Les Illes Balears hi queden representades amb: *Almacén de Frutos Literarios* (1841- 1846); *Almanaque Balear / Almanaque de las Islas Baleares / Almanaque para las Islas Baleares* (1863-1893); *El Áncora: Revista Religiosa, Científica y Literaria del Periódico del Mismo Título. Tom I* (1880); *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza* (1884-1886); *Butlletí de la Societat Arqueològica Luliana* (1887-1900); *La Dulzaina* (1868- 1869); *El Eco del Santuario* (1890; 1891); *La Fe* (1844); *El Historiador Palmesano* (1848-1849); *La Ignorancia* (1879-1885; 1892); *Las Instituciones* (1889-1891); *El Magisterio Balear* (1873-1893); *Mallorca. Revista Literaria Decenal. Volumen I* (1898-1899); *Mallorca Dominical* (1897-1901); *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* (1875-77; 1884-88); *Es Pagés Mallorquí* (1899); *El Palmesano* (1855-1856); *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Artes* (1872-1873); *La Roqueta* (1887-1900); *El Sarracossano. Pronostich* (1869-1873; 1899); *Semanario Católico* (1888); *La Tortuga. Setmanari Mallorquí, Amic de Tothom. Art. Humor. Literatura* (1888). Per part valenciana hi ha: *Bou Solt, El Semanari impolític* (1877); *Cascarrabias* (1897); *La Degolla* (1890); *La Donsayna* (1844-1845); *El Mole* (1837, 1840-1841); *La Moma. Periódic ballador y batallador* (1885-1886); *El Panorama* (1867, 1871, 1872); *El Papagall* (1864, 1868); *El Paper d'Estrasa* (1895); *Lo Rat Penat. Calendari llemosí* (1874-1883); *El Saltamartí* (1860-1861, 1862); *El Sueco* (1847); *El Tabalet* (1847); *El Tío Nelo* (1862). I, finalment, externes al domini lingüístic són *El Folk-Lore Andaluz* (1882-1883); *El Folk-Lore frexnense y bético-extremeño* (1883-1884); *La Llumanera de Nova York* (1874-1881); *Nella Terra dei Nuraghes* (1892-1894); *Il Promotore* (1840); *Revue des Langues Romanes*; i *La Stella di Sardegna* (1875-1886).²

Comptat i debatut: un treball titànic que enceta camins —i, sobretot, invita a explorar-ne d'altres— en l'estudi de la premsa periòdica del XIX com a estratègia ben productiva per a la millor coneixença diacrònica de la literatura popular catalana. A ningú mínimament avesat a l'etnopoètica catalana no pot sorprendre que aquesta important novetat editorial arribe des de Tarragona. Fet i fet —és just i necessari remarcar-ho—, precisament al caliu de la Universitat Rovira i Virgili s'han anat coent alguns dels principals projectes i de les més sucoses publicacions que en l'última dècada han revolucionat i han posat al dia la recerca etnopoètica catalana: dins l'àmbit cultural propi i també en relació amb l'escenari internacional. Hi ha prou a esmentar el prestigiós Arxiu de Folklore,³ o a alludir un projecte tan emblemàtic com el Rondcat⁴ —o a fer memòria que el prestigiós Grup d'Estudis Etnopoètics⁵ es va fundar gràcies a l'impuls decisiu del *lobby Tarrago-*

2. A més d'aquestes publicacions, els autors en fan constar 71 més que «han estat descartades pel fet de no contenir materials útils per al *Repertori*».

3. Vegeu <http://www.arxiudelfolklore.cat>.

4. Vegeu <http://www.sre.urv.cat/rondcat>.

5. Vegeu <http://blocs.iec.cat/gee>.

na—, per a copsar la idea que la dinamització de la docència, la divulgació i la investigació de la literatura catalana de transmissió oral a què estem assistint (sens dubte, un dels fenòmens més remarcables en la filologia catalana dels últims anys) té molt a veure amb la capacitat de treball i de lideratge —ultra la saviesa, la capacitat per a conformar un veritable *dream team* d'investigadors— que hi han demostrat Carme Oriol i Josep Maria Pujol.

Quan el passat 26 d'agost de 2012 moria a Barcelona l'estimat —mestre admirat, company fascinant— Josep Maria Pujol, l'etnopoètica catalana en quedava irremeiablement òrfena, com també la literatura medieval i l'ortotipografia. Tanmateix, la simple consideració d'una obra com el *Repertori biobibliogràfic*, al costat de totes les altres grans aportacions fetes a la recerca folklòrica, ens fan pensar que l'orfenesa, en el seu cas —en el nostre—, té almenys el palliatiu d'un preciós llegat: el del coneixement, la intel·ligència, l'erudició, la fantasia; en suma, el de la pàtria de paraules a què decididament va contribuir. Els qui tendim a pensar que l'ànima humana és efectivament feta de paraules trobem, així, que la del savi Pujol perdurará per sempre entre nosaltres, i en el treball que prosseguiran els col·legues que, amb ell, han elaborat el *Repertori biobibliogràfic* que ací es tractava de ressenyar.

Etnopoètica i territori: unitat i diversitat

CARME ORIOL

Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologia Catalana, Tarragona
carme.oriol@urv.cat

ESCANDELL, Dari i M. Jesús FRANCÉS (eds.): *Etnopoètica i territori: unitat i diversitat*, Dolianova: Grafica del Parteolla, 2011; «Arxiu de Tradicions de l'Alguer», núm. 12.

L'etnopoètica, en tant que «art de la vida quotidiana», apropa temes que són universals a la realitat immediata del dia a dia. Aquest art del «comú de la gent», com també en podem dir, se serveix de temes i arguments compartits en diverses cultures i territoris i els adapta a la realitat més propera donant-los aquell color característic que els fa particulars i específics.

Per reflexionar sobre aquesta qüestió, i amb l'objectiu d'estudiar i divulgar el nostre patrimoni més proper, el Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE), integrat dins de la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans, va organitzar la VI Trobada del GEE (que va coincidir amb el XIII Simposi de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer). Va tenir com a tema «Etnopoètica i territori: unitat i diversitat» i es va realitzar a Eivissa els dies 5 i 6 de novembre de 2010.

El present volum, que ha estat possible gràcies a la col·laboració institucional de l'Institut d'Estudis Catalans, el Consell Insular d'Eivissa i l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, aplega els estudis que es van presentar en la trobada esmentada. Tal com apunten els editors del llibre, Dari Escandell i M. Jesús Francés, en la presentació del volum (p. 7), el llibre inclou estudis sobre folkloristes com Joan Castelló, Ramon Arabia, Cels Gomis o Miquel Ventura; treballs sobre danses, cants i dramàtica en espais concrets del territori; panoràmiques comparades sobre la rondallística general o la pitiusa; i temes com el bandolerisme des de l'òptica de la tradició oral. Aquest és, doncs, a grans trets, el contingut del llibre que comentarem de forma més detallada a continuació.

Dels dotze estudis de què consta el volum, el primer du per títol «Animals de foc i altres convidats: els personatges de les rondalles de Joan Castelló Guasch» i la seva autora és Iolanda Bonet. L'estudi és la millor carta de presentació d'aquest llibre que es va publicar precisament el 2011, declarat Any Joan Castelló Guasch per tal de commemorar el centenari del naixement del folklorista (Eivissa, 2011 – Palma, 1984). L'article parteix de les rondalles publicades per Castelló Guasch (el folklorista que més rondalles va recollir a les Pitiüses) i se centra en l'anàlisi dels personatges que hi apareixen. D'una manera especial, destaca la caracterització que l'autora fa de personatges com el fameliar, el barruguet i el follet, dels quals assenyalava el paral·lelisme amb personatges similars, però coneguts amb noms diferents, en altres territoris dels Països Catalans o en altres cultures.

En el segon estudi, titulat «Etnopoètica i territori: unitat i diversitat de la rondallística catalana», Joan Borja, parteix de la informació que conté el web «Rondcat: Cercador de la rondalla catalana», <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>, per analitzar la presència dels tipus rondallístics en els diversos territoris de parla catalana. A través de l'ús de taules i de gràfiques molt aclaridores, l'autor presenta la distribució dels tipus per territoris i posa de manifest la necessitat d'ampliar la recerca en algunes de les regions de l'àrea lingüística i cultural catalana on, de moment, no s'ha documentat l'existència d'alguns d'aquests tipus.

El tercer estudi, «Bandolerisme a les Valls del Vinalopó: Jaume el Barbut» de Dari Escandell, analitza la petjada que el fenomen del bandolerisme ha deixat en l'imaginari popular. Més concretament, l'autor se centra en el cas de Jaume el Barbut, «un carismàtic bandoler allà per les terres frontereres del Carxe i l'extrem més occidental de la comarca de les Valls del Vinalopó» (p. 37), i n'estudia la seva presència com a protagonista de narracions populars recollides en aquest territori.

El treball següent, «Dansa i cant al poble de Bocairent», a càrrec d'Anna Francés i de M. Jesús Francés, estudia la presència del fandango, el ball de l'u, el copeo i la jota en aquest poble de la Vall d'Albaida. El treball inclou una abundant col·lecció de textos d'aquests balls cantats, que procedeixen de diversos cançoners valencians.

Montserrat Palau, amb el seu estudi «Els balls parlats a la Catalunya Nova. El cas concret de Torredembarra», aporta unes bases teòriques imprescindibles per

al coneixement d'aquesta mostra tan característica del teatre popular: en descriu l'àrea d'incidència, les temàtiques, i les particularitats textuais i escèniques. Finalment, l'autora analitza els balls parlats de Torredembarra i resumeix en una taula les dades d'arxiu, manuscrites, de premsa, i tradicionals que s'han pogut trobar en relació a la pervivència d'aquests balls, així com les dates en què han estat documentats per primera i per última vegada.

Per la seva part, Josefina Roma estudia «El comte Arnau i el baró d'Espés. Una visió autòctona del territori davant la colonització dels grans monestirs». Amb el seu treball, l'autora posa en correlació les figures mítiques del comte Arnau i del baró d'Espés, i n'assenyala els punts de confluència; així mateix, n'interpreta la presència en l'imaginari popular del Ripollès i de la Ribagorça, respectivament, d'acord amb els canvis culturals que va provocar el pas del vell ordre al nou ordre, en la línia exposada per Vladimir Propp en el llibre *Las raíces históricas del cuento*, segons la qual «quan hi ha un trencament cultural i les sensibilitats canvien, el que es veia com a just i bo acaba essent temut i defugit en l'etapa posterior» (p. 75).

En el treball «Quan l'oralitat fa territori: "Tradicions Comparadas de Carinthia y Catalunya", de Ramon Arabia i Solanas», Mònica Sales estudia l'article publicat per Arabia i Solanas en la revista *La Renaixensa* (1885, vol. XV) i mostra com l'autor, a partir de la traducció d'un article de l'erudit Franz Ivanetic, assenyala les relacions entre sis tradicions procedents de la regió austríaca de Caríntia i les seves equivalents catalanes.

Emili Samper, en l'estudi «Rere la petjada de Cels Gomis: obra folklòrica i territori», analitza un corpus de materials etnopoètics format per costums, creences, cançons, parèmies i rondalles que Cels Gomis va recollir personalment en les seves estades en diversos indrets de la geografia catalana quan, per la seva condició d'enginyer, dirigia les obres de construcció del ferrocarril. Els materials que configuren aquest corpus, publicats en revistes com el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* (1879-1890) i el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1912), han estat molt poc coneguts fins ara ja que no es troben inclosos en els llibres publicats per l'autor. La descripció minuciosa del corpus va acompanyada d'un mapa que il·lustra la procedència geogràfica del valuós treball realitzat per Cels Gomis.

Agnès Toda, per la seva part, analitza l'obra folklòrica de l'escriptor reusenc Miquel Ventura i Balanyà, motivada, com diu l'autora, per «l'amor a la llengua i l'amor a la pàtria» (p. 101). L'aportació d'Agnès Toda permet conèixer l'abast de la contribució de Ventura i Balanyà al conreu de la literatura popular catalana, que es concreta en la publicació de vint peces folklòriques a la *Revista del Centre de Lectura*, els anys 1901 i 1902, i a la publicació de dues peces més a *Lo Soma- tent*, el 1902. L'estudi inclou també una relació de traduccions al català fetes per Ventura Balanyà, a partir, majoritàriament, de rondalles occitanes recollides per Antonin Perbosc. Finalment, l'article també descriu l'obra literària de Ventura Balanyà que beu de la tradició popular.

Marià Torres dedica el seu article «Joan Castelló Guasch i la reivindicació de la llengua catalana des de *El Pitiuso*» a l'aportació realitzada pel folklorista eivissenc en favor de la normalització de la llengua catalana des de les pàgines de la revista *El Pitiuso* (1945-1979). Aquesta reivindicació de la llengua pròpia passa per la necessitat de conèixer les cançons i les rondalles eivissenques i de difondre-les a partir de la premsa i de la ràdio, així com de tenir-les ben presents com a eina educativa a les escoles.

El treball de Caterina Valriu, «Els reculls de rondalles de les Pitiüses: una panoràmica», té per objectiu «fer una revisió dels tipus de rondalles presents en els diversos llibres que recullen el patrimoni rondallístic d'Eivissa i Formentera publicat fins a l'actualitat i catalogat en els índexs internacionals» (p. 123). Partint de les dades que inclou l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (ORIOL & PUJOL 2003), l'autora analitza la presència de rondalles de les Pitiüses en cadascuna de les grans seccions de l'*Índex*, en dóna percentatges aclaridors (amb l'ajuda de gràfiques) i n'interpreta els resultats.

Finalment, Anna Vila dedica el seu estudi «Folklore, teatre i festa a Tarragona» a les relacions entre el teatre i el folklore, tot prenent en consideració l'activitat teatral existent a Tarragona durant la segona meitat del segle XIX. L'anàlisi d'una part de la premsa tarragonina de l'època la du a remarcar la importància de les festes patronals, especialment dels seguicis, i el paper que van tenir en la seva divulgació alguns dels escriptors i folkloristes més destacats de l'època.

El llibre *Etnopoètica i territori: unitat i diversitat* representa un pas més en el camí cap al coneixement i la difusió del patrimoni etnopoètic més acostat a la nostra realitat immediata. Esperem, doncs, que amb la suma de petjades com aquesta puguem arribar a conèixer d'una forma més aprofundida i completa la nostra història col·lectiva, també, en aquesta àrea del saber.

BIBLIOGRAFIA

ORIOL & PUJOL 2003: Carme Oriol i Josep M. Pujol, *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura.

L'edició de l'epistolari de Jordi Arbonès

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats

jcampsar@uoc.edu

1. CARNÉ (2011): M. Elena Carné (ed.), *Epistolari Jordi Arbonès & Manuel de Pedrolo*, Lleida: Puctum & Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània, 2011; «Visions», núm. 1.
2. FARRÉS (2011): Ramon Farrés (ed.), *Epistolari Jordi Arbonès & Albert Mament*, Lleida: Puctum & Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània, 2011; «Visions», núm. 2.

No ha estat fins fa pocs anys que s'ha començat a reivindicar —i a valorar— la ingent tasca desenvolupada per Jordi Arbonès (Barcelona 1929 - Bernal, Buenos Aires, 2001). Figura polifacètica, entre els diversos àmbits literaris que va conrear, el que ha assolit un major reconeixement ha estat, sens dubte, el de la traducció. No en va gràcies a Arbonès podem llegir avui en la nostra llengua grans mestres de la literatura anglosaxona contemporània com William Faulkner, Henry James, E. M. Forster o Charlotte Brontë, per esmentar alguns noms. Un reconeixement que va iniciar-se el 2003 amb la creació, a la Universitat Autònoma de Barcelona i des de la Facultat de Traducció i d'Interpretació, d'una càtedra amb el nom de Jordi Arbonès, que es proposa vetllar per la conservació, la difusió i l'estudi del seu llegat i, alhora, promoure la recerca sobre traducció i literatura catalana. Una mostra d'aquest interès és l'edició del seu epistolari, del qual han aparegut fins ara els dos volums que ressenyem, coeditats per l'Editorial Puctum i el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GTCC). Fins ara només havien vist la llum les cartes amb Joan Triadú, publicades en el 2005 a *Quaderns. Revista de traducció*, a cura de Susanna Álvarez i Montserrat Bacardí. Uns volums que s'inscriuen en la línia de recuperació dels epistolaris de destacats intel·lectuals catalans del segle xx: en el trienni 2010-2012 s'han publicat les correspondències entre Mercè Rodoreda i Joan Sales, Baltasar Porcel i Llorenç Villalonga, Rafael Tasis i Ramon Xuriguera o Maurici Serrahima i Manuel de Pedrolo.

El primer volum, a cura de M. Elena Carné, aplega l'epistolari entre Arbonès i Manuel de Pedrolo, un dels escriptors més prolífics —i interessants— de la segona meitat del segle passat. El recull, que s'ha conservat en la pràctica totalitat, consta de vuitanta-set cartes creuades entre l'1 de juliol de 1963 i el 2 de juliol de 1989, gairebé un any abans de la mort de l'escriptor targarí; n'hi ha, tanmateix, una darrera, del 14 de novembre de 1993, en què Arbonès li ret un homenatge pòstum. Per tal de contextualitzar correctament la correspondència, hem de tenir present que les lletres de Pedrolo van ser escrites des de Barcelona mentre que les

d'Arbonès ho van ser des de Buenos Aires, on s'havia traslladat el 1956 des de la ciutat comtal per motius que havia qualificat de «sentimentals»; una metròpoli, l'argentina, a la qual mai no es va adaptar, «aquesta ciutat em va caure a sobre com una llosa i em vaig sumir en una depressió de la qual no he sortit» (p. 172), escribia el 24 d'abril de 1980, després del primer viatge a Catalunya marcat pels vint-i-tres anys d'absència. Un dels temes recurrents a les cartes és l'admiració que sent Arbonès per la figura i l'obra de Pedrolo, a qui qualifica «com un testimoni del nostre temps i com una mena de consciència col·lectiva» (p. 203). Ambdós compartien el fet de defensar, des d'una mateixa ideologia, la cultura i la nació catalanes durant la postguerra i els inicis de l'anomenada transició democràtica i, al mateix temps, un interès per la literatura nord-americana del segle xx (tinguem present que Pedrolo havia traduït John Dos Passos o John Steinbeck). Per tot plegat, no és estrany que Arbonès dediqués l'escàs temps lliure que li restava entre les múltiples obligacions amb què es guanyava la vida (treballar en una editorial, dur a terme traduccions poc interessants i mal pagades...) a llegir i comentar amb profunditat l'obra pedroliana. L'autor targarí no només li envià puntualment el que publicava sinó també textos inèdits, amb especial rellevància aquells que no podien ser editats a Catalunya, com la tetralogia *La terra prohibida* (que no veurà la llum fins a 1977), o que si ho feien era amb mutilacions a causa de la censura, com les novel·les del cicle *Temps obert* (1968-1977). Ja ho apuntava Pedrolo, «la nostra posició és poc envejable i sovint resultat que allò que hauria d'ésser una satisfacció —la publicació d'un llibre— es converteix en un glop amarg» (p. 37). D'aquesta tasca de lectura i d'anàlisi sorgirà el llibre d'Arbonès *Pedrolo contra els límits* (1980), un estudi encara de gran validesa, la gestació del qual s'inicia a final dels seixanta i que es pot anar resseguint amb minuciositat al llarg de l'epistolari. La correspondència també ens proporciona informació puntual sobre els problemes per què travessa el món editorial català de l'època. Pel que fa a aquesta qüestió, dos són els noms que s'esmenten sovint a les lletres, malgrat que no surten gaire ben parats: Josep Fornas, propietari de Pòrtic, amb continus incompliments pel que fa a la publicació de llibres —com ara *Tocats pel foc* (1976), de Pedrolo, o l'assaig *Teatre català de postguerra* (1973), d'Arbonès, a qui no pagarà els drets d'autor que li pertoquen— i Joan Baptista Cendrós, el màxim responsable d'Aymà i de Proa, que Pedrolo qualifica d'«home força imprevisible, que actua a cops de gènit» (p. 73). Altres qüestions que apareixen referenciades a la correspondència són les dictadures de Franco i de Videla; la tasca que feia Arbonès a l'Obra Cultural Catalana, creada el 1966 amb la finalitat de dur a terme activitats que trenquessin amb el caràcter folklòric que tenien les que realitzava el Casal de Catalunya (l'estrena d'obres de teatre de Pedrolo, l'homenatge a Pompeu Fabra, la venda de llibres en català, els recitals de Raimon i de Xavier Ribalta); els comentaris sobre autors i obres (a propòsit de *Paraules d'Opòton el vell* [1968], Arbonès indica que Avel·lí Artís-Gener «és un dels nostres grans prosistes i que basteix les seves obres a consciència», p. 45); el judici a què va ser sotmès Pedrolo per la novel·la *Un amor fora ciutat* (1970); o les opi-

nions sobre els guanyadors del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (i la semipiterna polèmica al voltant de Josep Pla i dels mèrits per a obtenir-lo).

El segon volum, l'epistolari entre Arbonès i l'activista cultural Albert Manent, ve a ser, en una certa manera, un complement del primer. S'han conservat noranta-vuit cartes que abasten entre el 27 de novembre de 1959 i el 31 de juliol de 1996. Travessa, per tant, períodes com el franquisme i la seva fi, o la transició democràtica en què Manent va ser nomenat Director General d'Activitats Artístiques i Literàries a la Conselleria de Cultura dirigida per Max Cahner. A diferència de Pedrolo, amb qui Arbonès trava amistat a causa dels llibres que n'havia llegit, Manent havia estat company seu a la Penya Cultural Barcelonesa. Com en tota correspondència, hi ha alts i baixos: durant els seixanta i setanta és nombrosa mentre que als vuitanta és força migrada (ho podríem relacionar amb el fet que Arbonès pot viatjar sovint a Catalunya i tractar *in situ* els temes que afecten els interlocutors). En canvi, als noranta, sobretot a l'inici, la correspondència es reprèn, però fa referència només als encàrrecs oficials que Manent fa a Arbonès. I des de 1993 fins a la mort d'Arbonès, el 2001, només s'ha conservat una carta, encara que el nombre total de les que s'intercanviaren no deuria ser gaire superior. Com bé indica Ramon Farrés en el pròleg, l'epistolari «dóna testimoni d'una banda d'una relació altament fecunda entre dos homes compromesos fins al moll de l'os amb el seu país i la seva cultura, i de l'altra de l'evolució que van experimentar justament aquest país i aquesta cultura en un període crucial de la nostra història més recent» (p. 11).

La correspondència, com hem assenyalat, s'inicia el 1959 quan Arbonès s'adreça a Manent per a demanar-li col·laboradors per als seus projectes. L'intercanvi és mutu ja que Manent li proposarà d'escriure articles per a *Serra d'Or* sobre les activitats dels catalans a l'Argentina o li sol·licitarà materials i informació per tal de redactar un treball sobre el món cultural de la diàspora i que quallarà en el magnífic assaig *Literatura catalana de l'exili* (1976). De fet, entre ambdós, i com ja havia passat amb Pedrolo, la relació es vertebrava a partir d'una ideologia nacionalista al servei del redreçament de Catalunya i, per extensió, dels Països Catalans.

Hi ha al llarg de la correspondència una sèrie de temes culturals recurrents: la manera d'esquivar la censura franquista, el naixement d'editorials com Pòrtic o Nova Terra o els encàrrecs que Manent fa a Arbonès perquè redacti els articles relacionats amb l'Argentina (no en va apareixen a les cartes referències constants a catalans residents al país sud-americà, com Hipòlit Nadal-Mallol i Josep Escolà, i a publicacions com *Ressorgiment* o *Catalunya*) per a la *Gran Enciclopèdia Catalana* i el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992). A banda, com ja havíem vist en el primer volum, de les referències als treballs d'Arbonès: la construcció de l'assaig sobre Pedrolo i, especialment, la complicada gestació i publicació del volum *Teatre català de postguerra*, en què Manent s'implicarà fins a aconseguir esquivar la censura. Pel que fa a Manent, hi destaca la dificultat de redacció de la biografia *Josep Carner i el Noucentisme* (1969), iniciada el 1964, o bé la insistència

de Manent pels llibres i els números que li falten de les publicacions de l'exili: sobre la importància de la diàspora aconsellava a Arbonès que vetllés «sobretot arxius, epistolaris, etc., dels vells residents» (p. 123).

També hi apareixen aspectes de la vida privada d'Arbonès: el desig de tornar a Catalunya de manera definitiva, que no es va arribar a complir; i, especialment, les penúries econòmiques per què travessa. Una constatació de les lletres són les peticions que fa a Manent perquè li aconsegueixi traduccions de qualsevol editorial i que, després d'un intent frustrat de professionalitzar-se a través de la cultura catalana, el duran a acceptar traduccions al castellà (no oblidem, però, que viu a l'Argentina): «Com pots veure, doncs, he hagut de transigir a fer traduccions al castellà per assegurar-me les seques. [...] Considero, però, que no he comès cap traïció als meus principis, car l'obra de creació no penso fer-la si no és en català» (p. 106). Aquesta fita no l'aconseguirà fins als anys vuitanta gràcies, una vegada més, als contactes de Manent amb el món editorial.

Quant a l'edició del primer volum, cal indicar que les cartes de Pedrolo ja s'havien publicat anteriorment, el 1997, a la «Biblioteca Literària de Ponent», a cura de Xavier Garcia, mentre que les d'Arbonès són rigorosament inèdites. Això podria explicar per què les d'Arbonès estan correctament anotades mentre que les de Pedrolo no duen cap nota, tot i que creiem que hauria estat necessari incorporar-ne alguna per a una major comprensió, fet que també s'evidencia en l'epistolari amb Manent (a tall d'exemple, caldria haver identificat els articles de Manent a *Plançó* i a la *Revista de Catalunya* a què es fa al·lusió a la p. 47; o la referència a l'antologia *Poesia catalana de la guerra d'Espanya (1936-39) i de la resistència*, preparada per Joaquim Molas el 1969, p. 81). Per últim, el volum Arbonès-Pedrolo es completa, amb bon criteri, amb sis textos que va escriure Arbonès sobre Pedrolo durant els anys seixanta i setanta i que eren de difícil accés ja que havien aparegut a revistes de l'exili com *Catalunya* o *Ressorgiment*. Cal valorar també positivament la presència d'un sempre útil índex onomàstic en cada volum.

El resultat final de l'edició dels dos epistolaris, malgrat el que hem apuntat sobre l'anotació, és, sens dubte, excel·lent. Una qüestió a la qual no és aliena l'Editorial Punctum que, amb la professionalitat i la cura a què ens tenen acostumats els seus responsables, ha assumit el repte de publicar aquests dos interessants volums.

Historia del léxico: perspectivas de investigación

CAROLINA JULIÀ LUNA

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Espanyola

Universiteit Antwerpen, Departement Taalkunde

Carolina.Julia@uab.cat / Carolina.JuliaLuna@ua.ac.be

CLAVERIA NADAL, Glòria, Margarita FREIXAS ALÁS, Marta PRAT SABATER i Joan TORRUELLA CASAÑAS (eds.): *Historia del léxico: perspectivas de investigación*, Madrid–Frankfurt am Main: Iberoamericana–Vervuert, 2012.

El volum *Historia del léxico: perspectivas de investigación*, resultat de les Jornades d'investigació que el «Grup de Lexicografia i Diacronia»¹ de la Universitat Autònoma de Barcelona va organitzar els dies 24 i 25 de març de 2009, esdevé una valuosíssima referència bibliogràfica en l'àmbit dels estudis actuals d'història del lèxic en llengües iberoromàniques. L'obra aplega un conjunt de deu investigacions —vuit en castellà i dues en català— que conformen una magnífica peça polièdrica en la qual es recullen les aportacions més recents a l'estudi de l'evolució històrica de les paraules.

Els continguts s'ordenen i estructuren en quatre seccions que van encapçalades per un extens i documentat capítol introductori («Nuevas perspectivas en el estudio de la evolución del léxico») a càrrec de Glòria Claveria Nadal, professora de la Universitat Autònoma de Barcelona. Les més de setanta pàgines que conformen aquest primer apartat del llibre constitueixen una excel·lent introducció des de diferents perspectives a l'estat en què es troben els estudis històrics del lèxic actualment i enllacen directament amb els diferents capítols que constitueixen el llibre i que es descriuran en el paràgraf següent. L'autora fa un recorregut pels diferents mètodes i enfocaments des dels quals s'ha examinat la història del lèxic i presenta, d'una banda, els resultats obtinguts en els diferents treballs desenvolupats i, de l'altra, els camps que manca investigar. S'inicia el trajecte en el gruix d'estudis sobre lèxic medieval, una secció en què, segons paraules de la mateixa investigadora, es consoliden unes sòlides línies de recerca sobre aquest component de la gramàtica (p. 15). Continua l'exposició referenciant els resultats obtinguts en investigacions que atenen a diferents metodologies: es refereix als treballs sobre l'evolució del lèxic d'especialitat; a les investigacions sobre el vocabulari realitzades des de la semàntica i la morfologia derivativa; a les rellevants aportacions sobre l'estudi de l'evolució del lèxic portades a terme des d'una pers-

1. El «Grup de Lexicografia i Diacronia» és un equip format per investigadors de diferents universitats espanyoles i europees. La línia de recerca principal del grup és l'aplicació de les noves tecnologies a l'estudi lingüístic amb especial atenció a la història de la llengua i al lèxic. Ha rebut el reconeixement de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya, com a Grup de Recerca Consolidat, en diferents convocatòries. Per a més informació, vegeu el lloc web <<http://grupsderecerca.uab.cat/sfi/>>.

pectiva etimològica i documental, i, finalment, fa referència a les millores que, des del principi del segle XXI, les eines informàtiques (corpus, bases de dades, diccionaris electrònics) han introduït en l'univers dels estudis històrics del lèxic.

El capítol introductori el segueixen nou epígrafs distribuïts encertadament en quatre apartats i que responen perfectament a les diferents perspectives d'anàlisi que s'esmenten en el primer capítol. Les tres primeres seccions es basen en una divisió cronològica segons tres grans etapes historicolingüístiques: la primera recull els estudis sobre el lèxic medieval; la segona, sobre el lèxic del Segle d'Or, i la tercera, sobre l'etapa contemporània. Finalment, i en relació amb el que s'ha exposat a l'epígraf introductori, es destina un apartat a investigacions històriques en l'àmbit de la lexicografia.

La secció sobre el lèxic medieval es compon de dues contribucions que presenten rigorosament les característiques del vocabulari d'aquesta etapa des de la perspectiva del contacte de llengües. La primera aportació («Historia y léxico medieval del País Vasco: la tierra, el hombre y su hábitat, transición del latín al romance») és de M. Ángeles Líbano Zumalacarregui, professora de la Universitat del País Basc, i mostra un detallat examen sobre diferents paraules de famílies lèxiques referides a la terra, l'home i l'entorn, a partir de l'estudi de diversos documents històrics llatínoromànics que corresponen a la zona geogràfica que abraça l'eusquera. Entre els diferents resultats de la investigació, l'autora destaca el fet que no es pot identificar particularment l'existència d'un lèxic castellà medieval en territori basc. Segueix a aquesta contribució la de Josep Martines («Història del lèxic i contacte de llengües. El català i l'aragonès al País Valencià a l'Edat Mitjana: un tast lèxic»), professor de la Universitat d'Alacant. Es tracta d'una excel·lent i ben documentada recerca, a partir de quatre mots (*acatxar*, *assadura*, *bovalar* i *brosquil*), sobre la influència històrica del lèxic aragonès en el català del País Valencià que sorgeix en el marc d'un projecte en el qual participa l'investigador i que té precisament com a objectiu principal l'estudi sobre «la petjada aragonesa en el lèxic català occidental» (p. 128). A partir del despulament de fonts documentals molt diverses per origen i tipologia (textos, atles lingüístics, monografies, diccionaris, corpus diacrònics, etc.) sobre el català, el llatí, l'aragonès i el castellà, l'autor aconsegueix traçar la història de la vida geogràfica de les paraules per explicar la influència de l'aragonès en el català. Es tracta, essencialment, de tres tipus de mots: els que constitueixen manlleus aragonesos, és a dir, aragonesismes pròpiament dits; els que comparteixen l'aragonès i el català per la seva continuïtat com a àrea lingüística, i els que tot i ser termes propis de l'espanyol podrien haver arribat al català per influència aragonesa.

La secció sobre el Segle d'Or conforma l'eix central del llibre i es divideix en tres capítols en els quals s'estudien aspectes específics del castellà i el català a partir de documents de diversos gèneres. El primer epígraf el constitueix el text de M. Jesús Mancho («Reflexiones metodológicas sobre el léxico de la ciencia y de la técnica del Renacimiento Hispano»), professora de la Universitat de Salamanca. Es tracta d'una investigació destinada a exposar els problemes i les solu-

cions adoptades en el procés de confecció d'un diccionari electrònic sobre el lèxic especialitzat del castellà de l'època del Renaixement (*DICTER: Diccionario de la Ciencia y la Técnica del Renacimiento*). Els resultats del treball se centren en l'anàlisi de diversos termes del llenguatge matemàtic i arquitectònic de l'època examinada, duta a terme des de diferents perspectives a partir d'un curós estudi de l'ús dels mots en els textos —especialitzats o no—, de la recerca de la documentació en diferents obres lexicogràfiques i de l'examen de les traduccions de l'època. Amb tot, la investigadora vol representar la necessitat filològica de —en les seves pròpies paraules— «afinar al máximo las herramientas filológicas para lograr un método especialmente adecuado para detectar etimologías más precisas, acepciones nuevas, neologismos, préstamos [...]».

La segona contribució d'aquest apartat («Léxico e inventarios de bienes en los Siglos de Oro») és de José R. Morala, professor de la Universitat de Lleó. Es tracta d'una investigació basada en l'anàlisi de diferents documents dels segles xvi i xvii que recullen llistes d'objectes de la vida quotidiana de l'època i de diferents zones geogràfiques on es parla l'espanyol (La Rioja, Montevideo, Toledo, León). El treball, que forma part d'un projecte que té com a primer objectiu l'elaboració d'un diccionari del castellà del Segle d'Or, mostra la utilitat dels corpus extrets dels inventaris de béns per a la redacció d'un diccionari històric, ja que un dels objectius secundaris del projecte és aportar dades documentals al *Nuevo Diccionario Histórico* de la Real Academia Española. Cal destacar l'originalitat de la recerca des del punt de vista de l'estudi de la variació diatòpica perquè la investigació no només pretén analitzar la variació lèxica des de la perspectiva històrica, sinó que la consulta de textos sobre mots quotidians (objectes), perfectament datats i localitzats, també té com a objectiu aconseguir informació similar a la dels atles lingüístics o diccionaris dialectals, per poder reflectir la variació diatòpica de l'època amb l'estudi de mots que no es documenten —o que es documenten en poques ocasions— en els textos escrits que recullen els corpus diacrònics. En definitiva, el capítol constitueix, a partir de l'anàlisi etimològica, documental i diatòpica d'algunes paraules, una mostra del rendiment que es pot extreure de l'estudi dels inventaris de béns des del punt de vista de l'anàlisi de la variació lèxica en diacronia i dialectologia.

La secció dedicada al Segle d'Or finalitza amb l'aportació de Mar Massanell («Motivacions i condicionants en els processos d'adopció lèxica: una mostra a partir dels castellanismes d'un corpus de judicis catalans del tombant del segle xvi al xvii»), professora de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest interessant capítol pren com a punt de partida cinc textos judicials de Vilafranca del Penedès de final del segle xvi i de la primera meitat del segle xvii, en els quals, a més del llatí, hi ha testimonis de la llengua catalana en els fragments que representen les paraules dels declarants. La investigadora presenta una selecció de sis mots que constitueixen diferents tipus de manlleus i que formen una excel·lent mostra de la diversitat de processos d'adopció lèxica que es van produir a l'època entre el català i el castellà (*matxo, sombrero, ganànsia, asentat, cego, trasero*). Les dades

documentals es complementen amb una exquisida recerca etimològica i dialectal que permet atansar-se històricament a l'ús, origen i divulgació del manlleu que es comenta en cada cas. A més, finalment, l'autora sorprèn amb l'anàlisi d'un mot que presenta una direcció inversa, ja que es tracta d'un terme català (*picaporta*) que el castellà incorpora al seu vocabulari en la mateixa època. Amb aquest últim exemple, es pretén demostrar que el transvasament lèxic d'una llengua a una altra, tot i que va ser més important del castellà cap al català, també es va donar en sentit contrari.

La tercera secció, formada per dues contribucions sobre el castellà, és una mostra de diferents fenòmens lèxics que es poden analitzar a partir de repertoris lexicogràfics de l'època moderna. El primer capítol («Átomo/corpusculo/molécula/partícula: o de cómo nombrar científicamente lo que no se ve») és de Cecilio Garriga, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. El text presenta una anàlisi onomasiològica de quatre lexemes que històricament s'han fet servir per designar les realitats de mida extremament petita que no són perceptibles a ull nu. A partir d'un corpus conformat amb documentacions de la lexicografia acadèmica de l'espanyol i complementat amb dades etimològiques i textuais del castellà i d'altres llengües, es descriu l'evolució semàntica dels mots i la història de la seva especialització científica.

La segona i última contribució que forma part d'aquesta secció («El proceso de fijación ortográfica de las palabras en los DRAE») és de Santiago Alcoba, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. En el conjunt d'aportacions recollides en el volum, aquest treball pot semblar una nota discordant perquè el lèxic no és la finalitat principal de l'estudi, sinó el fil conductor que permet a l'investigador assolir els objectius de la seva recerca. Tot i així, en endinsar-se en la lectura de les pàgines de la investigació, s'adverteix que l'estudi no només aporta dades sobre els canvis de la norma ortogràfica del castellà que es reflecteix en la consulta dels diccionaris acadèmics, sinó que també s'extreuen conclusions sobre la metodologia de la Real Academia Española a partir de l'evolució gràfica de la història de certes paraules en les pàgines del diccionari des de mitjan del segle XVIII fins a l'actualitat. El lèxic, per tant, hi és present, però des d'una altra perspectiva.

El volum conclou amb dues excel·lents mostres de la relació que es pot establir entre la recerca de la història del lèxic i la lexicografia, un aspecte que, com s'ha descrit en les pàgines anteriors, es pot considerar l'eix conductor de tot el llibre, ja que en tots els casos la lexicografia, d'una manera o d'una altra, és present en les investigacions. El primer capítol d'aquest últim apartat («Definición lexicográfica y morfología léxica en un diccionario histórico: el caso de los sustantivos terminados en *-ería* en el DH») és de Mar Campos, professora de la Universitat de Santiago de Compostela. Aquest treball s'ubica, com d'altres, en el marc de les investigacions que s'estan portant a terme sobre el *Nuevo Diccionario Histórico del Español*. En aquest cas, mitjançant nombrosos exemples de la família morfològica dels substantius derivats en *-ería* que formen part del corpus

del diccionari, es mostren alguns dels trets més característics de l'obra lexicogràfica, com són la relació de les paraules amb les seves famílies o subfamílies lèxiques, l'adscripció dels mots al seu paradigma derivatiu i la relació entre la definició que es proporciona i els sentits que s'associen amb aquest. En últim lloc, es troba el text de Montse Batllori («Diacronía de los verbos psicológicos: una propuesta de entrada léxica»), professora de la Universitat de Girona. Es tracta d'una contribució centrada a traçar la història d'un verb psicològic (*apetecer*) a partir de la informació que ofereixen els diccionaris, l'etimologia i els corpus diacrònics, per tal de mostrar l'evolució sintacticosemàntica del seu ús i significats. Finalment, a partir de les dades recopilades i contrastades amb les d'altres verbs de caire psicològic, es proposa l'estructura de l'article lexicogràfic d'aquest verb segons la seva matriu morfosintàctica amb relació als seus usos gramaticals (p. 364).

Els diferents capítols sobre els quals es construeix el llibre mostren, d'una banda, tant els avenços metodològics en l'estudi històric del lèxic com la consolidació de determinades línies d'investigació i, de l'altra, les possibilitats d'explotació de les dades que les noves tecnologies posen a l'abast dels historiadors de la llengua (corpus, bases de dades, diccionaris electrònics, etc.) i també la multidisciplinarietat des de la qual el científic es pot atansar a l'anàlisi de la vida i l'evolució dels mots de qualsevol llengua. En essència, l'obra representa un magnífic exemple de com s'ha de desenvolupar actualment qualsevol tipus de recerca històrica sobre el lèxic.

Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres

JOSEP M. DOMINGO

Universitat de Lleida, Departament de Filologia Catalana
jmdomingo@filcat.udl.cat

MOLAS, Pere, Eulàlia DURAN, Josep MASSOT (dir.): *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, redactores Margalida Tomàs i Mireia Campabadal, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres – Fundació Noguera, 2012.

Els darrers anys hem vist la publicació d'uns quants treballs decisius per al coneixement de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, la institució literària degana de Catalunya: el *Catàleg de publicacions de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (1701-2005)*, a cura de Carme Miquel, Mercè Colomer i Albert Corbeto (2005); l'estudi sobre *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, de Mireia Campabadal (2006); i, ara, aquest flamant *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de*

Bones Lletres, sota la direcció de Pere Molas, Eulàlia Duran i Josep Massot i coordinat per les redactores Mireia Campabadal i Margalida Tomàs. Al pròleg de l'obra, l'actual president de l'Acadèmia, Pere Molas, explica les vicissituds per què ha anat passant la proposta que el 1997, en l'horitzó commemoratiu dels 300 anys de la corporació, feia Eduard Ripoll, el president d'aleshores: es tractava d'emprendre «un diccionari biogràfic de les persones que han format part de l'Acadèmia de Bones Lletres» (p. 5). El projecte finalment ha pres cos com a inventari dels acadèmics numeraris, amb deliberada exclusió dels acadèmics corresponents («molt nombrosos i sobre molts dels quals hauria estat difícil obtenir informació adequada», puntualitza Pere Molas, «Pròleg», p. 6), acompanyat d'un seguici de set apèndixs que ofereixen la relació d'acadèmics corresponents a Espanya, corresponents a l'estranger, d'acadèmics de Bones Lletres que en són alhora de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, de l'Acadèmia de Medicina de Catalunya, de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, de l'Acadèmia de Belles Arts i d'acadèmics de Bones Lletres que són alhora membres de l'Institut d'Estudis Catalans. Una tal generosa profusió d'apèndixs deu ser indicativa de l'interès que ha estat posat en les virtualitats relacionals de l'obra que ens ocupa. Com l'és l'aparent protocol seguit en els articles: a les meres dades biogràfiques que cal esperar per defecte, el *Diccionari* n'adjunta d'altres específiques de la vida corporativa, extretes d'anuaris, de butlletins, d'actes i de l'arxiu de la corporació. Un interès, en fi, diria que satisfet amb avantatge: el gran valor del volum és la capacitat de mostrar i suggerir associacions entre usos, valors, persones, projectes, iniciatives, esdeveniments, cursos vitals i marcs històrics.

Compte fet de l'autoritat dels redactors (actuals acadèmics, molts dels quals), de tot plegat en resulta una pedrera informativa ineludible i suggestiva sobre la vida intel·lectual dels nostres darrers tres-cents anys. I en particular, és clar, sobre l'Acadèmia de Bones Lletres, com constata Pere Molas («La redacció del *Diccionari* ha permès comprendre millor diversos aspectes de la història interna de l'Acadèmia», «Pròleg», p. 7). En la mesura que una institució és al capdavant els seus homes, tenim en el *Diccionari* una extraordinària base informativa sobre una trajectòria corporativa ben explícita de les discontinuïtats i de la precària institucionalització del país. També ben explícita dels canvis radicals que s'han operat en l'espai social i en l'àmbit literari. Una base útil, en definitiva, per puntualitzar una història tantes vegades suspecta.

Cal convenir, altrament, que també la qualitat gràfica i material del volum fa honor al projecte i a les institucions que l'han patrocinat. I a propòsit de l'evidència dels errors i errates que escadusserament s'hi veuen esquitllats i de les insuficiències que uns i altres gosaríem atribuir-li, farem bé (com la redactora Mireia Campabadal en la seva monografia de 2006) de tenir presents els mots de l'acadèmic setcentista Pere Nolasc Mora: «No querer haber errado es quererse elevar sobre la condición de hombre».

Diccionari de la traducció catalana

DÍDAC PUJOL

Universitat Pompeu Fabra, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge
didac.pujol@upf.edu

BACARDÍ, Montserrat i Pilar GODAYOL (dirs.): *Diccionari de la traducció catalana*, Vic: Eumo Editorial - Universitat Autònoma de Barcelona - Universitat de les Illes Balears - Universitat Jaume I - Universitat de Vic, 2011.

El *Diccionari de la traducció catalana* és una obra de caràcter enciclopèdic. Consta de 1.030 entrades, la immensa majoria de les quals versen sobre traductors que han traduït al català, des de l'edat mitjana fins als nostres dies. El límit temporal és la data de naixement dels traductors: no s'hi inclouen els que han nascut després de 1950. A la pàgina de crèdits hi apareix un consell assessor (sis membres), un consell de redacció (nou membres) i un nombrós grup de redactors-col·laboradors (84). Excepte en un cas, tots els membres d'aquests tres grups han redactat alguna entrada. La gran majoria de redactors són professors universitaris de l'àmbit de la traducció o de la filologia. M'afanyo a dir que jo mateix he participat en la redacció d'una entrada del diccionari: sóc, doncs, autor d'un 0,09% de les entrades, la qual cosa, a parer meu i dels directius de *Llengua & Literatura*, no impedeix que ressenyi l'obra (m'abstindré, això sí, d'opinar sobre la meua pròpia feina).

Una entrada típica del diccionari consta de les parts següents: 1) cognoms i nom de l'autor, seguits del lloc i any de naixement i, si escau, del lloc i data de defunció; 2) breu biografia del traductor; 3) presentació de les traduccions; 4) concepció de la traducció que té el traductor; 5) valoració de les traduccions (per part del redactor i, si escau, per part del mateix traductor); 6) esment de les principals traduccions a altres llengües que no són el català (normalment, traduccions al castellà); 7) relació cronològica de les traduccions publicades en format de llibre (s'exclouen, doncs, traduccions aparegudes en publicacions periòdiques com ara diaris o revistes, excepte en el cas de la Renaixença al segle XIX); 8) relació de les reflexions entorn de la traducció (pròpia o d'altri) que ha fet el traductor; i 9) relació d'estudis sobre les traduccions i la manera de traduir del traductor.

El cos del diccionari el constitueixen les entrades sobre els diferents traductors. Ocasionalment, però, hi ha entrades especials, per exemple les dedicades a determinats àmbits temàtics («Historiografia medieval», «Bíblia. Traduccions medievals»), a títols d'autors anònims («*L'hipocòndric o sia El purgant Le Roy*»), a títols de traductors anònims («*La mort de Cèsar de Voltaire*») o a determinades obres fruit de la col·laboració de diversos traductors («*Bíblia catalana. Traducció interconfessional*»). El diccionari pròpiament dit ocupa 600 pàgines; les altres 100 comprenen quatre índexs: un índex de traductors, un de títols traduïts, un d'autors traduïts i un d'obres traduïdes.

El llibre ha obtingut el premi de la Crítica Serra d'Or de Recerca en Humanitats (any 2012), atorgat cada any per la revista *Serra d'Or* per destacar la producció científica de l'any anterior. Que l'obra hagi obtingut l'esmentat premi no és d'estranyar, ja que és fruit de deu anys de treball intens i omple un buit importantíssim en els estudis de traducció i recepció en català. En castellà ja disposàvem del *Diccionario histórico de la traducción en España*, editat per Francisco Lafarga i Luis Pegenaute (LAFARGA & PEGENAUTE 2009), que dedica entrades als principals traductors catalans, però calia una obra com la que ressenyem ara per donar compte dels centenars de traductors catalans que hi ha hagut al llarg de la història. Aquesta és, doncs, una de les virtuts del diccionari: posar a l'abast dels investigadors (o curiosos) un corpus amplíssim de traductors mitjançant unes entrades que ens donen, de manera sumària, les dades essencials sobre tal traductor o tal altre. I no és pas poca la informació que es dóna: la suficient perquè un investigador pugui aprofundir sobre un determinat traductor o una determinada traducció. Més d'una vegada, en anys passats, he desitjat tenir a prop una obra com aquesta: un punt de partida per saber què havia traduït un determinat traductor i què s'havia dit de les seves traduccions i de la seva concepció de la traducció. Finalment, l'obra que jo (i diria que molts més) esperàvem ha vist la llum. Els diversos índexs del diccionari són essencials en una obra d'aquesta mena: si els consultem, podem saber amb facilitat quantes traduccions s'han fet de l'obra d'Homèr o quantes de la *Divina Comèdia*. Per a un investigador que no coneix el tema i que no disposa del diccionari, fer aquesta recerca prèvia pot suposar una feina de dies. Ara, amb el diccionari a la mà, l'investigador es posarà al corrent en qüestió de minuts i descobrirà, per exemple, que hi ha una traducció catalana inèdita de *Lo príncep feliç* d'Oscar Wilde de 1920 conservada a la Biblioteca de l'Institut del Teatre, o que la primera traducció catalana de *l'Ulisses* de Joyce (encara avui inèdita) va ser feta per Joan Francesc Vidal i Jové, el 1966, a partir de la traducció francesa d'Auguste Morel, en la qual el mateix Joyce intervingué.

El diccionari té, encara, una altra gran virtut: no és un diccionari qualsevol, fet amb presses i barrip-barrap: és, i no exagero gens, extraordinari. Hi ha al darrere llargues hores de buidatge de tota mena de catàlegs i de lectura de bibliografia de i sobre traductors, llargues hores d'encreuament de dades, llargues hores de recerca per tal de poder aportar una petita dada que potser ningú llegirà fins d'aquí a un any o dos (o potser més), però que serà d'una enorme utilitat per a qui vulgui explorar un determinat aspecte d'un traductor, d'una traducció o d'un autor traduït. Per apropiari-me d'una frase de John Dryden aplicada als *Contes de Canterbury*, podríem dir que «here is God's plenty» ('aquí hi ha un bé de Déu'). Hom hi trobarà de tot: des de grans traductors canònics (Carner, Riba, Sagarra) fins a una munió de traductors que, de ben segur, són desconeguts fins i tot per la majoria d'especialistes en traducció als Països Catalans. La feina de les directores ha estat enorme, descomunal, no sols per la quantitat d'entrades que han supervisat (totes 1.030), sinó perquè n'han redactat una bona part. Una obra d'aquesta mena sols podia arribar a bon port, en un termini llarg però raonable, si la feien

diverses persones: Montserrat Bacardí i Pilar Godayol han tingut molt clar des de bon començament que la unió fa la força, i s'han sabut envoltar d'especialistes en traducció: per citar uns pocs exemples, les entrades sobre Josep Carner, Marià Manent i Carles Riba, o les diverses entrades sobre la Bíblia, han estat redactades per persones que s'han passat anys estudiant el tema. El resultat són entrades d'un altíssim nivell, modeliques en la concisió i en l'exhaustivitat i l'actualització de la bibliografia crítica. És cert que hauria estat una quimera trobar especialistes en cadascun (o en la majoria) dels traductors que apareixen a l'obra, però puc afirmar, sense por d'equivocar-me, que els no-especialistes en els traductors inclosos en el volum han fet una feina molt digna de recerca de dades i sovint s'han acabat convertint, paradoxalment, en miniespecialistes.

Inevitablement, una obra d'aquesta envergadura es presta a errors i a imprecisions, i pot ser objecte de tota mena d'exabruptes i vituperis per part d'especialistes lligamosques. Però cal tenir en compte el que deia Samuel Johnson en el seu prefaci al *Dictionary of the English Language* (1755):

A large work is difficult because it is large, even though all its parts might singly be performed with facility; where there are many things to be done, each must be allowed its share of time and labour, in the proportion only which it bears to the whole; nor can it be expected, that the stones which form the dome of a temple, should be squared and polished like the diamond of a ring.

[Una obra extensa és difícil perquè és extensa, tot i que cadascuna de les seves parts es pugui dur a terme amb facilitat; allà on hi ha moltes coses a fer, a cadascuna se li ha de dedicar una dosi de temps i feina proporcional només a la totalitat de què forma part; ni tampoc no es pot esperar que les pedres que formen la cúpula d'un temple estiguin perfilades i polides com el diamant d'un anell].

Podria, doncs, dedicar-me a oferir una llista més o menys extensa d'imprecisions i d'errors, però per respecte a l'obra en el seu conjunt i a tots i cadascun dels col·laboradors em limitaré a esmentar-ne només tres, tots ells referents a traductors que passaran (o ja han passat) a la història de la traducció catalana per la porta gran: Josep Maria de Sagarra, Joaquim Mallafrè i Salvador Oliva (i ja em perdonaran els redactors concrets d'aquestes entrades: jo dic el pecat i no pas el pecador). En primer lloc, es parla de «la traducció en tercines i hendecasil·labs de la *Divina Comèdia*» per part de Josep Maria de Sagarra: tercines, sí, però no pas hendecasil·labs, sinó decasil·labs. A més, es diu que un dels estudis sobre Sagarra (de Josep M. Fulquet) es titula *Cinco monólogos shakespearianos y una canción. Análisis comparativo e implicaciones teóricas*. De fet, el títol i (l'obra) a què es fa referència estan escrits en català: el títol correcte és *Cinc monòlegs shakespearians i una cançó: anàlisi comparativa i implicacions teòriques*. En segon lloc, l'entrada sobre Joaquim Mallafrè diu que, després de traduir l'*Ulisses*, el traductor «traslladà al català altres novel·les de Joyce»: certament, Mallafrè va traslladar *Dubliners*

i *Giacomo Joyce*, però el gènere d'aquestes dues obres no és la novel·la sinó, respectivament, el recull de contes i la prosa poètica. Sobta una mica també que, dins l'entrada dedicada a Mallastrè, es digui que el traductor va retraduir una obra de Harold Pinter (*Qui a casa torna*, 1986; *Tornar a casa*, 2007) però que, en canvi, no s'esmenti que l'*Ulisses* de Joyce (1981) va ser revisat quinze anys després (2a edició, «revisada segons l'edició definitiva de Hans Walter Gabler», diu la portada de l'edició publicada per Proa el 1996). I en tercer lloc, Salvador Oliva no ha portat a terme la traducció «de les obres completes de William Shakespeare» ni tampoc no «ha col·laborat amb Àngel-Luis Pujante en la versió de vint-i-dues obres aplegades en dos volums de *Teatro selecto* (2008)». En tot cas, Oliva ha traduït les obres *dramàtiques* completes i els sonets, però no pas tota l'obra completa de Shakespeare (no ha traduït els poemes *Venus and Adonis* i *The Rape of Lucrece*); i, pel que fa a la col·laboració amb Pujante, la redacció que he citat és imprecisa, o com a mínim ambigua: Oliva ha traduït al castellà, en l'edició esmentada, *Henry V* (en solitari) i, en col·laboració amb Pujante, *The Two Noble Kinsmen*, que Shakespeare va escriure amb John Fletcher. Com deia, la llista d'errors i imprecisions es podria allargar, però no és el meu propòsit entretenir-m'hi més del compte: aquesta mena de badades són inevitables, i no desmereixen gens l'obra ni els seus redactors: simplement, en un camp tan vast, és impossible trobar especialistes en cada traductor.

Deixant de banda les qüestions sobre traductors concrets, hi ha un parell d'aspectes generals que voldria comentar. En primer lloc, el títol del llibre: *Diccionari de la traducció catalana*. Des del meu punt de vista (i sé que és una qüestió opinable), aquest títol no és gaire encertat, ja que no inclou entrades com «Fundació Bernat Metge» o «La Cua de Palla», per citar només dues grans col·leccions. A parer meu, el títol més adient hauria estat *Diccionari de traductors catalans*: descriu millor la realitat, l'abast i els límits de l'obra. El segon aspecte general que comentaré té a veure amb els índexs. Són d'una extraordinària utilitat, però, a parer meu, no són prou exhaustius. Només un exemple: a l'índex d'obres traduïdes trobem «*Comèdies* (Aristòfanes)» i «*Comèdies* (Shakespeare)», però no s'especifica quines comèdies han estat traduïdes. Si anem a les entrades corresponents, veurem que en el cas d'Aristòfanes s'especifiquen les comèdies traduïdes, mentre que en el cas de Shakespeare no; d'altra banda, la *Lisístrata* d'Aristòfanes no figura en l'índex d'obres traduïdes.

Sigui com sigui, l'obra és la que és, i calia lliurar-la al públic sense més demora: ja hi haurà temps, en futures reedicions, per fer-hi les esmenes i les millores que calguin. El que compta, ara com ara, és que els que ens dediquem a estudiar la traducció tenim a la nostra disposició un *magnum opus*, una obra de recerca de primera magnitud, d'aquelles que (malauradament) les agències d'avaluació de qualitat de la recerca fan valer tant (o potser caldria dir tan poc) com un article escrit en tres mesos. Tant se val: aquesta obra quedarà i serà útil durant decennis, de la mateixa manera que els estudis que va fer Alfons Par sobre Shakespeare a Espanya han estat i són imprescindibles per a qualsevol estudiós posterior. De

fet, el volum que ens ocupa podria ser, junt amb *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. *Antologia* (BACARDÍ *et al.* 1998) i els cada cop més nombrosos estudis sobre la traducció catalana, el canemàs d'una futura *Història de la traducció als Països Catalans*, que esperem que algú s'animi a publicar en un temps no gaire distant. En tot cas, el *Diccionari de la traducció catalana* s'ha convertit, des del mateix moment del seu naixement, en una eina imprescindible per a estudiosos de la traducció i la recepció, i en una font de la qual podran pouar estudiosos de la literatura catalana i de la literatura comparada. La meua més cordial enhorabona a les directores i a tots els qui han fet possible la materialització d'aquest gran projecte.

BIBLIOGRAFIA

- LAFARGA & PEGENAUTE (2009): Francisco Lafarga i Luis Pegenaute (eds.), *Diccionario histórico de la traducción en España*, Madrid: Gredos.
- BACARDÍ *et al.* (1998): Montserrat Bacardí, Joan Fontcuberta i Francesc Parcerisas (eds.), *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. *Antologia*, Vic: Eumo Editorial.

RESSENYES INDIVIDUALS

METGE, Bernat: *Llibre de Fortuna i Prudència*, Lluís Cabré (ed.), Barcelona: Barcino, 2010; «Els Nostres Clàssics», col·lecció B, núm. 30.

ALEJANDRO COROLEU

ICREA – Universitat Autònoma de Barcelona

alejandro.coroleu@icrea.cat

Segona obra de Bernat Metge en importància, el *Llibre de Fortuna i Prudència* (*LFP*) havia estat objecte d'atenció per part de la crítica des de començament del segle passat. El text comptava amb l'edició de Marçal Olivar de 1927 i sobretot, a partir de 1959, amb una edició exemplar a cura de Martí de Riquer. El volum de Lluís Cabré recull les aportacions de Riquer i de tota l'erudició posterior, incloent-hi els estudis del mateix Cabré abans de preparar l'edició que aquí ressenyem. L'edició de Cabré es divideix en quatre parts. Es comença amb un estudi del *LFP* i la seva transmissió (ps. 9-82), al qual haurem de tornar. El gruix del volum és l'edició crítica de l'obra pròpiament dita, amb dos aparats, un de notes i un de variants textuais (ps. 83-143). L' anotació del text és molt abundant i útil, i pràcticament mai no repeteix dades i informació recollides ja en la introducció. Segueix un breu apèndix sobre la divisió del text en els manuscrits i sobre els llocs on l'edició de Cabré discrepa de la de Riquer (ps. 145-149). Tanquen el llibre un llistat de referències bibliogràfiques, a més d'un glossari de termes poc freqüents preparat d'acord amb els criteris de la col·lecció en què apareix publicada l'obra (ps. 151-164). Aquesta edició del *LFP* pren en consideració dues fonts manuscrites, totes dues conegudes: el manuscrit *H* (Biblioteca de Catalunya, ms. 8), editat filològicament per Olivar i Riquer, i el manuscrit *O* (Biblioteca de Catalunya, ms. 831), aquí descrit de nou en un estudi codicològic molt detallat. Cabré tria *H* com a base de la seva edició per raó de la seva antiguitat, pel que es desprèn del comportament del copista i per la llengua del còdex, més propera a la de l'original. Tot i haver estat deturpat per la modernització lingüística del copista, *O* transmet un grapat de testimonis valuosos. Gràcies a *O* podem restituir, per exemple, els tres versos omesos a *H* (vs. 146, 596 i 964). El resultat més immediat de la feina filo-

lògica de Cabré és l'establiment d'un nou text crític que incorpora trenta-sis lectures discrepants de l'edició de Riquer. Val a dir que, d'aquestes trenta-sis esmenes, vint-i-sis no havien estat proposades per cap dels editors anteriors del *LFP*. A més d'esmenes basades en la font a què remet el passatge en qüestió, es proposen canvis en funció del comportament dels copistes, de la llengua de l'autor, per raons gramaticals o per qüestions del procés de còpia.

Una de les virtuts d'aquesta edició rau en la introducció, en la qual Cabré —ultra l'anàlisi abans esmentada dels manuscrits i dels hàbits de tots dos copistes— examina amb molta cura les fonts del *LFP* i proposa una interpretació de l'obra. Quant a les fonts, Cabré primer les presenta històricament, lligades a les dades conegudes de la biografia de l'autor, i a continuació demostra la manera com Metge les maneja i aplica al teixit del *LFP*. Algunes d'aquestes lectures provenen del cànon escolar i eren part de la formació notarial rebuda per Metge de mans del seu padastre, protonotari de la reina Elionor. Són, concretament, l'*Elegia* d'Arrigo de Settimello i l'*Anticlaudianus* d'Alain de Lille, textos que apareixen sistemàticament entre els autors *minores*, i el *De consolatione Philosophiae* de Boeci, obra de transició entre els *minores* i els *maiores*, «la més llegida al segle XIV» (p. 13). En el cas de Boeci, Metge tenia a l'abast el text del *De consolatione* acompanyat de glosses de Nicolau Trevet. Autors a banda, en el *LFP* trobem també ressos de textos (i també de pràctiques, com ara la redacció de cartes en llatí) escolars més elementals. A tall d'exemple, els versos 140-145 del poema es deixen comparar amb un passatge del *Liber paraboliarum* del mateix Alain de Lille.

Però amb totes aquestes fonts llatines —assenyala Cabré— no n'hi ha prou per bastir una ficció en català. Al capdavant Metge es mou entre l'escola i la cort. L'origen d'algunes de les seves lectures i de la singularitat del seu art literari tenen molt a veure amb l'ambient cortesà del rei Pere i de l'infant Joan, al servei del qual Metge figura com a escrivà des de 1375. Cabré demostra que Metge coneixia la poètica cortesana, és a dir, *La faula* de Guillem de Torroella i la *Ventura* de Vicenç Comes. La seva cultura literària estava, així, «al dia» (p. 79). I ho estava gràcies, en gran part, a intermediaris, com Violant de Bar, neboda de Carles V de França i muller de l'infant Joan des de 1380, un any abans de la data de composició del *LFP*. Rellegint amb atenció una carta de Violant a l'infant Martí, Cabré explica com, a través de l'entorn de Violant, Metge va poder accedir al *Roman de la Rose* de Jean de Meun, text que incorporaria Boeci a la literatura cortesana i que Violant hauria pogut dur de França en casar-se amb l'infant Joan.

La secció dedicada a la interpretació de l'obra conté també informacions i anàlisis valuoses. D'una banda es vincula el *LFP* a les circumstàncies històriques en què va ser redactat el text. Així, la crisi bancària de 1381, al·ludida als versos 566-581, ajuda a interpretar el *LFP* en clau satírica. L'element satíric de l'escrit de Metge es palès també en la figura del vell captaire que enganya Bernat. Segons Cabré es tracta d'una figuració de Diògenes, inspirada possiblement en la sàtira catorzena de Juvenal. El caràcter satíric del *LFP* no va passar desapercebut al destinatari del manuscrit *O*, que va afegir el text, com a obra humorística, a un

recull de textos burlescos. No és aquesta, però, l'única lectura possible del *LFP*, escrit també en la tradició de Boeci. Aquesta fusió d'elements satírics i greus demostra la complexitat del *LFP* i l'habilitat literària de Bernat Metge, que el nostre autor confirmarà anys més tard en *Lo somni*.

REQUESENS, Lluís de, Bernat MIQUEL, Martí GARCIA, Rodrigo DIES, Lluís DE VILA-RASA, Francesc SUNYER: *Sis poetes del regnat d'Alfons el Magnànim*, Jaume Torró (ed.), Barcelona: Editorial Barcino, 2009; «Els Nostres Clàssics», B29.

LLUÍS CABRÉ OLLÉ

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
Lluís.Cabre@uab.cat

En aquest llibre s'editen trenta-vuit poesies (més dues esparses d'atribució dubtosa a Vila-rasa) de sis poetes que escrivien en català durant el regnat del rei Alfons IV, el Magnànim (1416-1458). N'hi ha alguna d'inèdita i alguna que només havia estat transcrita per Fèlix Torres Amat (1836) i Francesc Pelagi Briz (1867); d'altres es trobaven en edicions modernes (des que Amadeu Pagès va estudiar la influència de la poesia francesa el 1936); la majoria només comptava amb la benemèrita transcripció del *Cançonier de Saragossa* a cura de Mariano Baselga (1896). Ara les tenim totes puntuades, enteses i anotades, i establertes, si escau, amb recurs als altres testimonis manuscrits (e.g. p. 158). El conjunt és una aportació de pes en el camp de la poesia catalana medieval. Aquest no és el mèrit principal del volum.

Darrere de la fixació dels textos i la cronologia dels autors hi ha una investigació d'arxiu de primer ordre, i la pura força d'aquest treball de camp (encara que el devesall de dades de vegades faci difícil trobar la més important) permet establir hipòtesis d'interpretació de tot el període literari (ps. 15-30). Hi destaca una línia de força: l'obra dels poetes s'ha de vincular a les corts que l'acollien i la transmetien si es vol traçar una història de la poesia digna del nom. Això vol dir tenir en compte la xarxa de corts dels fills de Ferran I d'Aragó, el primer rei Trastàmara: Alfons IV, Joan rei de Navarra (després Joan II) i els infants Pere i Enric, i encara Carles, príncep de Viana, primogènit de Joan de Navarra. Es tracta d'una xarxa mòbil, pels viatges i la circumstància històrica, de manera que s'estén des de Navarra fins a Nàpols i Sicília, amb la ciutat de València jugant-hi un paper determinant. Jaume Torró no ha dibuixat encara el paisatge literari sencer, però ja se n'intueix el perfil. Haurem de desar l'esquema historiogràfic rudimentari que dividia la poesia en un abans i un després d'Ausiàs March i substituir-lo per una seqüència més rica en matisos: l'antic mestratge d'Andreu Febrer recollit i aprofundit per Jordi de Sant Jordi (mort el 1424); els anys del rei Alfons a València

fins a 1432, quan Ausiàs March comença a escriure per a Llir entre cards i, ara afegiríem, Martí Garcia compon sota la influència de Jordi de Sant Jordi; la continuïtat de les corts peninsulars, en especial a València, des que Joan de Navarra esdevé lloctinent d'Alfons el 1436, i el naixement d'una poesia ja escrita al dictat de March (cas de Pere Torroella o Lluís de Vila-rasa *alias* Lluís de Cabanyelles), que es difon igualment a Nàpols i en el cercle del príncep de Viana fins a 1461, quan es compila el *Cançoner de Saragossa*, en el qual convergeixen l'obra marquiana i peces de poetes que havien residit al Nàpols del Magnànim (Leonard de Sos, Pere Torroella, mossèn Sunyer, Perot Joan). Aquesta juntura de la transmissió s'explica en un bon assaig d'història cultural incorporat a propòsit de la identificació de mossèn Sunyer (ps. 253-257). El lector interessat en les novetats historiogràfiques farà bé de llegir també el prefaci de Lola Badia i la introducció de l'editor; n'he glossat algun aspecte a *L'Avenç* (376, febrer de 2012, 54-55) i no cal insistir-hi.

El mètode que permet arribar a formular hipòtesis d'historiografia literària és tan clar i distint com difícil d'aplicar: convé buidar els arxius per identificar els escriptors i les connexions cortesanes del cas. El resultat és el següent. Torrò identifica Lluís de Requesens (9 peces, sense incloure-hi una de desatribuïda) amb un cambrer del rei Alfons, fill de Lluís de Requesens, governador general de Catalunya; es casà el 1423 i morí el 1463. Identifica també Bernat Miquel (2 peces) amb un cavaller i doctor en lleis, documentat entre 1424 i 1456. No hi havia una identificació de Martí Garcia (10 peces i una cita), escuder, segurament valencià, la fama del qual arribà fins al *Canto del Turia* de Gaspar Gil Polo, ja al segle XVI, però en una nota afegida quan el llibre ja estava redactat (p. 126) Torrò proposa identificar-lo amb un tallador del rei Alfons documentat el 1427 i el 1429; aquesta proposta casa amb la influència de Garcia en poetes més joves de l'entorn de Joan de Navarra com ara Pere Torrella i Francesc Ferrer (al qual Torrò identifica de manera molt convincent amb un cavaller valencià, uixer de Joan de Navarra, alhora que situa la ficció del seu *Conhort* al Real de València, ps. 120-125): Martí Garcia fóra, per dir-ho així, de la generació d'Ausiàs March. Rodrigo Dies (3 peces), valencià, és el fill de Manuel Dies, majordom del rei Alfons (i autor del *Llibre de la manescalia*); la primera documentació és de 1421 i l'última de 1465. Lluís de Vila-rasa (9 peces), el més conegut dels sis poetes, havia estat identificat amb un uixer del Magnànim que morí entre 1435 i 1437; Torrò proposa ara que es tractaria d'un fill homònim (Lluís de Vila-rasa i de Cabanyelles), un segon fill, que adoptà el cognom de la mare en casar-se (1458), tal com consta a l'arxiu (p. 211), i al qual es documenta des de 1426 fins a la mort el 1503. La preferència pel fill s'argumenta tàcitament (i aquest adverbi potser conté un dels retrets que es poden fer al volum ressenyat). Atesa la coneguda influència de March sobre la poesia de Vila-rasa, l'editor deu pensar que mal pot haver-se produït abans de 1435-1437 i que és més adequat pensar en el fill, per la cronologia i, un cop més, pel servei a Joan de Navarra. Les cinc balades de Lluís de Vila-rasa coincidirien llavors amb el dictat marquià imposat en altres poetes d'aquest mateix cercle, com ara Pere Torroella o

Jaume March (a qui ja no hem de confondre amb l'oncle d'Ausiàs). Als versos de Vila-rasa s'observa, en efecte, la petja de poesies marquiànes adreçades a Llir entre cards (XXXVII) i a Plena de seny (III, XXVII), cosa que fa molt arriscada una imitació abans de la mort de Lluís de Vila-rasa pare. (Potser reforça aquesta hipòtesi el fet que la poesia IX de Vila-rasa inclou, als versos 33-36, la invocació «Amor, Amor» i la perífrasi «la que am», termes més característics de l'obra marquiàna posterior al cicle per a Llir entre cards.) Finalment, l'editor proposa identificar mossèn Sunyer amb Francesc Sunyer (5 peces), antic servidor de l'infant Pere, després uixer d'armes del seu germà Alfons (el Magnànim) i resident durant molts anys a Nàpols; la referència més antiga porta a 1429 i la de la mort és de 1458. Amb ofici codicològic i cultura napolitana (ps. 268-270), Torró implica que només aquest Francesc Sunyer plenament italianitzat podia compondre danses (o *virelais*) associades a esparses tal com es combinava la *barzelle* amb el *strambotto*.

Ja es pot veure que aquestes identifications sovint conjuguen les dades de l'arxiu amb arguments de la tradició literària, i convé fixar-s'hi. L'editor presenta cada poeta exposant-ne la documentació, que s'estén al llinatge més d'una vegada, com si aprofités l'ocasió per abocar tot el rendiment possible de les fitxes d'arxiu. Ha estalviat, doncs, desenes de treballs amb notícies fragmentàries. Ara bé, l'exhaustivitat documental, en algun cas potser excessiva, no hauria d'amagar que el volum és el resultat d'una feina de filòleg en sentit propi, val a dir del domini de la història, la història cultural, la llengua antiga, els còdexs i, naturalment, la literatura (versificació inclosa). Torró llegeix els textos amb atenció. És l'atenció a la llengua, per exemple, el que subratlla un debat entre Lluís de Requesens i Joan Berenguer de Masdovelles potser anterior a 1436 (p. 95); la mateixa atenció que porta a justificar en els models poètics els pocs provençalismes de Martí Garcia (e.g. p. 140). L'exercici de lectura literària destaca en els davantals dedicats a aquest poeta: van descrivint amb finor els procediments amb què anava teixint els versos de Jordi de Sant Jordi i Andreu Febrer. Alternativa a la severa dicció marquiàna, l'obra de Martí Garcia, ara rescatada, podria semblar una successió de laments sense gaire personalitat; entesa des dels models poètics premarquiàns proposats per l'editor, ens hauria de recordar la importantíssima influència de la lírica francesa, del lai i les formes laiades (terme de Josep Romeu feliçment recuperat), per molt que avui els textos de les danses i altres peces amb música ens semblin una expansió melangiosa i prou. La peça VI de Garcia, un homenatge als estramps de Jordi de Sant Jordi, és un excel·lent testimoni de la tradició autòctona que arrenca d'Arnaut Daniel. No menys literària és la lectura en sèrie de les cinc balades de Vila-rasa, precedida d'un bon compendi del gènere i de la tradició que conreà breus cicles lírics (ps. 214-215).

Un editor que tingués poca matèria a explicar i hagués d'escampar la mantega en una capa fina, hauria anat amb profusió aquesta trentena llarga de textos. No és el cas. Les notes que fan referència a la llengua o a la fixació del text són concises. Les que recullen un motiu de la tradició, en canvi, a vegades s'allarguen en la mateixa mesura que els mitjans informàtics ajuden a documentar un terme (vegeu

la que tracta de Fortuna a la p. 170). Les millors, diria, són les que retallen el re-fons cultural d'uns versos, així en l'elogi del rei Alfons obra de Bernat Miquel: Torrò hi reconeix l'esquema de les virtuts morals de l'*Ètica* aristotèlica passat per Gil de Roma, i anota amb certesa el cesarisme del Magnànim (ps. 111-112); aquesta peça i la poesia LXXII d'Ausiàs March s'il·luminen l'una a l'altra. Les notes de cultura clàssica apareixen en moments oportuns (e.g. quan Rodrigo Dies cita l'*Andria* de Terenci, p. 196). Aquests apunts escadussers només poden ser il·lustratius. El paper es va escurçant i les pàgines web s'allarguen. El volum ressenyat mostra que, als països que no tenen tota la feina essencial feta, convé guardar un espai per a la història i la filologia.

Curial e Güelfa. edició crítica i comentada de Lola Badia i Jaume Torrò. Barcelona: Quaderns Crema, 2011; «Sèrie Gran», núm. 26.

ANTÒNIA CARRÉ

Centre de Documentació Ramon Llull, UB - Universitat Oberta de Catalunya
acarrep@uoc.edu

L'aposta de l'editor Jaume Vallcorba d'incloure obres medievals amb ortografia normativitzada a les col·leccions de l'editorial Quaderns Crema és un luxe per a la cultura catalana. L'aposta va molt més enllà del que ofereixen al públic culte editorials tan prestigioses com Garnier-Flammarion, els antics Panther Books o I classici della BUR perquè les edicions de Quaderns Crema contenen uns comentaris que enriqueixen el text i que ajuden a interpretar-lo en el context cultural ampli que el va produir. Seguint aquestes pautes —que produeixen uns volums d'aparença més agradable que els de la col·lecció «Letras Hispánicas» de l'Editorial Cátedra—, Vallcorba ha publicat *Lo somni* de Bernat Metge, *Àngels e demonis* de Francesc Eiximenis, l'*Espill* de Jaume Roig i ara el *Curial e Güelfa*. La feina que han fet Lola Badia i Jaume Torrò en aquesta última publicació és esplèndida. No se m'acut cap adjectiu més contundent que reculli els criteris de rigor filològic, profunditat intel·lectual i prosa clara i distinta que s'hi han aplicat. L'edició és el resultat de molts anys de recerca i de lectures, que és l'única manera de treballar que reconeix la filologia, per més que els organismes acadèmics i avaluadors empenyin la investigació en humanitats a rodolar per topants farcits de premsa i de burocràcia estulta.

El primer motiu d'elogi són els criteris adoptats per a la fixació del text, que tenen manifestacions externes i textuals. Com és lògic, els editors parteixen del manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid i fan ús de les conjectures i de les notes de les edicions fins ara canòniques, que són les de Rubió i Lluch, Miquel i Planas i Aramon. L'edició de Badia i Torrò, amb ortografia fabriana, es deixa llegir molt bé i, en aquest sentit, és d'aplaudir l'opció de transcriure els

diàlegs en un paràgraf independent, desmarcant-se així dels criteris adoptats per les edicions anteriors i acostant-se al format de les novel·les dels nostres dies.

Hi ha canvis externs considerables respecte a l'edició d'Aramon (ARAMON 1930-1933), com els títols dels capítols, que són molt més precisos i encertats. Vegem-ne només dos exemples, el del capítol 4 del llibre primer i el del capítol 10 del llibre segon. En el primer exemple, Badia i Torró opten per «Curial aprèn gramàtica, poesia i altres ciències» (p. 120), que substitueix el sintètic «Educació de Curial» d'Aramon. En el segon, l'opció de Badia i Torró «L'oncle del senyor de Montbrú renuncia a venjar el seu nebot» (p. 259) és molt diferent de l'opció d'Aramon: «Els parents del senyor de Montbrú volen venjar-lo» (ARAMON 1930-33: II, 73). Com que Badia i Torró tenen en compte les línies en blanc de l'original destinades a les rúbriques per dividir els paràgrafs i els capítols del text i també per puntuar-lo —com indiquen a la p. 110 de la introducció—, fan aparèixer un capítol nou: al llibre primer, el capítol 13 es titula «Festes i honors a Curial a la cort imperial» i el 14, «Curial dorm al llit de Laquesis» (p. 159), mentre que a l'edició d'Aramon tots dos en formaven un de sol, «Festes i donatius a Curial». Pel mateix motiu, hi ha canvis en els paràgrafs que formen alguns capítols, com passa al capítol 6 del llibre tercer: «L'oració de Fortuna a Neptumno», en l'edició de Badia i Torró (p. 411); «Parlament de la Fortuna a Neptú», en l'edició d'Aramon (ARAMON 1930-1933: III, 45). Badia i Torró opten per començar el capítol amb el paràgraf on parla la Fortuna amb discurs directe i passen el paràgraf introductori del discurs al final del capítol anterior. Aramon, en canvi, començava el capítol amb aquest paràgraf introductori. En l'edició de Badia i Torró, també hi ha paràgrafs que passen al capítol anterior, als capítols 7 i 8 (ps. 415-416) i 33 (p. 508) d'aquest mateix llibre tercer.

Un altre canvi extern que presenta l'edició de Badia i Torró respecte a la d'Aramon està protagonitzat pels espais en blanc de dins del text. El primer és al començament de tot: «Fonc ja ha llong temps, segons jo he llegit, en [...] un gentilhom, [...] apellat» (p. 117). Contràriament a l'opció d'Aramon, els editors deixen en blanc el nom de la contrada on va néixer Curial, perquè qui va afegir «Catalunya» al manuscrit va ser una mà posterior i la localització no es correspon gens a les intencions de l'Anònim, com expliquen al comentari (p. 536). El segon canvi és l'encert de restituir al text la primera estrofa de la cançó «Atressí con l'orifanz» (p. 470), perquè copiar-la devia ser la voluntat de l'amanuense, ja que hi ha prou espai en blanc al manuscrit. L'altre espai en blanc d'una certa extensió del manuscrit, que correspon a la descripció d'Hèctor (p. 434), s'ha preferit deixar-lo buit i donar una aproximació de la descripció al comentari corresponent.

Pel que fa als aspectes textuais, l'edició crítica de Badia i Torró incorpora una cinquantena d'esmenes a la lliçó del manuscrit —quaranta-set, si no m'he equivocat—, la meitat de les quals —vint-i-sis— no les recull l'edició d'Aramon. Les lliçons adoptades per Badia i Torró clarifiquen sempre els passatges en qüestió. Així passa, per exemple, al començament del pròleg del llibre segon: «Mars, de sa

pròpia natura importa guerra, batalles e escàndels, falsedats, furts, *secrets*», on Badia i Torró (p. 217) esmenen els «secrets» del manuscrit, lliçó que manté Aramon i que fa dir a l'Anònim que es tracta de «furts secrets», amb un pleonasmе absurd. A l'episodi de Trípoli, quan Curial és buscat per ordre de la Güelfa, els homes savis que hi havia enviat Melcior de Pando per mirar d'esbrinar-ne alguna cosa van preguntar per «la talla e estatura dels captius dos qui eren estats venuts e de l'hàbit en què foren atrobats, e fonc-los respost que eren hòmens ben *apersonnats*.» (p. 445). La lliçó «apersonnats» corregeix el manuscrit i Aramon, que transcriuen «apressonnats», que no fa sentit. Al llibre tercer, durant el judici de Curial, s'esmenta «Jarba, rei dels musitans» (p. 436), mentre que l'inventor del problema isoperimètric era el rei «dels musicans» al manuscrit i a l'edició d'Aramon. A la introducció (ps. 95-96), Badia i Torró deixen clar que segueixen el que escriu Boccaccio a les *Genealogiae deorum*: «a Musitanorum rege». En un altre cas, és la lectura d'Eiximenis la que permet als editors esmenar una correcció errònia —per bé que comprensible— d'Aramon a la lliçó del manuscrit. Em refereixo a les «flages» que porten als escuts alguns dels cavallers que van al torneig de Melú. Aramon va optar per «flanges», que entén que vol dir 'franges', mentre que Badia i Torró editen «flauges». Els cavallers hi aniran «ab escuts verds e unes flauges pintades, e lletres qui deien “Flauges són”» (p. 289). Com Badia i Torró expliquen al comentari del passatge, «el mot “Flauges són” és una invenció que juga amb el sentit del terme documentat en Eiximenis: “lo dit rei e sa muller haguessen aquestes paraules per flauges o per fantasies” (Dotzè, II.2.768.57-58)» (p. 600). Davant de tots aquests encerts editorials, els errors que l'edició pugui contenir esdevenen una anècdota minúscula, com el que al meu parer hi ha en la batalla de Curial contra els turcs, quan «Curial, qui vuit mília hòmens d'armes havia per a si estotjats, los quals encara no eren entrats en la batalla, va a ells e en senyal de victòria los mou e els amonesta a ben fer.» (p. 506). Entenc que l'infinitiu final s'hauria d'haver accentuat perquè vol dir «ferir».¹ Els exemples d'encerts textuals de l'edició de Badia i Torró reportats aquí i els que no esmento per evitar una prolixitat enutjosa, evidencien que la seva edició crítica té els requisits per ser reconeguda a partir d'ara com l'edició canònica del *Curial e Güelfa*, sense que l'opció per l'ortografia normativitzada sigui un entrebanc.

Analitzada la fixació del text, vegem ara el paratext. Per començar, la introducció arrenca amb un davantal de pàgina i mitja que és una síntesi brillant del que significa el *Curial e Güelfa* per a Badia i Torró. Estableix el punt de partida del treball intel·lectual i ideològic que emprenen: «la present edició crítica i comentada vol ajudar a fixar la idea que el *Curial* és un producte literari d'una qualitat excepcional, tot assumint que el millor que es pot fer amb les pèrdues irreparables és no insistir-hi» (p. 9). Perdut el primer quadern del manuscrit, és impossible de saber qui és l'autor del *Curial*, per més hipòtesis que es basteixin sobre el tema de l'autoria i de la datació. Badia i Torró les enumeren totes (p. 32 i

1. Aramon tampoc no l'accentua.

seg.) i vénen a dir que mai no es podrà saber amb certesa la procedència geogràfica de l'Anònim, ja que el *Curial* està escrit en un vulgar il·lustre de gust cortesà, allunyat de tot localisme de manera certament intencionada (p. 100), ni es podrà posar nom i cognom a l'Anònim, amb les dades disponibles avui dia. Tenen raó: totes les hipòtesis argumentades fins ara mostren punts febles en un punt o altre de la trama. Fins i tot el darrer intent que conec, el de Maria Teresa Ferrer i Mallol (2011), publicat amb posterioritat a l'edició ressenyada del *Curial*, fracassa. Cal reconèixer que la proposta d'identificar Lluís Sescases amb l'autor és temptadora, perquè és un personatge estretament vinculat a la cort i a la seva cultura, però no s'aporta cap prova concloent. Ferrer i Mallol, que ha resseguit abundants fonts històriques, documenta el llinatge Sescases a Cervera i Tàrrrega al segle xv (p. 81) i dibuixa la biografia del personatge: Lluís Sescases va ingressar a la casa reial abans del 1433 com a bibliotecari i quan era un adolescent (p. 84), es va traslladar a Nàpols amb el Magnànim, va executar per a ell tasques diplomàtiques, va tenir contactes amb els papas amb motiu de la croada contra els turcs després de 1453, es va acabar distanciant del monarca i va anar a exercir càrrecs al ducat de Savoia entre els anys 1451 i 1462. Trobo que hi ha dos contraarguments a l'atribució de l'autoria del *Curial* a Sescases. El primer és que va ser un secretari reial una mica especial, ja que només s'ha trobat una carta escrita per ell (FERRER I MALLOL 2011: 87), de manera que serà impossible fer cap mena de comparació d'ambicions culturals i d'estil amb la prosa del *Curial*. I el segon és que si l'any 1433 era un adolescent, és massa gran per ser l'autor del *Curial*, si la hipòtesi de Badia i Torró és certa.

Badia i Torró aposten per intentar situar temporalment l'autor a partir de la cultura literària que mostra. A la introducció i als comentaris descriuen amb convicció quina és la consciència literària de l'Anònim, ens expliquen quins són els referents culturals que l'ajuden a bastir una novel·la on tot està absolutament controlat. El *Curial* és un producte literari de qualitat excepcional, escrit en una prosa treballada, clara i elegant, que aporta a la novel·la cavalleresca la novetat d'incloure-hi els clàssics que llegia la gent cultivada de la primera meitat del xv perquè l'Anònim els tenia veneració. Els clàssics vol dir la narració de la guerra de Troia de Guido delle Colonne (ca. 1287), traduïda al català per Jaume Conesa el 1367, l'*Eneida* de Virgili —que l'Anònim llegia amb unes glosses que tenen errors conjuntius amb els comentaris que hi va fer Enrique de Villena, la qual cosa remet a l'ambient cultural de les corts dels Trastàmara de principis del segle xv, p. 85—, Boccaccio, Dante i Petrarca. Sobretot el *Filocolo* (1339-1341) de Boccaccio, una novel·la històrica on l'Anònim aprèn a construir una història sentimental i a dotar-la d'elements mitològics i de somnis que li donen una especial significació. Abans del llibre de Badia i Torró ja sabíem que al *Curial* hi havia l'empremta d'aquests grans italians, però ells dos tenen el mèrit d'haver fet emergir moltes fonts noves i, sobretot, d'haver-los donat un sentit que explica quin era l'univers cultural de l'Anònim. A la introducció s'explica amb ordre i proves textuals quines són les fonts que l'Anònim imita i emula: la literatura trobadores-

ca, les cròniques, la matèria de Bretanya, Dante, Boccaccio i Petrarca, i els clàssics antics i moderns. Després, Badia i Torró analitzen l'ús i el concepte de literatura que es desprèn del *Curial*: «l'Anònim reescriu de dalt a baix els estímuls literaris presos de les fonts, [...] en comptes de reproduir parcialment mots, frases i motius en una xarxa intertextual no mancada d'incongruències, com fa Martorell» i «l'elaboració de la prosa de l'Anònim està molt més a prop de Metge que no pas de Corella, l'obra del qual va triomfar en ambients cortesans entorn de 1458-1460» (p. 105). L'Anònim admira Dante, Boccaccio i Petrarca perquè són escriptors de formació superior a la seva, perquè són capaços de conèixer la poesia i la història antigues i de saber-les interpretar a la recerca de la veritat natural i moral. Aquesta és l'activitat pròpia dels homes de «reverenda lletradura», una activitat que proporciona coneixements i consolació a tots els que la practiquen. Les cent cinquanta pàgines de comentaris a l'edició, d'una saviesa i un rigor lloables, proporcionen proves de les múltiples lectures de l'Anònim i és un encert que Badia i Torró hagin optat per incorporar-hi els fragments a considerar. En aquest sentit, són un encert les nombroses referències al *Tristan en prose* i al *Lancelot en prose*, que es mostren com una pedrera molt fructífera per a l'Anònim, i també ho és la transcripció de la descripció d'Helena de Troia a la qual remet d'Anònim al capítol 14, en referir-se a la bellesa de Laquesis. En incloure la traducció catalana de les *Històries troianes* al comentari del passatge (ps. 555-557), Badia i Torró proporcionen al públic lector actual el referent que el públic medieval tenia al cap.

A partir de tot aquest entramat cultural, Badia i Torró argumenten que l'Anònim hauria pogut néixer cap a l'any 1400, ja que la seva consciència literària, aguda i fins i tot agosarada, connecta amb l'ambient cultural ibèric de les corts dels Trastàmara. Seguint la hipòtesi antiga de Pere Bohigas (BOHIGAS 1976), Badia i Torró identifiquen el narrador amb Melcior de Pando, que adopta el paper de biògraf d'un cavaller imaginari, i fixen una data aproximada de composició de la novel·la que encaixa en la graella temporal que ja va proposar Martí de Riquer. El *Curial* es devia escriure entre 1440 i 1450, després de l'entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols (1442) i abans de la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs (1453), perquè els infidels no són un enemic estructural com ho són al *Tirant lo Blanc*, escrit després d'aquesta data tràgica per a l'Occident cristià medieval. La batalla contra els turcs té notables referències clàssiques: la de Tit Livi que esmenta l'Anònim i el desenllaç de la batalla de Farsàlia descrita per Cèsar als *De bello civili* (p. 53) que aporten Badia i Torró i que Espadaler no havia considerat a l'hora de bastir la seva hipòtesi que calia datar l'escriptura de la novel·la amb posterioritat al 1456 perquè la batalla del Curial partia del referent real de la batalla que va enfrontar turcs i cristians a la frontera del Danubi el dia 5 de juny de 1456 (ESPADALER 1984: 101-103).

Els combats, la vida cavalleresca, els blasons, els mots i els símbols, la geografia, l'onomàstica... tots aquells aspectes que tenen a veure amb la versemblança de la novel·la també ocupen el seu lloc a la introducció i als comentaris. Badia i Torró

han fet l'esforç de resumir el saber acumulat per la crítica al llarg dels anys i d'aportar dades noves. Com la pertinent observació de Beltran (BELTRAN en premsa), que «apunta una connotació rellevant del topònim Melú a mitjan segle xv: era l'indret on el 1418 Carles VI i el delfí de França van haver de pactar amb el bàndol dels borgonyons, després que aquests haguessin ocupat París i derrotat els Armanyac durant el període més violent de la Guerra dels Cent Anys.» (p. 38). O les recerques de Badia i Torró que, seguint Morra (1985), identifiquen Melcior de Pando amb el llinatge dels Pandone de Venafro, documentat al Nàpols d'Alfons el Magnànim (p. 46), i més concretament amb el Francesco di Pandone, que va ser nomenat comte de Venafro pel Magnànim l'any 1443 (p. 541) i que tenia un fill anomenat Pandolfo (p. 610), que és el nom que rep Melcior de Pando un sol cop al llarg de tot el *Curial* (p. 321). Maria Teresa Ferrer i Mallol (2011: 69-70) també identifica Melcior de Pando amb aquest cortesà napolità del Magnànim. Segons Badia i Torró, el senyor de Vergues, cavaller flamenc present al torneig de Melú que porta barres vermelles sobre fons d'or a l'escut, és un llinatge que evoca els Bergues borgonyons (que tenen tres pals de gules sobre fons d'or a l'escut) i els brabançons Von Merode (que en tenen quatre) (p. 604). Ferrer i Mallol (2011: 72) proposa identificar el personatge del *Curial* amb Joan Glimes, senyor de Bergues, que «era el cap d'un grup que, l'any 1451, es dirigia en peregrinació al Sant Sepulcre i al qual s'afegí Lluís Sescases».

Només hi ha tres personatges de la novel·la que Badia i Torró confessen que no poden identificar: «fins ara no s'ha trobat cap Gerardo de Perúgia, Salones de Verona ni Frederic de Venosa» (p. 46). Ferrer i Mallol serveix aquí d'ajuda. En el seu article no parla de cap Salones de Verona, però sí que ho fa del duc de Venosa, que quan el Magnànim va conquerir Nàpols era Gabriele Orsini del Balzo, i de Concardino di Perugia, cortesà al servei del Magnànim que va desenvolupar tasques diplomàtiques, com una missió a Morea l'any 1443 (FERRER I MALLOL 2011: 71).

L'índex de noms de persona i de lloc que clou el volum és de gran utilitat perquè permet localitzar-los al text i als comentaris i a més dóna informació genèrica sobre els personatges per situar-los immediatament, però sense repetir les dades que ja apareixen als comentaris. Els curadors de l'edició, com l'Anònim del *Curial*, han pensat en tot i no han deixat res a mans de l'atzar.

BIBLIOGRAFIA

- ARAMON (1930-1933): Ramon Aramon i Serra (ed.), *Curial e Güelfa*, Barcelona: Barcino, 3 vols., «ENC» A 30, 35-36, 39-40.
- BELTRAN (en premsa): Rafael Beltran «El mariscal Boucicaut, Guillaume du Chastel i Pere de Cervelló al *Curial e Güelfa* i al *Jehan de Saintré*: connexions històriques i literàries», dins: Antoni Ferrando (ed.), *Encontres sobre el «Curial e Güelfa». Aspectes lingüístics i culturals*, Madrid: Castalia.

- BOHIGAS (1976): Pere Bohigas, «*Curial e Güelfa*», dins: R. B. Tate i Alan Yates (eds.), *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Cambridge, 1973)*, Oxford: The Dolphin Book, 219-234. *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, 295-319.
- ESPADALER (1984): Anton Espadaler, *Una reina per a Curial*. Barcelona: Quaderns Crema.
- FERRER I MALLOL (2011): Maria Teresa Ferrer i Mallol, «Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*? El nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV», dins: *La novel·la de Martorell i l'Europa del segle XV*, València: Institució Alfons el Magnànim, vol. 1, p. 59-142.
- MORRA (1985): Gennaro Morra, *Una dinastia feudale. I Pandone di Venafro*, Campobasso: Edizioni Enne.

ALBERNI, Anna, Lola BADIA i Lluís CABRÉ (eds.): *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2010.

LLÚCIA MARTÍN PASCUAL

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana

llucia.martin@ua.es

El volum *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)* és el resultat de les aportacions del Primer Col·loqui Internacional del Grup Narpan «Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana» celebrat a Barcelona el 22 i 23 de novembre de 2007. Consta de quinze treballs agrupats en cinc seccions més una lliçó introductòria a càrrec de Peter T. Ricketts sobre la transmissió del *Bréviaire d'amours* de Matfre Ermengau i una presentació del projecte *Transmédie* sobre traduccions medievals franceses a càrrec de Claudio Galderisi.

Tal com diuen els editors en la introducció del volum, els mots *translatar* i *transferir* es refereixen al conjunt d'operacions relacionades amb la transmissió de textos científics, doctrinals i literaris: un procés del qual ens han arribat diferents còpies d'un mateix text o bé la traducció d'uns continguts d'una llengua a una altra. L'estudi de la transmissió textual ens revela no només el procés de la creació de l'obra sinó la forma d'estructurar l'escrit, de disposar el text en un moment en què està iniciant-se la tradició escrita en llengua vulgar. D'altra banda, la difusió del text produeix una sèrie de variants d'uns manuscrits a altres, l'estudi de les quals ens du a fixar una determinada filiació entre diversos manuscrits i a estudiar les lliçons més correctes. En el cas de les traduccions, aquestes variants ens ajuden a reconstruir un hipotètic original, corregir errors, establir la relació entre original i traducció o, fins i tot, millorar la interpretació de l'original gràcies a la versió facilitada —i entesa— pel traductor.

La reflexió sobre tots aquests processos, així com també una solució a problemes plantejats en textos concrets, tenen cabuda en el volum i són tractats amb el rigor habitual que caracteritza els treballs del grup Narpan. Els membres del grup han reunit en aquest volum el resultat de les seues investigacions més recents, tot i que també han donat a conèixer tesis en curs, amb la possibilitat d'oferir als futurs doctorands un avanç de la seua línia de recerca. En resum, el conjunt de treballs indica una imbricació important entre els membres del grup més veterans i les noves generacions que han assumit la metodologia pròpia del grup: l'estudi detallat i exhaustiu de l'objecte, el manuscrit, la seua estructura, les peculiaritats en l'escriptura, la distribució d'obres, les variants en relació a altres manuscrits, la interpretació d'aquestes variants i la recerca de la documentació relacionada: identificació d'autors en el cas de poetes, copistes, relació entre ells i contextualització. Aquest tipus d'estudi ens ofereix, a la comunitat científica, treballs de gran interès, solvents per la minuciositat amb què estan realitzats i la garantia de saber que s'ha treballat *in situ* amb els objectes últims de la recerca: els documents antics.

Per a encetar el volum i, alhora, il·lustrar el que serà la tònica de la resta del treball, tenim la lliçó inaugural de Peter T. Ricketts, editor de la versió occitana del *Bréviaire d'Amours*, una peculiar enciclopèdia escrita en vers en el segle XIII, amb una rica tradició textual i també traduïda al català. L'anàlisi detallada dels manuscrits occitans i catalans —a partir dels treballs d'Azaïs, ja antic, de 1862-1881, i de R. Richter, de 1976—, així com també l'exposició de les relacions entre ambdues tradicions són els objectius d'aquest treball, el qual posa damunt la taula dues qüestions que seran la base de la resta: les dificultats que troba l'editor modern en la transmissió de textos i el caràcter cortesà de gairebé tota la producció literària medieval.

La primera secció, «El taller de còpia», conté tres treballs, el denominador comú dels quals és l'anàlisi de les dificultats que l'editor actual té davant la còpia d'un text, bé pels problemes que els mateixos copistes es trobaren, bé per la necessitat de l'editor actual de trobar una interpretació encertada a aquestes dificultats, de manera que mitjançant l'estudi de les còpies i refoses de textos es pot arribar a la gènesi de l'obra.

El primer treball de la secció, «Copisti e testi romanzi ed ecdotica» de Maria Careri (Universit  di Chieti), revisa la terminologia que habitualment es fa servir en els manuals de crítica textual i com, de vegades, s'usa amb imprecisió o bé de manera allunyada del sentit original, ja que la casuística en els manuscrits   molt variada. De vegades, termes comuns com *error paleogràfic* o *contaminació* amaguen altres fenòmens, com ara considerar que errors comunament tinguts com a paleogr fics i que consisteixen en canvis de lletra que, a causa del traç, es poden confondre, en realitat amaguen canvis conceptuals. D'altra banda, hi ha errors suposadament deguts a la contaminació que, en realitat, són fenòmens de polig nesi. L'autora analitza altres casos com la *scriptio continua*, el *saut du meme au meme* i il·lustra el treball amb diversos exemples. Per últim, arriba a la conclusió

que, malgrat la dificultat, la precisió terminològica és del tot necessària a l'hora d'elaborar una edició crítica.

El treball signat per Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», estudia els manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès entre 1289 i 1301, tant des del punt de vista intrínsec, és a dir, observant les peculiaritats codicològiques, gràfiques i lingüístiques, com també de manera comparativa amb altres manuscrits contemporanis, altres còpies de Lull realitzades a les primeries del segle XIV, així com també textos en prosa arcaics i extensos bàsicament jurídics, científics i religiosos, a més del *Llibre del rei en Pere* de Desclot, un dels llibres més antics que es conserven. L'anàlisi de tots aquests manuscrits primerencs revela una sèrie de vacil·lacions gràfiques i d'estil pròpia dels textos dels inicis, però alhora un estat consolidat de l'escriptura, gràcies sobretot a la producció jurídica i científica. Els autors acaren la còpia del *Llibre de contemplació* feta per Pagès (conservada a la Biblioteca Ambrosiana de Milà) amb una altra versió del *Llibre*, copiada uns cinquanta anys més tard i conservada la Col·legi de la Sapienza de Palma. En la primera, la «coloració occitana» és més evident perquè hi conflueixen dos fenòmens: l'establiment d'uns usos gràfics en un període primitiu i la definició d'un model de llengua apropiat a una obra com el *Llibre*, de difícil classificació i amb un fort component de confessió d'un jo —d'ací que s'opte per la forma *eu* de la lírica occitana. Aquestes vacil·lacions amb formes occitanes no són tan evidents en les altres obres copiades per Pagès: *Començaments de medicina*, *Art demostrativa*, *Taula General*, però, en canvi, les retrobem en les obres en vers: *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*, el *Pecat d'Adam*, *D'Oració* i l'*Aplicació de l'Art General*, textos ben poc lírics però que segueixen pautes típiques de les obres en vers. En general l'estudi dels textos lul·lians i dels textos coetanis revela una tendència cap a l'homogeneïtzació, una unificació estilística i gràfica. Les vacil·lacions del copista Pagès estan tipificades i corresponen a les dels primers còdexs catalans del pas del segle XIII al XIV.

Per acabar aquesta primera secció, el treball de Xavier Renedo «Dels fets a les paraules i de les paraules al llibre dels fets: observacions sobre la gènesi del *Llibre del Rei en Jaume*», intenta esbrinar la gènesi del *Llibre* atribuït al rei en Jaume com un procés que va de l'oralitat a l'escriptura. L'autor estudia una sèrie de detalls referits al punt de vista del narrador o bé a les actuacions discursives del mateix rei, presents en la traducció de Pere Marsili, coneguda com *Liber Gestarum*, i en la versió aragonesa de Juan Fernández de Heredia, per arribar a aquesta conclusió. El llibre hauria estat compost amb el discurs oral del rei, i els seus escriptors, a manera de reportadors, devien confeccionar el text escrit, corregit amb més o menys encert pel propi rei, sobretot en els capítols inicials. El canvi de punt de vista del *Liber* de Pere Marsili —de primera a tercera persona— no obvia detalls com que el rei «acostumava a dir», mots o proverbis que es posen en boca del mateix rei, o continguts de confessions que el rei hauria revelat, de manera que aquests detalls donen compte del pas de l'oralitat a l'escrit, un procés que Marsili

—també Heredia en menor mesura— encara coneixeria, gràcies a la consulta dels primers reports dels escrivans o bé perquè comptava amb els col·laboradors de la primera redacció.

La segona secció, «La traducció i la glossa», conté tres interessants treballs sobre els problemes dels mecanismes de traducció del llatí a les llengües romàniques, però també els que presenta la traducció entre llengües romàniques, aparentment més simple però amb unes dificultats que no es poden considerar menors. A partir de l'estudi de diverses variants es pot arribar a l'original, tanmateix, el ventall de versions de l'original pot ser tan ample que es fa difícil destriar el testimoni que ha servit de base de la traducció. No es descarta tampoc la possibilitat que els traductors treballaren amb diferents versions, amb el resultat d'una obra acurada i un estudi més aprofundit del que es podria suposar en un primer moment.

El primer treball de la secció, a càrrec de Josep Pujol, «Traducció, transmissió, divulgació, tres aspectes de les *Heroides* de Guillem Nicolau» analitza la transmissió de l'obra ovidiana partint del text llatí glossat de Guillem d'Orleans, la traducció catalana de Guillem Nicolau, la traducció castellana anònima, realitzada a partir de la versió catalana, i la traducció castellana atribuïda Juan Fernández del Padrón i coneguda com el *Bursario*. A partir d'una sèrie d'exemples, s'expliquen les variants de la traducció i la possible dependència d'una versió o d'una altra. El que més interessa d'aquesta obra són les gloses marginals en la traducció de Guillem Nicolau, però també les gloses internes lèxiques i gramaticals en el text que provenen de les versions llatines i enriqueixen considerablement el text de Nicolau, tal com s'exemplifica en aquest treball, i que condueixen a crear un discurs amorós especialment adreçat al públic femení. Un detall que crida l'atenció en les gloses marginals de Nicolau és l'anotació de dues cites de Cerverí amb les quals se suposa que el traductor intenta enllaçar la tradició amorosa ovidiana amb la lírica posttrobadoresca.

El segon treball, de Raquel Parera, estudia les característiques de la versió catalana de la *Divina Commedia*; la voluntat del traductor, Andreu Febrer, de fer una obra el més literal possible i respectar la versificació original i també la hibridació de llengües que hi trobem: occità i calcs de l'italià, dues llengües que Febrer coneixia, juntament amb el francès, gràcies als seus contactes amb la literatura occitana i francesa i als viatges a Itàlia (fins i tot residí un temps a Sicília). El tercer treball, de Marta Marfany, estudia la traducció d'un altre text romanç al català, *La Belle Dame sans merci*, obra molt difosa en francès i que, gràcies a l'estudi de les variants, permet apropar la traducció a un grup de testimonis de l'original, tot i que altres vegades no s'hi troba cap paral·lel. Ambdós treballs ofereixen un ample ventall d'exemples que permeten observar les tècniques de traducció i corregir errors, tant de les fonts com de la traducció resultant.

La tercera secció del volum conté dues aportacions, «Un nuovo testimone della *Chirurgia* di Ruggero Frugardo in lingua occitanica (Siviglia, Biblioteca Colombina, ms, 5-5-20)», d'Ilaria Zamuner, i el treball de Lluís Cifuentes «Estratè-

gies de transició: pobres i versos en la transmissió extraacadèmica del saber a l'Europa llatina tardomedieval». Ambdós treballs se centren en una parcel·la generalment menys estudiada, la de la literatura científica i, en concret, la vulgarització dels tractats mèdics. Aquest és l'objectiu del treball de Zamuner, l'anàlisi de la versió occitana fragmentària del tractat de cirurgia de Ruggiero Frugardo, l'estudi de la presència de catalanismes i la comparació amb una altra versió occitanocatalana conservada a la Biblioteca de la Universitat de Basilea, juntament amb altres versions, com ara les franceses, les italianes i una d'anglonormanda. L'autora realitza una comparació exhaustiva entre les dues versions de l'obra, les acara també amb el possible original llatí i fins i tot amplia l'estudi de les peculiaritats lingüístiques occitanocatalanes a una altra obra de caràcter mèdic conservada també en el ms. de Sevilla, unes receptes mèdiques escrites pel mateix copista, però amb uns elements lingüístics discordants.

El treball de Cifuentes proposa analitzar la utilització de formes literàries en obres mèdiques, així com també la difusió del saber científic en ambients extraacadèmics, la qual cosa comportava no només la necessitat d'una traducció al vulgar, sinó també la de l'adopció d'altres formes d'expressió usades en obres literàries més conegudes o identificables en ambients no estrictament especialitzats. En aquest sentit, el treball de Cifuentes, que també repassa les obres dedicades als pobres i que tradicionalment no s'han considerat productes acadèmics, revisa l'estudi de la jència en la literatura de forma inversa a com s'ha realitzat fins ara: no tant les petjades científiques dins d'obres literàries sinó l'adopció de formes literàries en obres científiques. Per a això, l'autor repassa les obres lul·lianes *Llibre de meravelles*, *Lògica d'Alatzell*, *Medicina de pecat*, fins arribar a altres tipus d'obres en vers, com el *Roman dels auzells cassadors* de Daude de Pradas, el *Breviari d'amor*, i una sèrie d'obres pràcticament inèdites sobre alquímia o astronomia escrites en vers.

La secció següent, «La transmissió del text poètic», presenta tres extensos treballs: Lino Leonardo, «Le origini della poesia verticale»; Anna Alberni, «Guillaume de Machaut en la tradició catalana dels segles xiv-xv: la *suite* d'esparses del cançoner *VeAg*»; Miriam Cabré, Sadurní Martí i Marina Navas, «Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle xiv». Tots tres estudien diferents aspectes de la transmissió poètica: la seua configuració en els manuscrits, l'interès per formes poètiques diferents de les tradicionals a Catalunya —la poesia francesa— i, finalment, un treball que configura un nou panorama i re situa la poesia occitanocatalana en el segle xiv. El treball de Leonardi ofereix una exposició exhaustiva de les circumstàncies que determinen el pas d'una escriptura poètica en horitzontal —sobretot en els manuscrits occitans i com a exemple més proper, el cançoner Sg— a l'escriptura poètica en vertical, l'habitual ja en el segle xv. En aquest pas influeixen aspectes com l'addició de notació musical o l'interès per noves formes poètiques que van imposant a poc a poc una escriptura en vertical, com és el cas del sonet. No obstant això, la convivència entre les dues maneres de representar la poesia va ser habitual, per exemple els manuscrits pertrarquescos

autògrafs vacil·len o fins i tot, prefereixen l'escritura horitzontal. La pràctica vertical es generalitza amb la *Commedia* de Dant i l'extensa tradició textual que se'n deriva, a partir de la qual la lírica toscana i els posteriors cançoners ibèrics adoptaran l'escritura vertical.

El treball d'Anna Alberni estudia tres esparses atribuïdes a Guillaume de Machaut incloses en una secció del cançoner Vega Aguiló, que demostren l'interès per la poesia francesa a final del segle XIV. La formació intel·lectual de la reina Violant de Bar, francesa d'origen i dama de gran cultura, va propiciar l'arribada i la còpia de textos francesos i va introduir la moda de noves formes poètiques provinents de la lírica francesa. Machaut, a més, creador de l'Art Nova en música, devia tenir un gran renom com a poeta, al costat, entre d'altres, d'Otò de Grandson, també present en l'esmentat cançoner amb la rúbrica Garanson. Les esparses atribuïdes a Machaut, sense rúbrica al manuscrit VeAg, són identificades com fragments de poesies més extenses incloses en textos narratius com el *Roman de Cardenois* o el *Buisson de Jeunesse*, de Jean de Froissat, gràcies a les quals es pot reconstruir la tradició textual de les esparses.

El tercer treball de la secció centra l'atenció en l'estudi dels testimonis manuscrits poètics de la primera meitat del segle XIV confeccionats a l'àmbit català (Cançoner Sg, Cançoneret de Ripoll i Cançoner G), de manera que permet establir una mena de continuïtat amb la lírica trobadoresca occitana malgrat que el còmput d'obres i autors ens ofereix una relació tan escassa. Els autors estudien dos testimonis manuscrits: el cançoner trobadoresc Sg i el Registre Cornet, un document que conserva lírica occitana del XIV. En el primer s'observa que, al costat dels poetes de la més pura tradició trobadoresca (Cerverí, Raimbaut de Vaqueiras, Guiraut de Bornèil, entre d'altres), apareixen poetes catalans com Joan de Castellnou o Ramon Cornet, juntament amb composicions que han estat guardonades en certàmens i que també estan transcrits en el Registre Cornet. Els autors apunten que no hi ha tanta discontinuïtat entre la lírica occitana i la produïda a Catalunya en el segle XIV, ni tampoc el Consistori de Tolosa no representa una represa; ara bé, unes causes del canvi expressiu que s'hi dona tenen a veure amb l'interès per la poesia religiosa, la glossa moral i la tractadística, una reivindicació de la poesia com a saber que és pròpia de tota la poesia europea. És important clarificar el paper del Consistori de Tolosa, iniciativa ciutadana que sembla substituir les corts nobles d'Occitània, així com també estudiar la influència dels cercles nobiliaris del moment, ja que sembla que els poetes esmentats tenen relació amb l'entorn polític dels Urgell, dels Foix o amb la mateixa cort dels reis o dels infants d'Aragó.

La darrera secció, «La cort, centre de transmissió» ens ofereix tres treballs ben interessants sobre la producció literària al si de les corts formades al voltant de personatges reials del segle XV, amb la figura destacada d'Alfons el Magnànim i el Príncep de Viana com a principals benefactors. Dos dels treballs presentats en aquesta secció descriuen minuciosament la factura de dos dels cançoners més importants que han transmès la poesia en català al segle XV. Jaume Torró dedica el

seu al *Cançoner de Saragossa*: analitza les notícies antigues sobre el manuscrit, el procés de composició, l'estructura de plec i quaderns, la distribució de poesies, i proposa una restitució dels folis perduts i identifica alguns dels poetes menors representats al *Cançoner*. Aquest treball apareix ampliat en el seu llibre *Sis poetes de la cort del Magnànim*. La importància del *Cançoner de Saragossa* és extraordinària ja que, a més de transmetre l'obra de poetes com Ausiàs March, Pere de Torroella i Lleonard de Sors, revela que és un text construït a l'empara de la cort del Magnànim i, després, del príncep de Viana, amb una datació que no pot anar més enllà del 1460-1461, la qual cosa el converteix en el testimoni més antic conservat de les poesies d'Ausiàs March. Torró dedica una secció del seu treball precisament a les poesies marquianes. Calcula que el *Cançoner* comprenia unes 90 composicions del poeta valencià, tot i que es creu que podrien arribar fins a 101. També estudia la distribució i els diferents moments de còpia d'aquestes poemes, i arriba a la conclusió que aquest és el primer cançoner amorós de March, no una antologia, ja que comprèn tant les poesies de tema amorós com els anomenats cants de mort. L'orde inicial del cançoner marquian, tot i que el manuscrit de Saragossa no conserva els primers fulls, començaria amb els poemes 1-8, els folis avui perduts, aquells que, al capdavant, declaren la intenció poètica de l'autor valencià.

Francisco Rodríguez Risquete descriu en el seu treball el *Cançoner de l'Ateneu*, ms. 1 de la Biblioteca de l'Ateneu de Barcelona. Com en el treball anterior, la descripció és aquí molt minuciosa, ja que ens trobem amb un cançoner completament diferent, un manuscrit en què intervenen almenys 6 mans, cada una de les quals identificada en el text i que fan necessari un rastreig complet de cada un dels plec del manuscrit; d'ací que la descripció quadern per quadern i les peculiaritats de cada plec ocupe la part central del treball. El *Cançoner de l'Ateneu* és un document creat a la cort de Carles d'Aragó que recopila tota classe de poesies: des de textos religiosos, romans i tencions entre poetes, d'altres de caire popularitzant per a ser cantats (en castellà i català) i poesies de certàmens poètics, fins a poesies d'autors cultes. Els poetes antologats són nombrosos i variats. Hi ha unes poques poesies d'Ausiàs March, composicions de Pere Torroella —entre d'altres, el *Maldezir de Muges*—, poesies dels Masdovelles, Francesc Ferrer, Arnau March, Lleonard de Sors, Pau de Bellviure. El *Cançoner de l'Ateneu*, de factura més descurada que altres cançoners coetanis, representa una antologia poètica general que els copistes anaven confeccionant, el resultat de la qual és una compilació desordenada de la poesia cortesana del moment.

El tercer treball de la secció «De mossèn Avinyó a Lluís d'Avinyó, uxier del príncep de Viana», estudia la producció poètica d'un autor que en els cançoners conservats (*Cançoner Vindel*, *Cançoner de París*, ms. 225 de la BNF, i la seua còpia, l'actual ms. 10 de la BC) porta la rúbrica de «mossen Avinyó», autor de poesies en castellà i en català, que fins ara no s'havia identificat amb total seguretat. Els autors, Montserrat Galí, Rafael Ramos i Jaume Torró, realitzen una exhaustiva recerca documental i proposen la identificació d'aquest personatge amb

Lluís d'Avinyó, cavaller vinculat a aquesta ciutat i relacionat amb Carles, príncep de Viana. Aquesta identificació es realitza gràcies a la documentació exhumada sobre aquest cavaller, la seua vinculació amb Tarragona, tal com es palesa en una de les poesies més conegudes del recull i d'altres citacions que faciliten la reconstrucció del context: al·lusió a la viuda Ribes, també citada per Romeu Lluïll, a Crespa, que no correspon a Crespi de Valldaura com s'havia cregut fins ara, i la dedicatòria d'una poesia a una dama de la família Cardona, una poesia elogiosa de ressò marquès, acompanyada de nombroses glosses marginals que encara fan més interessant el llegat d'aquest poeta.

Com a cloenda del volum es fa una presentació del projecte Transmédie que consisteix en la realització d'un corpus de traduccions medievals al francès al llarg de l'edat mitjana. El seu director, Claudio Galderisi, prepara un inventari exhaustiu, amb una informació bibliogràfica també exhaustiva, de manera que es reunisca un catàleg de textos traduïts amb informació sobre les seues fonts, la seua tradició textual, el seu context de producció i recepció.

El volum ressenyat constitueix, doncs, un notable recull de treballs erudits que tracten un ventall ample de textos amb els seus problemes de transmissió. Els textos literaris, fonamentalment poètics, ocupen la major part del volum però també hi trobem la transmissió més primerenca de les obres de Ramon Llull, el *Llibre dels Fets* del rei Jaume I i textos científics. Al costat dels estudis centrats en una obra o document en concret, el volum conté d'altres treballs més teòrics, com el de Maria Careri dedicat a l'ecdòtica o el de Lino Leonardi sobre el procés d'adopció de l'escriptura vertical en poesia. Els estudis compilats en aquest volum *Transllatrar i transferir* faciliten la comprensió sobre els problemes de la transmissió del saber tant en el moment de producció, com també els problemes amb què es poden trobar hui en dia els estudiosos que han de desxifrar, amb les dades i la documentació conservada, com es va construir el saber medieval i com s'ha d'interpretar. No hi ha dubte que cada treball dels membres del Grup Narpan representa una fita en els estudis filològics actuals, però alhora obri noves expectatives d'investigació de la cultura medieval.

MOLL, Antoni L. i Josep SOLERVICENS: *La Poètica renaixentista a Europa. Una recreació del llegat clàssic*, Lleida: Punctum & Mimesi, 2011; «Poètiques», núm. 2.

MATHIAS LEDROIT
 Université Paris-Sorbonne, París IV

Havent-nos lliurat, a la tardor del 2009, una primera aproximació als conceptes clau de les poètiques del Barroc (MOLL & SOLERVICENS 2009), Josep Solervicens i Antoni-Lluís Moll ens ofereixen un segon volum dedicat als conceptes i a

les poètiques del Renaixement. *La Poètica renaixentista a Europa. Una recreació del llegat clàssic* aplega les actes del segon col·loqui organitzat per l'equip de recerca *Mimesi*¹ que se celebrà a la Universitat de Barcelona a l'octubre de 2009. Consta de set contribucions distribuïdes en set capítols precedits d'una declaració d'intencions introductòria de Josep Solervicens en la qual, hi tornarem, exposa detalladament la metodologia.

D'entrada, el lector s'adonarà que els organitzadors han optat per una publicació multilingüe (català, castellà, francès, italià i anglès), la qual cosa pot dificultar-ne la lectura, tot i que aquestes són llengües que, en principi, els romanistes dominen. A més, en aquests temps en què l'anglès s'ha convertit en *lingua franca*, *Mimesi* i *Punctum* privilegien la diversitat lingüística, la qual cosa, al nostre parer, s'ha d'agrair.

Els estudis sobre el Renaixement compten amb una bibliografia molt nodrida que s'ha consolidat i renovat al llarg dels últims deu anys, tant en el terreny de la literatura com en el de les arts i de la història. Estudiosos com Peter Burke, per posar-ne només un exemple, han prestat una atenció acuradíssima a la «recepción de nuevas formas de la cultura italiana y de la Antigüedad clásica por intermedio de Italia» (BURKE 2000: 15). Sense rebutjar del tot la influència que tingué la Itàlia del *Quattrocento* en la difusió per tot Europa dels conceptes heretats de l'Antiguitat, Josep Solervicens pretén, però, matisar aquest enfocament que considera massa italo-centrista: «Sense qüestionar en cap moment la clara precocitat, l'elevada densitat i la màxima subtilitat de les poètiques italianes, el plantejament d'aquest volum [...] assumeix que les idees literàries del Renaixement tenen una dimensió europea [...]» (p. 9). De fet, treballs comparatius recents, com ara els d'Anne Duprat (DUPRAT 2009) o de María José Vega, Lara Vilà i Cesc Esteve (ESTEVE & VEGA 2004 i VEGA & VILÀ 2010) han proporcionat una visió força més europea, més «transnacional» (p. 9) de l'evolució i de la transmissió dels textos i dels conceptes al llarg de tot el segle XVI i part del XVII.

El principal interès del volum, i més globalment de la recerca duta a terme pel projecte *Mimesi* des de la seva creació, és de caire metodològic. En lloc de centrar-se, però sense menysprear-los, en el context i en els autors o fins i tot en els gèneres com s'acostuma a fer, aquest volum es proposa estudiar i precisar el sentit dels conceptes, situar-los en el sistema teòric del Renaixement i estudiar-ne la dinàmica. No es tracta, per tant, d'examinar la influència que van exercir els conceptes heretats de l'Antiguitat en la formulació de noves teories literàries, sinó d'explorar com els teòrics van renovar, o sigui recrear, aquests conceptes per a adaptar-los als gèneres moderns que no constaven en les classificacions antigues i, d'altra banda, per donar-los nous sentits. Així doncs, es tracta d'analitzar la «recreació» del llegat clàssic.

Els set articles es reparteixen en quatre grans parts: una primera dedicada a la poètica neoplatònica (Bernard Huss, Roger Friedlein), una segona a la poètica

1. <http://stel.ub.edu/mimesi>

neoristotèlica (Brigitt Kappl, Anne Duprat i Josep Solervicens), una tercera a l'hermogenisme (Roland Béhar) i una última als referents teòrics en llengües vernacles, i més precisament a l'àmbit català (Cesc Esteve i Antoni-Lluís Moll).

Bernard Huss estudia el furor poètic i evidencia tres reconceptualitzacions diferents. Per Marsilio Ficino, el furor poètic «è una delle quattro sottospecie del furor divino» (p. 24), que es converteix en una «arma dottrinale» destinada a retornar l'ànima a la divinitat, ja que aquella «non può sprofondare nella trascendenza mentre è in unione con il corpo» (p. 27-28). Cristoforo Landino el té pel «strumento di conoscenza della verità» (p. 29). Lorenzo Giacomini i Francesco Patrizi, en canvi, fan fusionar el furor amb elements d'encuny aristotèlic per arribar a concebre'l, respectivament, com «una sorta di estrema concentrazione spirituale del poeta sull'oggetto da rappresentare poeticamente» (p. 35) o com «l'intensificazione di quella predisposizione» del poeta (p. 38).

Brigitt Kappl, per la seva banda, ressegueix, amb molts detalls, la significació de la catarsi a l'obra d'Aristòtil i posa en relleu la diversitat de sentits que els teòrics italians van atorgar al concepte. Mentre uns teòrics consideren la catarsi una «educació de les emocions», d'altres hi veuen una manera de purgar-se d'aquestes mateixes emocions o, més senzillament, d'acostumar-s'hi.

Roger Friedlein, a través de l'anàlisi de tres exemples de narrativització del furor poètic (un de castellà, un de francès i un de portuguès), mostra el caràcter modelable del concepte que topa amb les exigències de l'autor i, sobretot, del relat. No són els relats que s'adapten als conceptes, sinó més aviat el contrari.

Anne Duprat analitza la relació entre el concepte aristotèlic de *mimesi* i el gènere èpic i destaca el paper que aquest darrer va exercir, com a cavall de Troia, en la teorització d'altres gèneres típics del Renaixement, com ara el *roman*, el *romanzo*, el poema cavalleresc i la novel·la.

Jospe Solervicens examina les recuperacions de les teories d'Aristòtil a l'obra d'alguns teòrics italians i estableix dos models de recepció. D'una banda, un sistema purista com el de Francesco Robortello i, d'una altra, un sistema més heterodox. Teòrics com Bonciani, Sigonio, Tasso, Viperano i Torelli completen i amplien el sistema aristotèlic en afegir-hi la novel·la i el diàleg per arribar a establir-ne una classificació que s'adeqüi a la diversitat de formes textuais vigent.

En la seva anàlisi dels comentaris de Fernando de Herrera a l'obra de Garcilaso de la Vega, Roland Béhar posa en relleu com els «sagrados despojos» de l'Antiguitat afavoreixen la restauració del llegat del món clàssic i, d'altra banda, donen un nou impuls a la creació literària. Per Fernando de Herrera, «no todo se puede hacer imitando a la Idea de la estética antigua, y es preciso adaptar las formas al cambio de los tiempos» (p. 175).

L'últim capítol del llibre va dedicat a les teories aparegudes a l'àmbit català. D'entrada, Cesc Esteve i Antoni-Lluís Moll adverteixen la dificultat de reunir un corpus de textos normatius, atès que «la teoria literària d'àmbit català no produeix monografies autònomes durant el Renaixement» (p. 199). Això no significa, però, que la literatura en llengua catalana no hagués generat una reflexió teòrica.

ca, i el corpus de textos reunits pels autors, de fet, ho confirma. Cesc Esteve i Antoni-Lluís Moll ofereixen una visió de la recepció de les tradicions literàries (platonisme, aristotelisme i hermogenisme) que vinculen amb la tradició vernacle emergent, basant-se en fragments de textos de Joan Àngel, Antoni Lluís, Joan Núñez, Joan Boscà, Pere Antoni Beuter i Joan Pujol. Analitzen, d'altra banda, el procés de valoració de la capacitat expressiva de la llengua catalana com a llengua literària i, simultàniament, mostren com Ausiàs March es converteix en una figura tutelar del model poètic mitjançant l'èmfasi posat en «la imatge d'un March antic, docte i honest» (p. 222).

Aquest mètode, prou inèdit, ja que fins ara ambdues tradicions s'havien estudiat per separat, els permet situar els fragments de poètiques catalanes dins del panorama literari europeu. Tot plegat, Cesc Esteve i Antoni-Lluís Moll, conjuntament amb els estudis de Josep Solervicens sobre el Barroc (MOLL & SOLERVICENS 2009: 151-182), ens demostren que els territoris de parla catalana no queden del tot aïllats dels principals corrents literaris de l'època moderna i que, fins i tot, van saber iniciar un pensament teòric propi.

A tall de conclusió, aquest ric volum ens ensenya que el Renaixement es caracteritza, abans de tot, per la seva capacitat de fusionar diferents tradicions literàries i que el redescobriment dels conceptes i de les tipologies clàssics van obrir pas a una regeneració dels conceptes claus heretats de l'Antiguitat, és a dir, com ho suggereix el subtítol de les actes, a una «recreació del llegat clàssic». De tal manera, aquest segle tan prolífic s'ha de considerar, en paraules d'Anne Duprat, no solament com «un conservatori, sinó també com un laboratori d'experimentacions de formes i de modes de significació nous» (p. 148, traducció nostra). I pel que fa a l'àmbit català, Cesc Esteve i d'Antoni-Lluís Moll evidencien la vitalitat d'una literatura en llengua catalana que molts crítics i filòlegs han considerat, i consideren encara, decadent.

Les lectures profitoses sempre susciten preguntes i *La Poètica renaixentista* en suscita unes quantes. Si és cert que el Renaixement va consistir en una restauració o, dit d'una altra manera, un redescobriment i una recreació del llegat antic, les contribucions d'Anne Duprat i de Roger Friedlein ens suggereixen que alguns gèneres van funcionar com a cavalls de Troia, tal com el gènere èpic o el de l'epopeia: «La teoria del poema heroic procedeix [...] d'un pensament retòric i gramatical tradicional de la imitació; és, sens dubte, la més antiga, ja que funciona gairebé sense discontinuïtat des de Ciceró [...] i segueix durant l'edat mitjana i la tornem a trobar a les obres de Petrarca i Boccaccio» (p. 141-142, traducció nostra). Per tant, sembla que ens podríem interrogar, també, sobre l'herència dels deu segles que separen els textos renaixentistes dels seus models, sobretot si tenim en compte que, en paraules de Jacques Le Goff, el fet que «la idea mateixa de 'Renaixement', la lògica intel·lectual dels segles xv i xvi, correspon a uns dels costums més fonamentals de la cultura medieval per la qual innovar consisteix en mirar constantment cap enrere i referir-se a les Autoritats antigues i de l'Antiguitat» (LE GOFF 2004: traducció nostra). De fet, els teòrics es van formar

dins d'un àmbit medieval i l'emergència d'idees noves al tombant del segle XVI propicia una tensió entre el pensament medieval i la modernitat renaixentista. Per tant, quina empremta va deixar la tradició medieval? Potser, més endavant, valdria la pena buscar els rastres, o més aviat els vestigis, d'aquests cavalls de Troia.

BIBLIOGRAFIA

- BURKE (2000): Peter Burke, *El Renacimiento europeo. Centros y periferias*, Barcelona: Crítica, 2000.
- DUPRAT (2009): Anne Duprat, *Vraisemblances. Poétiques et théorie de la fiction, du Cinquecento à Jean Chapelin (1500-1670)*, París: Honoré Champion.
- ESTEVE & VEGA (2004): Cesc Esteve i María José Vega (eds.), *Idea de la lírica en el Renacimiento (entre Italia y España)*, Pontevedra: Miravel editorial.
- LE GOFF (2004): Jacques Le Goff, *Un long Moyen Âge*, París: Tallendier.
- MOLL & SOLERVICENS (2009): Antoni-Lluís Moll i Josep Solervicens, *La poètica barroca a Europa. Un nou sistema epistemològic i estètic*, Lleida: Punctum & Mimesis, «Poètica», 1.
- VEGA & VILÀ (2010): María José Vega i Lara Vilà (eds.), *La teoría de la épica en el siglo XVI (España, Francia, Italia y Portugal)*, Pontevedra: Academia del Hispánico.

DESPUIG, Cristòfol: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Enric Querol i Josep Solervicens (eds.), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011; «Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 172.

GEMMA PELLISSA PRADES

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
gemmapellisa@gmail.com

Enric Querol i Josep Solervicens presenten el text dels *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) de Cristòfol Despuig en una edició crítica que parteix, per primera vegada, de la collació dels dos testimonis complets de l'obra —el manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (A), que data de l'inici del segle XVIII i l'edició de Fidel Fita de 1877 (E), basada, també, en un manuscrit del segle anterior, en aquest cas no conservat— i de tres còpies fragmentàries que fins ara no s'havien tingut en compte en cap edició dels *Col·loquis* —el manuscrit GM/144 de la Biblioteca del Patriarca, copiat per Josep Torner cap al 1614 (B); el manuscrit 239 del fons Baluze de la Bibliothèque Nationale de France, copiat per Jeroni Pujades el 1623 (C) i la traducció castellana de Francesc Martorell de 1626 (D)—.

En primer lloc, la col·lació mostra que l'edició de Fita no és una còpia d'*A*. En segon lloc, el nombre elevat d'errors comuns conjuntius d'*A* i *E* que no poden derivar de l'arquetip suggereix la possibilitat que hi hagi un subarquetip interposat. En tercer lloc, les versions fragmentàries (*B*, *C* i *D*) són útils per suplir les llacunes dels testimonis posteriors i permeten destriar les lliçons equipol·lents d'*A* i *E*. Per exemple, al manuscrit *A* es designa amb el nom de «Lúcio» un dels tres interlocutors dels *Colloquis*, el cavaller tortosí —i així ho editen Eulàlia Duran (1981) i Joan Tres (1996)—, mentre que *E* l'anomena «Líbio». Un repàs atent de les lliçons dels altres testimonis posa de manifest que, malgrat que *B* i *D* no reporten els noms dels participants del diàleg, a *C* també apareix com a «Lívio» i d'aquesta manera s'hi refereixen Gil de Federic a les *Reflexiones sobre los Diálogos de Despuig* (1765) i Daniel Fernández als *Anales o Historia de Tortosa* (1867). Per tant, els curadors d'aquesta edició transcriuen «Lívio», un dels canvis més evidents per al lector dels *Colloquis* respecte de les edicions anteriors. En quart lloc, les lliçons úniques de *D* permeten resoldre passatges foscos, tot i que el fet que no es tracti d'una traducció literal en dificulta la tasca.

Pel que fa als criteris d'edició, s'ha triat *A* com a testimoni de base i les lliçons variants es reporten en un aparat positiu en nota a peu de pàgina. A més, s'han regularitzat les grafies sempre que no afecten la fonologia.

La introducció del volum també recull i posa al dia les dades d'arxiu disponibles que permeten reconstruir la biografia de Cristòfol Despuig (1510-1574). Se sap que l'any 1522 rebé els ordes menors al Palau Episcopal de Tortosa; posteriorment, entre 1522 i 1530, podria haver completat la seua formació al palau dels Montcada a València i el 1530 es casà amb Maciana Curto Oliver, de la família dels Oliver de Boteller, una de les faccions que marcaren la societat tortosina de l'època, que tingué una bandositat important fins al 1539. Despuig prengué part en diverses accions violentes d'aquells anys, fins al punt que el 1535 se li prohibí la participació al govern local. Després de 1539, però, ocupà els càrrecs de procurador en cap, paer en cap, capità d'una de les companyies militars ciutadanes i fou membre de diverses comissions d'electes del Consell, fins que als anys seixanta resorgiren els conflictes i s'enfrontà, aquest cop, als Oliver de Boteller, que gaudien del favor del lloctinent d'inquisidor del districte de Tortosa, Pere Oliver de Boteller. Amb l'ajut de son fill, Onofre Despuig, Cristòfol va manar cremar la casa de Cosme Castellar, algtzir de la Inquisició. En conseqüència, l'any 1565 es documenta l'empresonament d'Onofre a València i l'arrest domiciliari de Cristòfol. Un any més tard, mor Onofre Despuig en circumstàncies desconegudes i la Cort demana que s'impedeixi que Cristòfol torni a habitar a Tortosa. Fins al 1571, quan torna a la ciutat, l'autor viu a Barcelona, València i Traiguera. Finalment, l'any 1574, uns dies abans de morir, declara el seu nét Pau-Martí Corder hereu universal.

Querol i Solervicens situen el context cultural i econòmic de la Tortosa del segle XVI (ps. 8-11). Tal com havia fet Duran (1981: 16-17), la presenten com una ciutat ben comunicada amb Barcelona i València, però també amb Saragossa, amb

la qual tenia llaços comercials. En destaquen la fundació de l'Estudi de Gramàtica l'any 1530 i valoren negativament el poder de la Inquisició, el pes del tomisme als Reials Col·legis i el fet que no s'hi consolidés la utilització de la impremta fins al 1622. Tot plegat, dificultava la recepció de les idees de l'humanisme. En efecte, l'anàlisi atenta dels *Colloquis* mostra que «la formació i els plantejaments de Despuig no són els d'un humanista, però les seves inquietuds sí que són les d'un escriptor del Renaixement» (p. 19) producte de la societat en què viu.

No cal insistir en l'ús que l'autor fa del diàleg, gènere que gaudi d'un gran èxit al Renaixement; en canvi, convé assenyalar el tractament que rep en l'obra estudiada, tant pel que fa al poliperspectivisme que impregna el text com a la construcció d'un espai narratiu de ficció que determina els temes de la conversa entre els tres amics i l'ordre en el qual s'aborden. Per damunt de tot, hi predominen les reflexions polítiques, des d'una perspectiva catalana que transcendeix l'àmbit local. També es concedeix una gran rellevància a les informacions històriques, en tant que serveixen per debatre qüestions d'interès contemporani, com les relacions entre la Corona d'Aragó i la de Castella en aquell moment i la situació sociolingüística del català al segle XVI. La presència de les reflexions sobre la política eclesiàstica, notable al primer dels sis colloquis que constitueixen l'obra, suscita opinions diferents en els interlocutors i provoca la crítica, per part de Lívio, de la possessió de patrimoni per part de l'Església. El personatge fins i tot recrimina al bisbe Ferran de Loaces que no contribueixi a les obres de la catedral de Tortosa amb els recursos que posseeix. La crítica havia relacionat aquestes afirmacions amb l'erasmisme, però, tot seguint el plantejament emprat per Duran (1981: 35) a l'hora d'enfocar el tema, Querol i Solervicens relativitzen el pes d'aquests arguments en relació amb el discurs dels protagonistes —que els fan servir només en la mesura que els són útils per justificar la seua posició en un debat en el qual es discuteix, entre altres temes, el conflicte bèl·lic entre Felip II i el Papa Pau IV—, la seua actitud envers altres qüestions —la defensa dels escuts a les sepultures dels nobles, per Lívio i el cavaller valencià don Pedro— i els principis ideològics fonamentals de l'erasmisme.

La introducció també inclou un apartat dedicat a la transmissió i recepció dels *Colloquis*, que s'agraeix especialment pel fet de tractar-se d'una obra que, tot i que sembla que l'autor havia preparat per a la impremta, no es publicà fins al 1877. Els curadors expliquen a la biografia de l'autor que la crítica a Ferran de Loaces —amb el qual Despuig tenia una mala relació, però que gaudia del favor de la Corona i de la Inquisició— podria haver estat decisiva en la no publicació de l'obra. Malgrat tot, es té constància que el text es coneixia i que fou llegit i utilitzat amb propòsits diversos des del segle XVII fins al XIX. Més endavant, aparegueren les edicions de Joan Abril (1906), un facsímil de l'edició de Fita (1975) i les edicions d'Eulàlia Duran (1981) i de Joan Tres (1996). A més, Querol i Solervicens no només ressegueixen la influència dels *Colloquis* en altres obres a través dels segles, sinó que també apunten els materials que Despuig devia conèixer en el moment en el qual redactà els *Colloquis* i indiquen els textos que es relacionen

amb determinats passatges de l'obra en unes notes a peu de pàgina que faciliten i enriqueixen la lectura del text. Així mateix, aquestes notes contenen comentaris contextuals, lèxics, estilístics, retòrics i conceptuals, tal com anuncien els autors a la introducció. Per tal d'afavorir la localització dels personatges esmentats a l'obra —siguin estudiosos o bé personatges històrics, tant si apareixen a la introducció, al cos del text o a les notes— hi ha un glossari onomàstic al final del volum.

Amb la publicació d'aquesta obra, finalment disposem d'una edició filològica dels *Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfol Despuig basada en la collació de tots els testimonis coneguts. Enric Querol i Josep Solervicens ofereixen una versió del text que vol ser tan propera com sigui possible a l'arquetip perdut. El públic general i els estudiants universitaris trobaran en les notes que l'acompanyen una eina imprescindible per a la lectura.

MARTÍ MESTRE, Joaquim i Xavier SERRA ESTELLÉS (eds.): *La Consueta de la Seu de València del segle XVI-XVII. Estudi i edició del ms. 405 de l'ACV*, 2 vols., València: Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, 2009.

JOAN CASTAÑO

Museu Municipal de la Festa d'Elx
castanyoj@gmail.com

Com bé afirmen els editors de *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII*, coneixem per *consueta* un llibre o manual de tradicions fetes segons el costum que es necessita per a la posada en escena d'una obra teatral o litúrgica. És per això que s'anomena *consueta*, en femení, el llibre en què es recullen les partitures, els versos i les didascàlies de les representacions religioses medievals, com és el cas de la *Festa o Misteri d'Elx*, que encara té ben viu el terme. Però, també els grans temples, especialment les catedrals, tenien una *consueta* en què s'anotava els treballs, els ornaments, els preparatius i la resta d'instruccions necessàries per a desenvolupar les nombroses i complexes cerimònies litúrgiques a celebrar al llarg de l'any. Una tercera accepció, ara en masculí, també en ús a Elx, es refereix al regidor o traspunt que dona instruccions als protagonistes de la celebració.

El llibre que ressenyem conté l'acurat estudi i la transcripció de la *consueta* més antiga que es conserva de la catedral de València. Va ser acabada d'escriure el 1527 pel sotssagristà de la Seu Pere Martí, que ja havia fet anotacions en l'anomenat *Llibre d'Antiguitats* de la catedral. I va ser utilitzada i actualitzada mitjançant glosses i correccions fetes amb més de dues mil notes i afegits marginals pels seus successors fins a final del segle XVII, quan va donar pas a la *Consueta de la Santa Yglesia Metropolitana de València*, redactada pel mestre de cerimònies Teodosi

Herrera entre 1699 i 1705. Es tracta, doncs, d'un text que es va mantenir viu durant uns cent setanta anys, com podem apreciar clarament en les pàgines reproduïdes en l'apartat de *facsimilia*, que donen una idea prou clara de l'aspecte físic del manuscrit i de la complexa tasca desenvolupada pels seus editors.

La *Consueta* ha estat editada amb la col·laboració de la Santa Església Catedral de València, la fundació Carda-Pitarch i la Direcció General del Llibre i Biblioteques, dins de la col·lecció «Monumenta Archivorum Valentina» de la Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer de València. El projecte ha estat possible gràcies a una ajuda de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a l'edició de texts religiosos inèdits, a proposta de la seua Comissió de Texts Religiosos, i està prologada per Antoni Ferrando, catedràtic de la Universitat de València i membre de l'esmentada Acadèmia.

L'obra consta de dos volums: el primer es dedica a l'estudi del manuscrit i el segon està ocupat íntegrament per la seua transcripció i edició. S'han seguit els *Criteris de transcripció i edició de texts medievals i moderns de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua* i, al mateix temps, s'ha cercat facilitar la lectura i comprensió del text. Els editors destaquen les especials dificultats per a transcriure les notes marginals i assenyalen les reiterades i acurades revisions de la transcripció a partir de fotografies del manuscrit i del mateix document original.

La *Consueta* és un testimoni impagable de la història litúrgica de la Seu valenciana, però també de la situació cultural i lingüística de la ciutat. Així ho han entès els seus editors, que inicien l'estudi del manuscrit amb un extens capítol dedicat a contextualitzar-lo a la València dels segles xvi i xvii. Un capítol que s'inicia amb els complexos episodis de les Germanies i de l'expulsió dels moriscs i en què es fa especial incidència en el món de l'església valenciana de l'època.

Un segon capítol, aportació del filòleg Joaquim Martí, professor de la Facultat de Filologia de la Universitat de València i especialista en el valencià dels segles xvi al xix, es dedica a l'estudi lingüístic del text, fet que ha permès concloure que «Pere Martí presenta un model de llengua escrita comuna, correcta, basada en la tradició, però amb les innovacions i actualitzacions pròpies del segle xvi» (I, 82). La llengua apareix sense arcaïsmes medievals, sense dialectalismes assenyalats i poc influida encara pel castellà. De l'anàlisi dels afegits posteriors es desprèn que els successius autors que van mantenir viu el manuscrit estaven familiaritzats amb l'escriptura i eren bons coneixedors tant del valencià escrit com del llatí i, a grans trets, van mantenir les característiques lingüístiques assenyalades.

Serà a partir de la segona meitat del xvi i, sobretot, al xvii quan s'introdueixen trets dialectals i influències castelleses, però sense caure en un grau elevat d'interferències que desvirtuen el conjunt del text. Per mitjà de l'estudi lèxic, de variants formals i de solucions gramaticals, s'analitza l'evolució de la llengua al llarg de tots els anys de vigència del manuscrit. Aquest estudi extens i detallat es completa amb un vocabulari en què es mostren les paraules antigues valencianes en desús actualment o dotades d'un interès lingüístic singular, les que aporten novetats respecte als diccionaris etimològics i històrics i els termes especialitzats

del món litúrgic, així com els inicis dels himnes, oracions, versicles, etc. dels textos llatins que apareixen al manuscrit. Tot això completat amb un índex onomàstic dels personatges esmentats en la *Consueta*.

Aquesta, com bé manifesten els seus editors, és un meravellós vademècum d'una dilatada posada en escena o representació de totes les variades i complexes cerimònies litúrgiques que s'havien de desenvolupar al llarg d'un any a la Seu valenciana. Descriu i regula, per tant, el llenguatge litúrgic, un llenguatge de signes i símbols que té el seu punt àlgid, des del punt de vista social, en la processó que transcendeix la privacitat i intimitat del temple per a recórrer els carrers i places de la mateixa ciutat enmig de la gent.

Aquest llenguatge té un ritme propi que coincideix amb el cicle de les estacions i amb els cicles agrícoles: Advent, Nadal i Epifania, Quaresma, Setmana Santa i Pasqua i Pentecosta. Un cicle parcialment mòbil que es combina amb el cicle fix dels sants. El ritual se'n mostra totalment codificat i descrit amb un detall que no deixa res a la improvisació: objectes, personatges, vestimentes, colors, moments, gestos, etc. Tot i que el text no descriu les cerimònies ni conté les oracions ni les accions dels celebrants, contingudes i especificades en els llibres litúrgics (missals, breviaris o rituals), sí que explica el que han de fer tots els anomenats «actors secundaris» que ajuden als principals perquè la litúrgia es duga a terme amb tota precisió: sagristans, campaners, acòlits, cambrer, pertiguer i un llarg etcètera d'oficis existents a la catedral. I, molt especialment, va destinat al sotssagristà, les obligacions del qual queden ben especificades en la *Consueta*. El càrrec de sotssagristà o *magister* va ser instituït el 1303 amb les funcions de «custodiar i tenir cura de les relíquies, tresors, ornaments i, en general, de tots els béns dipositats a la sagristia de la Seu» (I, 180). Però, amb el pas del temps, també es féu càrrec de moltes de les administracions de la Seu i d'altres particulars relacionats amb aquesta i, així mateix, va acabar sent el responsable de molts o potser tots els oficis de la Catedral i de la infraestructura necessària per al funcionament de l'activitat litúrgica diària. De fet, la *Consueta*, entre altres coses, resulta ser una font d'inapreciable valor per a conèixer detalls de la distribució i l'organització del personal eclesiàstic i no eclesiàstic de la Seu, tant de l'alta i baixa clerecia com del laïcat.

Com a exemple de tot el que diem, aportem un dels paràgrafs destacats pels mateixos editors:

Y aparellen per al senyor bisbe, a la professó [de Sant Jordi], lo ruquet y amit, y stola y la capa de les pinyes grans de carmesí, e los asistents porten capes de vellut carmesí; y la mitra comuna, crosa, y la creu dels brassos ab un vel vermell, y lo bras de sent Jordi ab hun altre vel vermell, e lo libret hon stà la benedicció de la bandera que stà en la capsa dels librets, per a benehir la bandera de Sent Jordi, e les dalmàtiques de les pinyes grans de carmesí [...] Quant és tornada la professó a la Seu, fan lo sermó de Sent Jordi; e aquest sermó toqua a la ciutat, puix ella lo paga. Acabat lo sermó, fan senyal ab la campaneta del sembori, e toquen a missa solta. E porten-se'n la bandera a la sala. (I, 164)

La descripció codicològica del manuscrit segueix molt de prop el model de l'Escola Vaticana de Paleografia i Diplomàtica per a manuscrits literaris. D'aquesta manera, se'ns fa veure que el manuscrit, el número 405 de l'Arxiu de la Catedral de València, consta de dues parts diferenciades. La primera se subdivideix en tres capítols: un sobre l'ordre de tocar les campanes, un segon sobre el temps litúrgic —amb especial rellevància dels rituals de la Setmana Santa—, llevat del temps de Nadal, que queda per al tercer capítol, en què també s'inclou «lo sanctoral de tots los sancts»; es refereix també a les anomenades festes bisbals (Nadal, les dues Pasqües, el Corpus i la Mare de Déu d'Agost) i tracta de les processons per pregàries, especialment de l'anomenada «defora València». En la segona part, intervenen diferents mans, que han estat identificades en l'estudi, especificant els afegits de cadascuna. S'escriu sobre les processons, sobre el jubileu de la Mare de Déu d'Agost, sobre els treballs dels escolans de la catedral o sobre observacions diverses (obligacions, capítols generals, festivitats, etc.)

Aquesta important i rigorosa aproximació a la litúrgia valenciana dels segles XVI i XVII permet reflexionar al segon dels editors, Xavier Serra Estellés, catedràtic de la Facultat de Teologia de València i prevere, sobre el passat, el present i el futur de la litúrgia en el capítol que tanca el volum, dedicat a l'estudi preliminar, titulat «*Anakefalaios*: reflexions d'un capellà del segle XXI». Considera, en definitiva, que els rituals continguts en la *Consueta* són, efectivament, un reflex de la societat valenciana de l'època, però queden lluny dels de l'Església de Crist. En aquest sentit, considera que la litúrgia, com a part fonamental de la vida de l'Església, hauria de recobrar el seu valor primigeni i ser, en definitiva, l'inici i el final de la recapitulació de totes les coses en Crist.

Ens trobem, doncs, davant d'un text fonamental per a entendre una part imprescindible de la societat valenciana dels segles XVI i XVII com és l'Església, per a entendre el seu funcionament i la seua màxima expressió, que és la litúrgia, i, al mateix temps, per a conèixer un poc més l'evolució de la nostra llengua.

VILLALONGA, Anna Maria (ed.): *Teatre català inèdit del segle XVIII: «Examen d'un mestre sabater»*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2010; «Sèrie Minor», núm. 14.

GABRIEL SANSANO

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana
biel@ua.es

A pesar de les explicacions tradicionals que les obres d'història i crítica literàries ofereixen de l'escena catalana del segle XVIII, el teatre català, el teatre català breu, és abundant i ric. Ric en models, en matisos, en tipus i, sobretot, en tí-

tols. És clar que no parlem d'un teatre culte, sinó d'un teatre breu, popular i popularista, que és on majorment s'aixoplugava la musa catalana. Una musa que rarament entrava als teatres convencionals, encara explotats en règim de monopoli, els quals només permetien que s'hi introduïren algunes peces breus en l'idioma del país en les esquetxes de les lloes, entreactes o fi de festa.

Cal recordar que aquesta dramaturgia trobava el seu espai natural en els espais privats, ja foren les cases dels burgesos o alguns magatzem urbans, tallers de la menestralia, les places i, sobretot, els gremis dels diferents oficis. No debades fou d'aquestes poderoses organitzacions laborals d'on van sorgir molts dels primers actors professionals a partir del segon terç del segle XVI. Alguns d'aquests gremis, a la seua seu, disposaven de petits espais on, amb motiu de la diada del sant protector, o de qualsevol altra celebració laboral o ciutadana, hi jugaven peces més o menys breus, recitaven poemes d'exaltació, feien relacions, etc.

Entre les desenes de títols breus de caràcter dramàtic del segle XVIII que tenim localitzats i inventariats, l'entremès de l'*Examen d'un mestre sabater*, d'autor desconegut, ocupa un lloc singular justament per ser una obra lligada a aquest gremi, i per ser una de les poquíssimes obres conservades de les moltes que van sorgir entorn de les diferents agrupacions gremials. De fet, l'*Examen* parodia les proves que havien de passar els que volien ser mestres d'un gremi i les petites misèries que envoltaven aquestes proves. Tot just l'interès de l'entremès ja havia estat assenyalat per Pere Molas, bon coneixedor del segle XVIII català i president de la RABL, l'entitat impulsora de la publicació de la peça teatral que ara presentem.

L'editora del text, Anna Maria Villalonga —professora de la Universitat de Barcelona i experta en el teatre català del tombant del segle XVIII i primeres dècades del XIX— ens presenta un volum articulat en tres parts: la primera, un estudi introductori centrat en el teatre català del segle XVIII i en el teatre breu (13-27). Villalonga hi fa un bon repàs al context i a la problemàtica específica del teatre català, als usos del castellà i el català en l'escena comercial catalana, i no s'oblida d'assenyalar els espais privats que, en aquell context, van ser l'àmbit natural on les peces breus catalanes eren més demandades i aclamades.

La segona, més extensa, conté una anàlisi monogràfica del manuscrit únic a través del qual ens ha pervingut la peça, s'hi n'apunta la datació aproximada (cap a 1781) i s'hi estudia el context específic dels gremis barcelonins (i el dels sabaters particularment) (29-85). La datació ens serveix per constatar que, justament en el moment en què l'entremès castellà entra en la seua decadència final (a partir de 1780), serà quan més testimonis trobarem en català. Però el capítol no es tanca aquí, sinó que s'enriqueix amb una anàlisi, fonamental i molt interessant, sobre la clau estètica de l'obra: la paròdia i les seues claus jocosos; una anàlisi que es complementa i amplia amb un esbós de l'evolució de l'entremès tradicional al sainet costumista, on realitza un seguiment detallat d'altres peces protagonitzades per sabaters i aprenents, per tota mena de menestrals. Val a dir que aquest epígraf palesa l'interès d'aquesta mena de peces per avaluar i fixar la cronologia de

l'evolució d'aquests gèneres populars. Finalment, Villalonga clou el capítol amb unes pàgines dedicades a explicar els problemes i els criteris seguits en l'edició.

El text teatral, *Examen d'un mestre sabater* (89-133), de 746 versos, és editat amb generositat i de forma rigorosa, i incorpora un aparat crític molt útil que posa l'accent tant en les formes lingüístiques antigues i col·loquials, com en les referències de caràcter enciclopèdic i històric. Aquest esdevé una eina auxiliar fonamental perquè el lector actual pugui comprendre molt millor el sentit de l'obra i els jocs lingüístics i jocosos.

A més, el volum es complementa amb una breu introducció i una bibliografia final (135-142), que té el mèrit de no quedar-se amb la bibliografia crítica clàssica (ja clarament obsoleta i superada), sinó de recollir i aprofitar la major part de la bibliografia específica sobre el teatre breu català d'aquest segle, apareguda en els darrers vint anys. Això ja és un esforç addicional que s'ha de posar en relleu.

Creiem que Anna Maria Villalonga ha fet una molt bona feina d'edició, que ha acompanyat d'un estudi força complet del context del teatre breu i del títol editat, dignes del major reconeixement. I a més, malgrat que no ens trobem davant d'un dels entremesos de més volada d'aquelles dècades, Villalonga ha comptat amb el suport d'una entitat editora, la Reial Acadèmia de Bones Lletres, que ha posat al seu servei les possibilitats de la seua col·lecció editorial «Serie Minor» per editar amb gust i generositat una mostra del teatre breu setcentista, unes peces habitualment ignorades i menystingudes. No tenim cap dubte que l'edició d'aquest nou entremès no sols contribueix positivament a un millor coneixement del teatre d'aquell segle, si no que, a més, se suma a una llista de títols (que ja comença a ser llarga i acolorida) que posa en valor el teatre breu català del segle XVIII.

COLÓN, Germà i ANTONI FERRANDO: *Les 'Regles d'esquivar vocables' a revisió*, València – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

Universitat de València, Departament de Filologia Catalana

Germà Colón i Antoni Ferrando es proposen en aquest llibre de revisar les dades lingüístiques i historicoculturals, així com les interpretacions que s'han fet, de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, unes normes de correcció lingüística fetes «a juí del reverend prevere mossèn Fenollar e misser Hierònym Pau [e] altres hòmens deserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors», que l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell va copiar, cap a 1492, en un manuscrit miscel·lani, avui conservat a l'Arxiu de la Catedral de Girona.

En la primera part del llibre (ps. 15-130), Germà Colón fa una anàlisi lexicogràfica i dialectològica de les regles considerades més rellevants per a la història

de la llengua, «i que poden ajudar a esbrinar la procedència de l'autor» (p. 23), fent servir abundant documentació, generalment de primera mà. En la segona part (ps. 131-298), Ferrando proposa una metodologia rigorosa per a esbrinar l'orientació diatòpica de les *Regles* i per a explicar el context cultural i sociolingüístic que les va fer possible i que en va impedir la vehiculació. Totes dues parts acaben amb sengles índexs de mots i, en el cas de Ferrando, també amb un índex antroponímic, que faciliten la consulta d'uns estudis molt densos en referències lèxiques i històriques. En la tercera part (ps. 299-312), els autors ens ofereixen una edició crítica i anotada de les *Regles*.

Antoni Maria Badia i Margarit, que ja havia publicat la primera edició de les *Regles* l'any 1950, el 1999 en va abordar amb detall la problemàtica filològica, sociolingüística i cultural en la monografia *Les 'Regles de esquivar vocables' i la «qüestió de la llengua»* (BADIA 1999). En aquest estudi Badia n'atribuí l'autoria a Carbonell i conclougué que Fenollar i Pau només havien estat referents d'autoritat per al mateix Carbonell; així mateix, postulà una interpretació supradialectal de la majoria de les opcions lèxiques que s'hi recomanaven. Colón i Ferrando des d'un primer moment van participar en el debat enriquidor suscitat per l'estudi de Badia, fruit del qual és el llibre objecte d'aquesta ressenya, que recull i completa, revisades i ampliades, les aportacions que han anat fent Colón i Ferrando a la qüestió filològica suscitada per les *Regles de esquivar vocables*.

En la «Revisió crítica de les *Regles*», que constitueix la primera part del llibre, Germà Colón destaca l'interès de les *Regles*, datables cap a 1492, no únicament per a la filologia catalana, sinó per a la romànica en general, ja que són un dels primers escrits romànics que ofereix una preocupació purista i un interès semblant al del famós *Appendix Probi* llatí. La defensa de la llengua vulgar i el seu intent d'il·lustració que ofereixen les *Regles* tindria un gran desenvolupament durant el Renaixement, a Itàlia, França, Castella o Portugal. Així mateix, Colón destaca d'aquest text el seu sentit de la unitat lingüística, seguint un eix culte València-Barcelona, i el rebuig de les formes considerades massa vulgars o locals.

Colón considera desencaminada la interpretació de Badia sobre el caràcter supradialectal de la majoria dels lexemes de la llengua antiga i, en sentit contrari, destaca la importància dels diatopismes en les llengües. En aquest sentit, pel que fa a les *Regles*, en destaca el «component valencià importantíssim» (p. 23), sense el qual el text no s'explica. Després de l'anàlisi detallada del text, Colón arriba a la conclusió que «Pere Miquel Carbonell no pot ésser-ne de cap manera l'autor intel·lectual» (p. 101), considerant, entre altres raons, les contradiccions entre la doctrina de les *Regles* i la pràctica escrita de Carbonell. En canvi, segons Colón, els indicis avalen l'autoria de Bernat Fenollar d'una bona part de les *Regles*, tenint en compte que: a) al títol de les *Regles* es preserva el seu nom, mentre que el de Jeroni Pau hi apareix ratllat; b) se sap que Fenollar escrigué un «bandeig» de mots o un text de naturalesa semblant; c) s'adverteix a les *Regles* que un bon nombre dels mots comentats procedeixen de València, que li arribarien «a mans o a l'oïda de Carbonell, potser a través de Pau o del seu fill Francesc [Carbonell]»; d) no es

constaten contradiccions entre les recomanacions de les *Regles* i la praxi escrita de Fenollar, i f) la condemna de les confusions d'àtones «no tenien cap utilitat a València, però precisament algú que coneixia aquesta tendència del Principat podia blasmar-la. No cal considerar tan localista en Fenollar que no sabés el que passava a Catalunya o a Mallorca» (p. 103). Colón descarta que les hagués escrites el prevere barceloní, que «mai no usà el vulgar» (p. 20). Més encara, afegeix que no es pot «imaginar un gran humanista com Jeroni Pau, i amb escriu malalt, redactant aquestes llistes» (p. 103). Finalment, creu que Carbonell es va limitar a ser-ne el copista i a «completar la nòmina, tot consultant el seu savi parent Jeroni Pau» (ps. 102-103). Conclou dient que les *Regles* van nàixer «en un ambient valencià, sens dubte per influència dels humanistes italians i no italians de la cort pontifícia dels Borja» (p. 109).

En l'estudi del centenar de regles escollides per Colón, el savi filòleg castellonenc ha matissat les informacions de Badia sobre l'abast geogràfic dels mots estudiats gràcies a l'exhumació de noves dades, extretes d'una llarga llista de documents que apareixen relacionats a la bibliografia, i d'algunes fonts lexicogràfiques poc estudiades, com és el *Diccionari Balari*, o inèdites fins ara, com el *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*, edició digitalitzada (<http://www.iecat.net.faraudo/>) dirigida pel mateix Colón. Amb aquesta documentació Colón, a més de provar l'importantíssim component valencià de les *Regles*, aporta «elements que milloren el coneixement del lèxic català» (p. 23).

Així, per exemple, ha fet veure que *merlet*, que hom creia inexistent a la València medieval, també s'hi documenta àmpliament, i el mot rebutjat per aquesta regla, *muró*, considerat «més propi del valencià i Ebre» (*DECat*, V, 848), es troba ja en un text gironí de 1385, tot desfent «un xic la distribució geogràfica [coneguda] d'aquest parell de sinònims» (p. 58). Casos com aquests demostren que, com diu Colón, «resta encara força per recercar, sobretot en la rica documentació arxivística valenciana, amb prou feines tinguda en compte fins ara» (p. 23). Igualment, troba esments de *gaire* en valencià, des del s. XIV fins a la darrera del XV. Sobre *aixecar*, actualment no valencià, prova que en l'època de les *Regles* «era propi de tot el domini lingüístic» (p. 34), i, així mateix, respecte a *brossat* «hi ha altres esments que deixen pensar que era el terme general a tot arreu» (p. 48); també *guineu* es documenta en textos valencians antics, en sentit propi i en sentits figurats (ps. 53-55); prova, igualment, que el verb *aidar* «era ben corrent a la València dels segles XIV i XV» (p. 78). Aporta documentació antiga de *pomblar* i de *guerau* 'grau', sempre en fonts valencianes; el darrer era ben usual als segles XV i XVI, en aquest sentit Ferrando (p. 217) recorda la forma *Guerau*, per referència al Grau de València, que apareix en el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, i en podem afegir exemples del segle XVI, procedents de la *Consueta* de la Seu de València: «y vora mar arriben al *Guerau*, hon diuhen la darrera missa dels goigs», «Lo diumenge, per lo mal camí, no anaren al *Guerau* a banyar lo crucifixi» (MARTÍ & SERRA 2009: 177-178). A aquests mots cal sumar altres termes valencians o preferentment va-

lencians que apareixen en les *Regles*, com *tos*, la variant *maixcarat* per *mascarat*, el cultisme *servici*, *jugar a rumfla* (i a *rumfa*), o la variant *alacayo*.

Colón proporciona interessants notes sobre la història lingüística de moltes veus, que milloren significativament els coneixements diacrònics que se'n tenien. Per exemple, sobre *gavinet* / *ganivet* (p. 26), *petí* / *tapí* (p. 27), *gallard* (ps. 35-37), *guardó* (ps. 38-39), *leguiar* (ps. 40-41), *sent Ment* (p. 47), *remei* / *remedi* (ps. 49-50), *paraís* / *paradís* (p. 52), *maixcarat* (ps. 55-57), *pernuctiar* / *pernoliar* / *perenoliar* (ps. 62-63), *retxat* / *reixat* (ps. 66-67), *parlar en pla* / *parlar en vulgar* (ps. 70-72), *esguard* / *consideració* (ps. 72-73), *lesta* / *legida* (ps. 80-81), *quarnar* / *ligar* (ps. 88-90), entre altres. O aporta primeres documentacions de diverses formes lèxiques. Per exemple, *díbol* (p. 41), *saio* (p. 44-45), *cocodrill* (p. 51), *tots plegats* (ps. 60-61), *floviol* (p. 75), *illuminar* (p. 90), *sotscaire* (p. 92) o del castellanisme *sombrero* (p. 94).

La segona part de llibre, obra d'Antoni Ferrando, consta de cinc capítols, basats en articles publicats o inèdits, ara ampliat i revisats. En el primer capítol, «Sobre l'autoria de les *Regles d'esquivar vocables*, encara» (ps. 133-183), Ferrando rebutja la hipòtesi de Badia de considerar Carbonell l'autor de les *Regles*, més enllà del treball de còpia i d'alguna manipulació, a causa dels seus clamorosos dèficits de formació humanística i d'informació dialectal; fa notar el pes del català de València a les *Regles*, propugna la substitució de l'«eix Barcelona-València», defensat per Badia, per «l'eix València-Barcelona» com a criteri per a explicar el sentit correctiu de la majoria de les prescripcions de les *Regles*, i proposa Pau com a autor principal, tenint en compte la seua formació humanística, la seua estreta col·laboració amb Paolo Pompilio en la replega de mots de les diverses llengües romàniques destinada a la confecció d'un ambiciós *Vocabularium* romànic-llatí, i els seus contactes amb valencians, catalans i baleàrics a la Roma dels Borja.

En el segon capítol d'aquesta part, «Les *Regles d'esquivar vocables*: una qüestió d'història cultural, de filologia i de sociolingüística històrica» (ps. 185-197), Antoni Ferrando propugna que el tema de l'autoria i de la interpretació del sentit correctiu de les *Regles* no es pot aïllar de la situació cultural de la darrerria del segle xv, en què la *intelligentsia* catalana, valenciana i balear s'havia concentrat en la cort romana del cardenal Roderic de Borja, que es voltà de grans humanistes, i, sobretot, a la vista del pes cultural, demogràfic i econòmic de la ciutat de València al si de la Corona d'Aragó i del prestigi que havia adquirit el català de València més enllà de les fronteres del Regne.

En el tercer capítol de Ferrando, «La gènesi romana d'una norma lingüística catalana del segle xv: les *Regles d'esquivar vocables* o *mots grossers* o *pagesívols*, «fetes» per Jeroni Pau» (ps. 199-220), l'autor centra la seua atenció en l'estudi dels cercles humanistes de Roma en què es movia Pau i argumenta que és només en aquest context, gràcies al mecenatge que hi van exercir Alfons i Roderic de Borja, que es pot explicar no sols la iniciativa del canonge barceloní —probablement motivada per l'interès de Paolo Pompilio per les llengües romàniques—, sinó la seua font d'informació sobre el conjunt de la llengua catalana, atesa la concentra-

ció a Roma de curials de tot el domini lingüístic. Més encara, s'hi podria advertir el propòsit de Pau d'il·lustrar la seua llengua materna a imitació del que ja havia propugnat en la cort romana per a l'italià Leo Battista Alberti, i d'orientar així els seus conciutadans barcelonins, ja que la majoria dels vicis de pronunciació i de les paraules o de les variants formals no recomanades a les *Regles* afecten el parlar de Barcelona. Com diu Ferrando (ps. 219-220), en la immensa majoria de casos, quan hi ha discrepància diatòpica, les opcions recomanades en les *Regles* «s'ajusten a les preferències del català de València», que aleshores era «el parlar urbà més prestigiós», i, per tant, el model a imitar en unes regles que defensaven un model cohesionador i ennobridor de la llengua comuna.

En el quart capítol, «L'orientació diatòpica de les *Regles d'esquivar vocables*» (ps. 221-241), Ferrando presenta les objeccions metodològiques al plantejament de Badia («Com calcular l'àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles de esquivar-los*», 2007) quant al seu càlcul de «l'àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles*» (2007). Addueix Ferrando que els punts de contrast lèxic de les *Regles* només poden ser deduïts de la documentació coetània i no de la d'altres èpoques i que, per a avaluar el sentit correctiu de les *Regles*, caldrà fixar-se no en els mots cultes, sinó en els mots patrimonials i populars, com ara en l'oposició *bargallons / margallons*, en què resulta quasi sempre afavorit el *sermo urbanus* de València enfront del de Barcelona.

En el darrer capítol, «Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars» (ps. 243-280), Ferrando defensa la compatibilitat de l'humanisme amb l'interès pel vulgar, tal com il·lustra Antonio de Nebrija per al castellà, i, després d'argumentar la proposta d'autoria de Pau sobre les *Regles*, explica les raons per les quals era invehicuable aquest projecte en un context polític i cultural en què, amb la consolidació de la monarquia hispànica dels Reis Catòlics, el castellà havia esdevingut la nova llengua àulica per als sectors cultes i enlairats de la societat catalana, valenciana i balear. El contrast de les *Regles*, quant a l'abast i l'estructura, amb la *Gramática castellana* de Nebrija (1492), duu Ferrando a presentar aquelles com una mera mostra de la reflexió humanística de Pau sobre la llengua catalana, però sense intenció ni possibilitat d'incidència pública i política, i a veure en l'obra gramatical de Nebrija la plasmació de tot un projecte de *política lingüística* al servei de la nova Monarquia hispànica. Cal remarcar en aquest capítol de Ferrando els seus comentaris sobre la visió que es tenia des de Castella quant a les perspectives d'expansió del castellà en els dominis de la Corona d'Aragó i sobre les diferències de concepció de l'*autoritas* lingüística, que per a l'autor de les *Regles* radica només en els doctes i per a Nebrija també en els cortesans i, sobretot, en el poder polític.

L'interès de l'edició de les *Regles*, en què el lector pot veure gràficament anul·lades amb els mots ratllats les supressions efectuades per Carbonell, rau no sols en la fidelitat i rigor esmerçats, sinó en les notes, en què es posen de manifest les contradiccions de criteris i les mancances de formació del copista barceloní.

La lectura atenta del llibre permet constatar que els trets singulars de la còpia realitzada per Carbonell, amb informacions contradictòries i deficientes, les limitacions de la trajectòria biogràfica i intel·lectual del copista, les contradiccions entre els criteris correctius de les *Regles* i la praxi lingüística de l'arxiver barceloní, l'estudi de la documentació de l'època i l'anàlisi diatòpica de les orientacions correctives de les *Regles* fan inviable la hipòtesi de Badia de considerar-les obra de Carbonell. Les *Regles* prioritzen no solament les formes més cultes dels leixemes adduïts, sinó també, en cas de conflicte entre el *sermo urbanus* de Barcelona i el de València, la majoria de les preferències fonètiques, morfològiques i lèxiques d'aquesta darrera ciutat, no debades la capital cultural de la catalanofonia a la segona meitat del segle xv, en coincidència cronològica amb la decisiva presència romana de Jeroni Pau.

Colón i Ferrando coincideixen, doncs, en gran part de les objeccions —més de caire lingüístic les de Colón, més d'orientació metodològica i de naturalesa cultural i sociolingüística les de Ferrando— a l'autoria intel·lectual de Pere Miquel Carbonell. Colón destaca «el pes de València» (p. 104) en l'elaboració de les *Regles* i el paper fonamental de Bernat Fenollar en el text. Per a Ferrando, que no nega la incidència de les posicions de Fenollar sobre Pau —no debades València i Roma, seus episcopals compartides per Roderic de Borja, mantenien uns estrets contactes comercials i culturals—, l'autor intel·lectual seria el canonge barceloní, que ocupava un lloc clau en l'organigrama administratiu de la Seu papal, des d'on tenia una privilegiada visió del conjunt de la llengua catalana i, per la procedència majoritària dels seus superiors i dels seus col·laboradors i amics, estava al corrent de la situació cultural valenciana.

Les *'Regles d'esquivar vocables' a revisió* és, doncs, un llibre ple d'erudició, de dades ben contrastades, d'informacions innovadores i de crítica filològica ben fonamentada; tot això, a més, expressat amb un estil elaborat, amè i entenedor, el qual, com demostren a bastament Colón i Ferrando, no està renyit amb el rigor científic.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA (1999): Antoni Maria Badia i Margarit, *Les 'Regles de esquivar vocables' i la «qüestió de la llengua»*, Barcelona: IEC.
- MARTÍ & SERRA (2009): Joaquim Martí, Xavier Serra, *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII*, València: Facultat de Teologia San Vicente Ferrer.

GALLÉN, Enric i Dan NOSELL: *Guimerà i el Premi Nobel. Història d'una candidatura*, Lleida: Punctum–Grup d'Estudis de la Literatura del Vuit-cents 2011; «El Vuit-cents», núm. 6.

JOAN MARTORI

Universitat Autònoma de Barcelona, Grup de Recerca en Arts Escèniques

joan.martori@terra.es

*En la memòria del meu pare, qui morí
poc abans de poder llegir aquestes línies.*

El 1995, en el marc d'una operació nascuda a instàncies de la Societat Verdager i sota el lema de «XIX el Segle Romàntic», s'organitzaren diversos col·loquis, entre els quals, el titulat «Guimerà i el Teatre Català del segle XIX», que passà a formar part de les activitats de L'Any Guimerà. El doctor Joaquim Molas donà el tret de sortida a L'Any Guimerà amb un parlament inaugural (MOLAS 1995), en el qual recollia el to de provocació que havia reflectit en uns papers escrits vint anys enrere a propòsit del desenfocament que, segons ell, s'havia produït en la consideració de l'obra i la figura de Guimerà a partir del 1909. Fetes les excepcions corresponents, el 1995 assenyalava que Guimerà i la seva obra estaven mancats d'una necessària imatge «sòlida i estable» com la que des del 1986 la crítica i l'acadèmia havien anat propiciant en el cas de Verdager. Era necessari, afirmava, crear una tradició crítica que afrontés Guimerà i la seva obra. Congruentment amb el seu tarannà programàtic, Molas tancava el seu parlament inaugural interpel·lant les institucions i l'acadèmia. Expressava, així, el desig que a partir d'aquell moment s'obris una nova etapa en els estudis guimeranians, amb la creença: «[...] que, de la mateixa manera que, el 86, el centenari de *Canigó*, va iniciar la renovació dels estudis verdagerians, el centcinquantenari del naixement de Guimerà produirà la dels estudis sobre la seva figura. Si no és així, tots plegats en serem responsables».

En la Universitat de Barcelona el professor Enric Gallén ja feia temps que havia anat fomentant en el seu alumnat la motivació cap als estudis guimeranians. Per aquest motiu, Molas, en el seu parlament es referí als nous i incipients estudis sobre Guimerà assenyalant un interès «més o menys capitanejat pel professor Enric Gallén». Des d'aleshores alguns investigadors fets a les aules de Gallén han anat aportant estudis sobre diferents aspectes de l'obra de Guimerà (MARTORI 1995; BACARDIT 2009). També Xavier Vall, des de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb publicacions personals i com a director de diversos treballs de recerca, a més de fixar l'estat de la qüestió sobre la bibliografia de Guimerà (VALL 2009), ha anat afegint les seves contribucions a altres aportacions sobre Guimerà. En aquest sentit cal assenyalar l'estudi de la llengua literària de Guimerà de Jordi Ginebra, de la Universitat Rovira i Virgili (GINEBRA 2006).

En estreta relació amb aquestes línies d'investigació caldria posar de manifest la sensibilitat de persones com Josep Massot, que, al capdavant de les Publica-

cions de l'Abadia de Montserrat, ha tingut un destacat paper en la publicació de les diferents investigacions sobre Guimerà i la seva obra. Persones que han practicat una gestió i una promoció culturals responsables, tot seguint uns criteris que han anat més enllà de la rendibilitat econòmica i que, per tant, han hagut de comptar amb el suport institucional adequat, que han sabut trobar.

Per altra banda, caldria assenyalar com les diverses investigacions que, en l'àmbit internacional, s'han anat produint durant aquest període quant a Guimerà i la seva obra (DUBATTI 1992, KAISER 2007, NEUMANN 1999, SOLER 1988, JANÉ & KANATEK 2007) podrien haver tingut quelcom a veure amb l'esmentada renovació dels estudis guimeranians, encara que pugui tractar-se d'un fet col·lateral respecte de les línies que hem remarcat més amunt. La programació del TNC afegí nous muntatges a altres d'anteriors de la dramaturgia guimeraniana, com els del Centre Dramàtic de la Generalitat o la posada en escena de referència de *Terra baixa* dirigida per Fabià Puigserver el 1990 al Teatre Lliure, per tal de contribuir a renovar i establir en les taules l'obra dramàtica del nostre autor. En l'àmbit educatiu, les programacions de la matèria de Literatura Catalana han anat introduint entre les sis lectures prescriptives del batxillerat una obra teatral de Guimerà diferent cada bienni. Aquesta iniciativa ha revitalitzat el mercat editorial amb edicions específicament preparades per a aquest segment editorial.

Havien esdevingut profètiques les paraules de Joaquim Molas del 1995? Molt probablement, davant d'aquest adjectiu, l'il·lustre professor reprimiria un somriu- re irònic degut a la pressió dels llavis en el cigarret... La responsabilitat quant als estudis guimeranians a què havia fet referència Molas —com hem vist força compartida i això, de ben segur, sense tenir present tothom qui caldria— amb el pas del temps hauria anat formant un gruix considerable. Malgrat que a hores d'ara, a diferència del cas de Verdager, no existeix cap institució que aglutini els estudis sobre Guimerà i queda molt camí per córrer abans no s'egoti el potencial dels estudis encara pendents sobre la figura i l'obra de Guimerà. Són necessaris l'edició crítica de la seva obra completa, una biografia que aporti nova informació a la tan documentada de Josep Miracle, a més de l'estudi de l'epistolari i la documentació inèdita de Guimerà i sobre ell que ha anat apareixent i és a disposició de la investigació, per posar uns quants exemples.

En el camí que s'ha recorregut en la renovació dels estudis guimeranians, els incís de la qual, com hem vist, es remunten a disset anys enrere, cal situar com un altre signe més de la seva vitalitat l'últim treball publicat d'Enric Gallén i Dan Nosell: *Guimerà i el premi Nobel. Història d'una candidatura*. Com s'indica en el pròleg d'aquest estudi, els professors Enric Gallén i Dan Nosell, —aquest últim, filòleg romanista de la Universitat d'Uppsala—, havien coincidit fa uns deu anys en un interès mutu per tal de treballar el tema central de la seva obra conjunta. La seva activitat investigadora, que es veié afavorida per l'obertura a la consulta dels arxius de l'Acadèmia Sueca, un cop transcorreguts els anys prescriptius des de la creació de la Fundació Alfred Nobel, els portà a consultar els informes dels experts i les propostes de les diferents candidatures en les quals Guimerà estigué

implicat. Els resultats de les seves investigacions s'haurien donat a conèixer abans en forma de llibre editat per Proa si la mort d'Isidor Cònsul no hagués truncat l'operació. El 2008, però, en el marc del VII Col·loqui Internacional de la Societat Verdaguier, els dos autors oferiren un primer avançament d'aquest treball conjunt que acaba de publicar-se en la règia col·lecció que edita Punctum conjuntament amb el Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents.

El treball de Gallén i Nosell rebla el clau en l'aclariment d'una falsedat que ha gaudit d'una àmplia acceptació al llarg del temps. Aquesta falsedat, sorgida d'una afirmació ingènua, fonamentada en un malentès, és la pretesa explicació dels diversos decantaments i, en certa mesura, fracassos en les diferents candidatures de Guimerà al Premi Nobel. En un article del 1972 el catalanòfil Bertil Maler dubtà del suposat bandejament de Guimerà, a favor de Mistral i Echegaray, en la concessió del Nobel del 1904. Josep Miracle el 1958 havia afirmat que el 1904 Guimerà havia sigut el candidat «preferit» (Miracle 1958: 440) per l'Acadèmia Sueca en l'atorgament del premi Nobel de literatura que, «per causa de raons de prestigiació cancelleresca», li fou negat i, per contra, fou lliurat a mitges a Frederic Mistral i José Echegaray, el traductor nominal a l'espanyol de bona part de l'obra teatral de Guimerà més significativa. Maler, el 1972, conclouia que «la informació de Josep Miracle sobre el 1904 i l'assumpte Guimerà-Echegaray és deguda a alguna mena de confusió» (MALER 1972: 32). Miracle s'afanyà a aclarir la seva errada un mes després. De la documentació de Guimerà que conservaven les germanes Aldaver, havia parat atenció al retall d'una fotografia procedent de la premsa il·lustrada i, sense contrastar-la amb la publicació d'on provenia, l'havia vinculada a una hipotètica visita a Barcelona de Karl August Hagberg, l'avalador de Guimerà a l'Acadèmia Sueca, que Miracle havia situat erròniament el 1904, mentre que, segons ara aclaria, «corresponia ben bé al 1913» (MIRACLE 1972: 77).

El que es donà per cert amb relació a una primera candidatura de Guimerà al Premi Nobel de literatura el 1904 va esdevenir una veritat inqüestionable, perquè indirectament alimentava les raons per les quals la literatura de Guimerà, filla d'una cultura sense estat o, si es vol, minoritzada, mai no havia arribat a l'estatus internacional desitjat. Miracle, el 1972, tancava la seva col·laboració amb un seguit d'interrogants als quals, entre moltes altres qüestions, han anat responent els autors d'aquest treball. Miracle es preguntava: «Potser algun dia es podrà donar resposta als presents interrogants: ¿què va passar, realment, el 1904 a propòsit de Guimerà i del Premi Nobel? ¿Com va ser que no passés endavant la candidatura Guimerà per al Nobel del 1907? ¿Amb quins obstacles topà la mateixa candidatura en la convocatòria del 1913? Segurament la resposta d'aquests interrogants —quin magnífic tema de treball per a un estudiós!— ens il·lustraria en aspectes que van de la història a la llegenda» (MIRACLE 1972: 78).

Gallén i Nosell aporten la informació suficient per aclarir detalladament que la candidatura de Guimerà del 1904 al Premi Nobel fou inexistent, una falsa idea que havia anat gaudint d'una recepció favorable en la historiografia sobre el nostre autor. A partir de l'estudi de Gallén i Nosell sabem que a final del 1905, se-

gons que marcaven els corresponents protocols, l'Acadèmia Sueca convidà la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona a presentar una candidatura al preuat guardó. Com destaquen els autors «[l]'acadèmia barcelonina va optar per Àngel Guimerà i el va proposar per primer cop el 1906, però va arribar tard als terminis establerts per l'Acadèmia Sueca, i fins a l'any següent la proposta no va ser acceptada» (p. 8).

El subtítol del llibre, *Història d'una candidatura*, queda justificat per qüestions de mètode i propòsit. La manera com es descriu i s'analitza el procés que segueixen les diferents candidatures de Guimerà al Premi Nobel de literatura fa del text un treball que facilita que totes les argumentacions que conté puguin contrastar-se amb les fonts de què els autors han disposat i que posen a l'abast del lector. El rerefons documental amb què s'ha treballat prové de documentació de primera mà obtinguda al fons Guimerà de la Biblioteca de Catalunya, als arxius de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer i a la Biblioteca Nobel d'Estocolm, així com als fons personals d'Edvard Lidforss i Carl Wahlund, ambdós dipositats a les universitats de Lund i d'Uppsala. A l'hora de contextualitzar l'anàlisi de tot aquest important joc de papers per a la qüestió que es tracta, també s'han tingut en compte els diferents dictàmens i informes publicats del Comitè Nobel sobre Guimerà. En aquests punts la contribució de Dan Nosell ha esdevingut cabdal. Ha estat fonamental a l'hora d'obtenir la documentació sueca, i primordial en la transcripció i la traducció de les fonts escrites en suec que han anat localitzant els dos autors, una tasca en cap cas exempta de dificultats. A títol d'exemple: tenint en compte que la llengua sueca d'un segle ençà ha sofert una gran transformació, resulta interessant fixar-se en alguns aspectes terminològics dels informes redactats pels experts suecs. La traducció d'alguns termes que s'hi inclouen, com ara el d'*independència*, han exigint una especial atenció. Els primers informes que avalaven l'obra de Guimerà es fonamenten en valors com el de la *idealitat*, reconeguda en l'obra del nostre autor. En una última etapa de la trajectòria estudiada, en la qual la pau esdevé el fonament d'un joc de valors en què es recolza la concessió del guardó, el decantament final de la candidatura de Guimerà, s'hauria argumentat en una lectura del seu corpus literari com a portador del, diguem-ne, virus de la *independència*, sobretot si es té en compte que el fantasma dels nacionalismes adquireix a Europa una presència destacada després de la Primera Guerra Mundial. És aquí que es manifesta més clarament com els criteris de l'Acadèmia Sueca es varen posar al servei d'interessos políticossocials. La traducció de termes com l'exemplificat, així com la de *separatisme*, requereix, doncs, d'una actitud afinada, exempta de tota mena de prejudicis, com la que han mostrat els autors de l'estudi, ateses les connotacions ideològiques i polítiques que aquest tipus de terminologia comporta.

El text s'estructura en quatre parts. «Estudi», «Documents», «Correspondència» i «Informes dels experts de l'Institut Nobel» tal com hem indicat, obren al lector la possibilitat d'una interrelació entre les fonts i l'anàlisi que se'n fa. Per altra banda, cal remarcar com en l'estudi s'ha trobat una unitat de to per al seu

discurs, una qüestió no sempre fàcil d'obtenir quan s'orquestra una peça a quatre mans com ho és aquesta. I més si tenim en compte que està escrita per dos autors amb llengües maternes molt diferents.

La valoració de la literatura de Guimerà de Suècia estant, com es dedueix de l'estudi de Gallén i Nosell, tingué molt a veure amb la imatge que es tenia a Europa en aquells moments de la literatura catalana i, per extensió, de Catalunya. En una primera etapa, del 1906 fins al 1911, en la qual Guimerà hauria comptat amb més possibilitats reals d'obtenir el guardó, esdevenen molt interessants els informes dels experts i les diferents imatges que s'hi projecten quant a la literatura catalana. Els informes d'Edvard Lidforss, inspirats en un ideari de caràcter més aviat romàntic, es fonamenten en una imatge molt idealitzada de la significació de Guimerà. Es destaca també que l'actitud de l'il·lustre romanista i hispanista a l'hora de defensar les diverses candidatures de Guimerà va ser més incondicional si es compara amb determinades posicions adoptades per Karl August Hagberg amb relació a aquesta qüestió. Lidforss coneixia Catalunya de feia molt de temps i en el seu moment, llevat potser d'Echegaray, no hi havia cap contrincant espanyol amb més pes internacional que Àngel Guimerà. Hagberg, però, en la llarga trajectòria d'opció de Guimerà al Nobel, esdevingué un personatge més oportunista, com es posa en relleu a partir de l'anàlisi de les seves accions. Cal tenir present que les seves intervencions es produeixen en un context més controvertit i que, a més a més, es tracta d'un expert en literatura espanyola, italiana i, més tard, portuguesa —així, hagué de jugar a diferents bandes, com quan coincidiren les candidatures de Galdós amb la de Guimerà, a partir del 1912—. L'evolució dels contextos socials i polítics, per altra banda, portà l'Acadèmia Sueca a adequar els seus criteris en l'atorgament del Premi als diferents aires d'època. És en aquesta transformació que les variacions en les valoracions d'Hagberg prenen el sentit alludit. Malgrat tot i en honor a la justícia, però, Hagberg sempre assumí els compromisos contrets amb els seus corresponsals a Barcelona.

K. A. Hagbert remarcà fins al 1915 la manca de suficient coneixement exterior de l'obra de Guimerà. Per al seu avalador, Guimerà havia estat el salvador del català a més del constructor d'un corpus lingüístic. Les seves valoracions apunten cap a la promoció d'una imatge d'un autor i d'una obra connectats amb el seu poble. Com es desprèn dels diferents informes que avalen l'obra de Guimerà, l'avaluació de la seva obra comporta el reconeixement del procés de recuperació de la literatura catalana que havia suposat la Renaixença, al capdavant de la qual se situava la figura d'Àngel Guimerà, atesa la projecció internacional de la seva obra. Un assumpte que esdevé singular en les primeres opcions que el nostre autor tingué per a obtenir el Premi Nobel.

A partir de 1915 —el 1914 no es va atorgar el guardó— s'obre un altre període de que porta a concloure diferents qüestions. Segons l'estudi: 1. com a immediat precedent, el fet que Hagberg en la seva estada a Barcelona el 1913 «es devia adonar que Guimerà ja no gaudia del lloc de preeminència que havia ocupat posteriorment [anteriorment] en el si de la cultura catalana» (p. 69); i 2. que, com a

conseqüència dels trasbalsos històrics arran de la Primera Guerra Mundial, es produïssin determinats canvis en els criteris políticoculturals de l'Acadèmia Sueca a l'hora de concedir el guardó. Com ara l'adopció d'una actitud contrària als moviments nacionalistes que amenaçaven els estats establerts» (p. 73), segons afirmen els estudiosos, una posició atenuada a partir del 1922 quan l'obra de Guimerà feia temps que s'estava considerant més o menys anacrònica.

Semblaria, doncs, que l'ideari de l'Acadèmia Sueca, que a partir d'un cert moment se centrà en el valor de la pau, va fonamentar la seva política de concessió de premis, des de la candidatura de Guimerà del 1915 coincidint amb la de Benito Pérez Galdós, en la idea de no fomentar el separatisme atorgant el guardó a un autor que no pertanyés a una cultura hegemònica.

El que diferenciava l'obra de Guimerà d'altres candidatures emparades en un *establishment* estatal hauria activat el recel cap a possibles processos d'independència o cap a posicionaments que suposadament els encoratgessin. Així, sembla que l'Acadèmia sueca hauria actuat de referent per a decantar la candidatura de l'autor català, a causa del que li era inherent i alhora podria qüestionar la unitat dels estats. Paradoxalment, un assumpte tan recurrent en l'obra de Guimerà com ho és la diferència acabà per abocar al rebuig les pretensions d'una cultura, la que representava el mateix Guimerà, de ser reconeguda internacionalment.

En un altre nivell de significació aquesta *Història* esdevé la crònica dels afectes, en alguns moments apassionats, que acaba abocant-se al sacrifici. Com si bona part dels arguments de les obres del mateix Guimerà haguessin estat la premonició de les diferents frustracions en les seves diverses opcions al Nobel. Les singulars circumstàncies nacionals i lingüístiques que representava l'obra de Guimerà, el seu fet, diguem-ne diferencial —un tema tan freqüent en les seves obsessions com a dramaturg i en els seus discursos patriòtics—, esdevingué l'element que amb el pas del temps se li acabà girant en contra.

Altres qüestions acaben d'explicar la frustració de les diferents candidatures de Guimerà al Nobel. Com apunten els autors de l'estudi, cal considerar que el coneixement de l'obra literària de Guimerà fou escàs a Suècia. Per altra banda, el grau de reconeixement de què gaudiren les institucions que proposaren Guimerà al Nobel (la Reial Acadèmia de Bones Lletres i l'Institut d'Estudis Catalans, el 1912) comparat amb el de les que presentaven els seus competidors, era inferior. Ambdues qüestions haurien estat prou determinants. Amb l'afegit que el menor prestigi acadèmic dels avaladors de Guimerà en relació al dels d'altres candidats hauria contribuït a què la seva candidatura mai no hagués pogut competir en igualtat de condicions. Així, s'entén que la concessió del guardó a Jacinto Benavente el 1922 fou, alhora, el reconeixement a una institució com la Real Academia Española. Les objeccions que es fan en els informes que arriben a l'Acadèmia Sueca en relació a Guimerà en la convocatòria del 1922 i el decantament d'aquesta a favor de l'autor de *Los intereses creados*, porta a concloure, segons Gallén i Nosell, que, amb la concessió del Premi Nobel, paral·lelament, s'estava atorgant un «aval a una literatura i a una Acadèmia de prestigi i de referència» (p. 67). Significativament, i

els estudiosos no s'estan d'assenyalar-ho: «l'Acadèmia Sueca no volia conflictes de cap mena com els que es podien derivar de cultures petites o minoritzades, però sense estat, que als seus ulls de vegades es barrejaven amb unes reivindicacions de caràcter polític, que no estava disposada a acceptar ni assumir» (p. 75).

Els nobles anhels per tal d'aconseguir la plena acceptació de la literatura catalana per part dels representants d'un «muntatge literari [...] nòrdic i [...] pom-pós», com comentà Quim Monzó a la Fira de Frankfurt del 2007 (MONZÓ 2007), tot referint-se a la Fundació del Premi Nobel de literatura, en el cas Guimerà s'acabaren frustrant. I per més que Salvador Espriu hagués somniat metafòricament en un indret allunyat i, per damunt de tot, nòrdic —que res no tindria a veure amb la possibilitat de concessió del Nobel a la seva obra—, «nord enllà», escrigué, «on diuen que la gent és neta / i noble, culta, rica, lliure / desvetllada i feliç!», acabà afirmant amb un to de renúncia interioritzada: «i estimo a més amb un / desesperat dolor / aquesta meva pobre, / bruta, trista, dissortada pàtria». Crítica i resignació cap a un nord poèticament codificat: dues actituds davant dels fonaments d'una concepció de l'Europa dels estats conformen part d'un aiguabarreig de reaccions a l'hora d'afrontar un assumpte prou clarificat pel que fa als gestos i actituds presos per l'Acadèmia Sueca, tal com s'encarreguen d'objectivar els autors de l'estudi que comentem.

Gallén i Nosell hi aporten, per altra banda, una valuosa informació, diguem-ne perifèrica, que permet, entre altres qüestions, resseguir la projecció i la recepció de l'obra de Guimerà a Suècia. Més concretament: quines traduccions es coneixien i quines obres del nostre autor s'hi representaren. Pel que fa a la qüestió de les traduccions, en l'estudi s'aporten tot un seguit d'inestimables referències que, de ben segur, serviran per a posteriors estudis sobre les traduccions de l'obra de Guimerà i la seva projecció. Perquè un dels valors d'aquesta investigació recau en el fet de situar l'obra del nostre autor a Europa. Una via, la de la seva projecció europea, que cal entendre a partir de la lectura atenta de diversos informes sobre la significació de l'obra de Guimerà que insisteixen en l'important paper que aquesta va tenir en la renovació de l'escena teatral espanyola i el fet que s'acabà convertint en un producte d'exportació, a Europa i a Amèrica, de la indústria teatral autòctona i, sobretot, espanyola.

Definitivament, el treball que comentem posa de manifest que Àngel Guimerà ha passat a la història del premi Nobel de literatura com el candidat que ha estat proposat més cops sense obtenir el guardó: disset ocasions en total. I quina discreció mantingué sempre Guimerà quant a aquesta qüestió! En el seu epistolari conegut, es conserven molt poques referències d'ell mateix a aquest assumpte. És aquesta *Història*, així, la crònica de la llarga trajectòria d'una frustració? Sí, analitzada sense embuts, ben fonamentada i sistematitzada. La *Història d'una candidatura* es posa al servei també de la significació de l'autor més enllà de les fronteres lingüístiques de la cultura a la qual pertanyé, l'acceptació de la qual, en moltes ocasions estigué condicionada per raons d'ordre políticocultural i mai aconseguí el seu reconeixement amb la plenitud necessària.

Els diferents gestos institucionals o les decisions finals per part de l'Acadèmia Sueca en foren una mostra. Altre cop sembla que hagués actuat de referent en la qüestió del Nobel, una de les dèries del nostre dramaturg, encarnades en allò que singularitza gran part dels seus personatges, enfrontats al rebuig del seu entorn social, precisament per allò que els constitueix i allhora els diferencia. Així, el patetisme de Manelic, el de l'Àgata i el de Maria Rosa que han fet tremolar les fibres més íntimes de l'emoció al públic d'arreu del món, presagia com la cultura que representà Guimerà fou, a l'hora de la veritat, rebutjada pel fet de no gaudir de la condició de normalitat, amb un estat que els emparava, de què fruíren els seus competidors més immediats.

El llibre de Gallén i Nosell és un signe més de la vitalitat dels estudis guimeranians, ho hem afirmat més amunt. Escrit amb rigor i metodologia. Clar en la seva exposició i anàlisi —en aquest sentit cal destacar com, essent un treball positivista *stricto sensu*, els autors no s'estan de formular les seves exegesis de la documentació que ens presenten—; *Guimerà i el premi Nobel*, esdevé un altre estudi dels que faran forat no només per la informació que aporta, sinó també per les desacomplexades veritats que conté. Si en molts aspectes el personatge gens pla d'Àngel Guimerà resulta enigmàtic, la qüestió de les candidatures de l'autor català al Premi Nobel de literatura també havia estat envoltada, al seu torn, d'un cert alè misteriós. De «la història a la llegenda» havia dit Josep Miracle, com hem vist (MIRACLE 1972:78). Amb aquest estudi s'ha invertit el procés: del mite s'ha passat a la realitat. L'obra de Gallén i Nosell, doncs, ha contribuït a il·luminar tota aquesta interessant qüestió.

BIBLIOGRAFIA

- BACARDIT (2009): Ramon Barcardit, *Tragèdia i drama en l'obra d'Àngel Guimerà*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 144.
- DUBATTI (1992): Jorge A. Dubatti, «Problemas de teatro comparado. La adaptación argentina (1909) de *Terra baixa* de Àngel Guimerà», dins: *Comparatística. Estudios de literatura y teatro*, Buenos Aires: Biblos; «Colección de Literatura Comparada» núm. 1, ps. 45-62.
- GINEBRA (2006): Jordi Ginebra, «Sobre el lèxic de l'obra teatral d'Àngel Guimerà», dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. LIII [= Homenatge a Joseph Gulsoy / 1], ps. 103-121.
- JANÉ & KANATEK (2007): Jordi Jané Lligé i Johannes Kanatek (eds.), «Les adaptacions operístiques de *Terra baixa* d'Àngel Guimerà al francès (*La catalane*) i a l'alemany (*Tiefland*)» dins: *20è Col·loqui Germanocatalà*, Aquisgrà: Shaker; «Biblioteca catalànica germànica», núm. 6, ps. 25-44.
- KAISER (2007): D. J. Kaiser, *Àngel Guimerà's Terra baixa: Three translations*, [tesi doctoral inèdita], vol. I, Performing Arts Department, Washington University.

- MALER (1972): Bertil Maler, «Guimerà i el premi Nobel» dins: *Serra d'Or*, 150, 15-3-1972, ps. 31, 32.
- MIRACLE (1958): Josep Miracle, *Guimerà*, Barcelona: Aedos; «Biblioteca Biogràfica Catalana», núm. 13.
- MARTORI (1995): Joan Martori, *La projecció d'Àngel Guimerà a Madrid (1891-1924)*, Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 46.
- (1972): Josep Miracle, «Guimerà i el premi Nobel», *Serra d'Or*, 151, 15-4-1972.
- MOLAS (1995): Joaquim Molas, «Parlament inaugural de l'any Guimerà», dins: *Mil 9-cents noranta-5*, El Vendrell: Comissió Any Guimerà.
- MONZÓ (2007): Quim Monzó, *Discurs d'inauguració de la Fira del Llibre de Frankfurt*, Barcelona: Quaderns Crema.
- NEUMANN (1999): Petra Neumann, *Untersuchungen zu Werk und Rezeption des katalanischen Dramatikers Àngel Guimerà*, Frankfurt del Main: Peter Lang.
- SOLER (1988): Maridès Soler, «Caciquisme i color local a Terra baixa d'Àngel Guimerà i a *Tiefeland* de Rudolph Lothar i Eugen d'Albert», dins: *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 1, ps. 132-149.
- VALL (2009): Xavier Vall, «Àngel Guimerà», dins: Enric Cassany (ed.), *Panorama crític de la literatura del segle XIX*, vol. IV, Barcelona: Vicens Vives, ps. 337-358.

RAFANELL, August: *Notícies d'abans d'ahir. Llengua i cultura catalanes al segle XX*, Barcelona: Acontravent, 2011.

JOAN FERRER I COSTA

Universitat de Girona, Departament de Filologia i Comunicació
joan.ferrer@udg.edu

August Rafanell explorador de terres ignotes: entre «carall, gavatx, me sembla que tenes força llengua» i «*Man spricht deutsch und pat at ihm pat at ham!*»*

Avui segurament ja ningú no se'n recorda, de Shmuel Yosef Agnon (1888-1970), escriptor en llengua hebrea que va ser premi Nobel de literatura. La seva novel·la més important porta el títol de *Temol xilcom* (*Ahir, abans-d'ahir*) i va ser publicada l'any 1945, quan Europa acabava de passar per la guerra més sagnant de tota la seva història, que va comportar l'extermini de gairebé sis milions de jueus. Agnon, en aquesta obra mestra —si Déu em dóna vida i salut, més endavant la traduiré al català— ens parla de coses i de persones que existien ahir i també abans-d'ahir, però que ara ja no hi són.

* Aquest treball forma part del projecte de recerca: “Sobre els territoris de la llengua: la frontera franco-espanyola en la història de la llengua i la identitat catalanes”. Referència: FFI2011-27361. Organisme: MICINN. Investigador principal: Francesc Feliu.

És un fet ben curiós que el darrer llibre del professor August Rafanell s'intituli *Notícies d'abans d'ahir. Llengua i cultura catalanes al segle xx*, nom bessó de l'obra mestra d'Agnon. L'autor es proposa «de donar la paraula a una colla de testimonis amagats sota el verdet de la desmemòria» (p. 12) i, nauta expert d'arjau segur, ens guiarà al llarg de gairebé sis-centes pàgines en un viatge apassionat i apassionant per la història de la llengua i de la cultura catalanes des de la fi del segle XIX fins a la mort del general Franco. Hi ha centenars de monografies sàvies i barbudes sobre determinats aspectes d'aquesta història, però Rafanell s'emboscarà per corriols que gairebé mai ningú no havia fressat. Es tracta d'escriure «des dels marges de la “literatura acadèmica”» (p. 13). El viatge literari promet ser emocionant.

El primer estudi és «La il·lusió francesa» i ens situa en un ambient curiós de la Barcelona de l'endemà del 1898. Rubén Darío, aleshores periodista del diari argentí *La Nación*, detectava que en la societat catalana hi havia «los autonomistas, los francesistas y los separatistas» (p. 26). Espanya es moria i hi havia qui pensava en el que Rafanell anomena «un canvi de naturalesa» (p. 29), que volia dir un canvi de bandera: deixar de ser espanyols per esdevenir francesos: «je conclus à l'autonomie catalane sous de drapeau français» (p. 57). Són les paraules del periodista Arthur Huc, que parlava sota l'influx de Pompeu Gener. El banquer Iu Bosch formava part dels qui maquinaven l'annexió de Catalunya a França: «Si Francia abre los brazos á Cataluña, España está perdida» (p. 67). Aquest episodi durà molt poc, perquè pensar que França redimiria Catalunya, durant la primera dècada del 1900 ja es va veure que era picar ferro fred. Aleshores el catalanisme radical ja sols podia girar cap al nacionalisme d'exclusió: el de la nació immediata, que és la lingüística, com ens ensenya Rafanell. Però això té altres problemes, que són els de dibuixar-ne el mapa, i aquí entrem en el segon estudi de l'obra: «Català i occità sobre el mapa».

En un món antic, la llengua forma part de la natura més que no pas de la cultura. Quan «tot era al lloc que li tocava ser, la ignorància dels límits de les llengües en protegia l'ús» (p. 75). Ernst-M. Arndt, endut pel remolí romàntic, afirmà que «l'única frontera natural vàlida d'un poble la forma el seu idioma» (p. 77). Això, als jacobins francesos, que tenien la paella pel mànec des del 1789, no els va fer cap gràcia. L'*Encyclopédie* pontificarà que en una nació «il ne peut y avoir dans sa manière de parler qu'un usage légitime». A fi d'eradicar els il·legítims —era allò de: morta la cuca, mort el verí— l'erudit Coquebert va censar tots els parlars de l'Hexàgon, però no va ser capaç de marcar línies sobre el mapa per separar els parlars romànics. L'ambaixador de Napoleó a Espanya va escriure que a Catalunya s'usava una llengua «très semblable au patois qu'on parle en Languedoc» (p. 81). Aquí, la reproducció en l'obra de Rafanell dels primers mapes —en color— lingüístics d'Europa té un valor afegit extraordinari. El primer mapa del límit del català rossellonès amb el llenguadocià va ser publicat per Abel Hovelacque el 1891. La realitat, però, és sempre ambigua, de manera que el català ocupava «une place tout-à-fait particulière parmi les idiomes de la langue d'oc»

(p. 86); és a dir, malgrat el mapa, no era pas clar si el català havia de ser considerat un dialecte occità o bé com una branca distinta «dans le système des langues novolatines». Rafanell demostra que l'empenta per passar de l'una a l'altra va ser el resultat del moviment catalanista: «La potència del moviment catalanista va decidir, per damunt del veredict dels tècnics en lingüística descriptiva, la sort del català dintre de la Romània» (p. 90). És doncs la idea de nacionalitat la que va permetre fer el pas de dialecte a llengua: «El que passava a la Catalunya del primer catalanisme tenia molt poc a veure amb el que succeïa a Occitània, territori desestructurat, imprecís i mancat de vibració idiomàtica» (p. 91). Mai ningú no havia demostrat com ara ho ha fet Rafanell aquest fet: per veure les llengües calen també unes ulleres culturals que permetin veure-les. Per mostra, un botó: fa uns estius, jo passejava pel passeig de mar de Lloret amb la meva esposa i em vaig aturar a escoltar un grup de turistes israelians. El guia els deïa en hebreu, tot mostrant-los el cartell de la porta de l'Ajuntament que diu «Casa de la Vila»: «Mirin quina cosa més curiosa: *casa* és en espanyol i *vila* en francès». Per al guia israelià, entre l'espanyol i el francès no hi havia res que ell pogués veure.

«Pels límits de la consciència» aporta un dels descobriments més importants que fa Rafanell en aquest llibre: la frontera entre el Llenguadoc i Catalunya afitada per unes marques en les pedres, que han perdurat des del segle XVII. Rafanell, un docte professor universitari, segurament cofat amb salacot, va resseguir el camí que descriu Jaume Massó Torrents en els seus *Croquis pirinencs* (1896) on descobrí que les Corberes esdevingueren «la més gran frontera natural que pugua separar dos pobles» (p. 102). A partir d'aquí Rafanell ens mostra infinits detalls erudits sobre la percepció d'allò que, copiant el títol d'una obra del gran Coromines, podríem anomenar *entre dos llenguatges*: «Per molt que s'assemblés al parlar del Rosselló, el llenguadocià de Narbona s'havia tornat un patuès. No solament perquè l'hi consideressin els seus practicants. Ho era de debò. El rossellonès, no. Més que els secrets de la gramàtica, allò que descompartia la llengua de Salses en avall dels romànics del nord de la Corbera era el seu crèdit social. Al sud del gran massís, el *patois* havia esdevingut un adjectiu denigratori, sempre propi dels altres. Al nord, en contrapartida, aquella designació era l'única que servia per representar la mala vida d'un jargó inculc i brutejant» (p. 109). Però Rafanell no en té prou, amb l'erudició, sinó que ens sorprèn amb el treball d'explorador i fotografia les fites ètniques que ha descobert, com ara *la roca d'en Taló*, que, en la part que toca al costat de Montner, té marcada la creu dels reis d'Aragó i en la que mira a Tor, les tres espigues del casal dels Montesquiu: per una banda el signe d'un estat i per l'altra el d'un senyoriu. És la frontera de la *gavatxeria*: «le pays du Nord où l'on ne parle pas catalan, la *Barbarie*» (p. 133).

En les «Imaginacions noucentistes», Rafanell tot comentant les notes de Maragall al centre d'aigües de Cauterets (1901) i de Prat de la Riba des de Durtol (1902) ens (de)mostra el valor de l'imaginari en la construcció de les realitats collectives: «Si bé no seria sensat afirmar que el Noucentisme va crear la *nacionalitat catalana*, sí que podríem dir que va fabricar-ne la idea. El Noucentisme va

crear la *imago catalanorum* que va recórrer de cap a cap el segle xx. Fins avui mateix. Mai abans el país no havia tingut ocasió de congregar tantes vocacions a redós d'un projecte tan orgànic: d'un projecte sentidament nacional» (p. 153).

«Els efectes d'un banquet» és un assaig de microhistòria cultural formidable: demostra com després de l'atac salvatge dels militars espanyols contra la redacció del *¡Cu-cut!* del 25 de novembre de 1905, els plurals femenins es comencen a escriure amb *e*. És una minúcia que ens ajuda a comprendre els lligams entre llengua, cultura, societat i política del començament del segle xx.

En «La bella mentida de Montoliu», el professor Rafanell segueix la pista d'un filòleg que mai no ha merescut l'atenció de gairebé ningú: Manuel de Montoliu, fill de família aristocràtica i tronada, que va estudiar a Alemanya i va rebre l'influx de K. Vossler. Per a Vossler, «com més dotat i més civilitzat és un poble, més perfecta és la seva llengua, més fixa la seva gramàtica i més precís i matisat el seu lèxic» (p. 184). Aquest home en sabia molt i Rafanell ho explica amb una claredat meridiana: «Darrer del cultiu d'una llengua, sempre hi ha una manipulació en societat. [...] O el català s'ordena per sobre de la cacofonia elemental, o es descompon dintre d'una llengua altra.» (p. 187). Montoliu, l'any 1906, ho tenia molt clar, això: «Si no'ns decidim d'entrar de ple en aquesta nova renaixença de l'ànima llatina, ens trobarem ab el següent dilema: o bé seguir conservant exclusivament, com fins ara, l'aspecte més personal, més idiosincràtic del nostre esperit, la nota diferencial qui separa el nostre caràcter del dels altres pobles de la germanor llatina, l'element autòcton primitiu, atàvic, inculat i selvàtic de la nostra petita comunitat, y en aquest cas caiem, pera no sortirne més, en el ruralisme, el vallfagonisme, el pitarrisme, en aquest tipisme de baixa estofa, rêmora encara de la nostra literatura, que faria d'ella una varietat pintoresca del *folk-lore* dels pobles selvatges; o bé, optant per l'altre extrem, ens llansem a les cegues en brassos del més exagerat cosmopolitisme, o si's vol, europeïsmes literari» (p. 187). Aquest Montoliu, però, l'any 1929 aplaudia la crítica de Calveras de l'antinaturalisme normatiu que Fabra havia imposat. Rafanell conclou de manera magistral i no em sé estar de transcriure el darrer paràgraf de l'estudi: «Fabra havia aconseguit alterar el curs natural de les coses. Havia fet que els humils reguerots de l'idioma dels catalans convergissin, que fessin com el Sena, que de ribera de pagès es torna, al seu pas per París, cabal majestàtic. No trobo un exemple millor per fer veure que, com deia lord Byron, la mentida embellida sempre acaba concordant amb la veritat. Manuel de Montoliu, que ho sabia, va acabar fent com si no hagués passat així. El ressentiment el va dur a incórrer en la mentida més grossa de totes, que és l'autoengany.» (p. 201).

«Miquel i Planas, a la dreta de Fabra» és el primer estudi seriós que es dedica a aquest savi estrambòtic, bibliòfil i gran editor de textos catalans medievals, que va viure entre 1874 i 1950 i que l'inefable Riba va descriure com «aquell enorme idiota que es diu Miquel & Planas S. en C.» Rafanell, savi i perspicax, demostra, entre altres coses, que «Miquel i Planas deu ser, si no el primer, un dels primers a considerar el particularisme valencià com un perill català» (p. 210). Aquest home,

en un primer moment assimilà el treball filològic de l'IEC, però a partir de 1914, quan entra com a numerari a l'Acadèmia de Bones Lletres començà a practicar un antinoucentisme estètic: «*El noucentisme és un afany immoderat d'exhibició y una cotització de valors literaris ab vistes a la nòmina*»; i tindrà la gosadia de parodiar el Pantarca —i hem de reconèixer que amb molta gràcia—: «Rau en la continuïtat temporal la contingència de tot esdeveniment, àdhuc imprevisible. [...] ¿No estarà escrit acàs que la Pau de demà sía obra nostra? ¿Perquè no, tenint entre nosaltres a la Teresa? ¿I perquè tampoc, essent nostre gonfanoner aquest kolós de la Filosofia y de la Plàstica que'l món admira en el nom rutilant d'en Xenius?» (p. 218). D'aquí a lluitar contra la reforma lingüística sols hi havia un pas, i Miquel el farà. Rafanell conclou: «Miquel i Planas haguera pogut afirmar, amb Maurice Barrès, i amb tants i tants altres senyors arrugats: “J'aime mieux un long passé qu'un long avenir.” Amb l'afegit que ell, *connaisseur* fidedigne d'aquest llarg passat, aspirava a ser-ne amo i senyor. A la dreta de Fabra, doncs, s'hi va acabar habitant un lloc preferencial.» (p. 226). Miquel & P acabarà publicant un llibre en català el «Año de la Victoria», amb títol en castellà *Sonata en tres tiempos* «concebut, no pas en un “català arcaic”, sinó en un català alternatiu: en el català dels *abs* i les *ys*» (p. 238), com si Fabra no hagués existit.

«Pro Germània» situa els lectors en un món molt poc conegut: el dels catalans que durant la Primera Guerra Mundial van prendre partit per Alemanya. En paraules de Rafanell: «La neutralitat de l'Espanya oficial —sosté Cambó— és fruit de la impotència. És fruit de la falta d'una verdadera “idea nacional”. És la necessitat feta virtut. Hi ha qui creu que s'hauria de fer costat a França, “encara que els que això diuen no acaben de precisar lo que ens donaria la França victoriosa”. Després hi ha la minoria, aquells per qui “hauríem d'anar al costat d'Alemanya que, victoriosa, ens donaria Portugal i Gibraltar i el Rosselló”» (p. 261). En aquest context, Rafanell demostra que la idea, tan esgrimida que «els escriptors catalans eren compactament aliadòfils», no és del tot certa. Hi havia Ors, que es movia en una calculada ambigüïtat, però n'hi havia d'altres: Eudald Canivell, tipògraf maçó i anarcoide; Esteve Terradas, eminent catedràtic de física; i la penya dels nois que Prat va enviar becats a estudiar a Alemanya: Jordi Rubió, Pere Bosch, Pere Barnils, Antoni Griera i Manuel de Montoliu. Aquest darrer és el cas més singular: simpatitzava amb els enemics d'aquella França que no havia preservat res d'autèntic, començant per les llengües, que a Espanya sí que s'havien mantingut. La cosa més curiosa és que la germanofília era pura hispanofília.

«Mistral sota Franco» és l'estudi d'un nou cas de microhistòria cultural de gran interès. Rafanell ens situa a la Barcelona acabada d'ocupar, on un jove Pere Tarrés, excombatent de la República escriu «M'he sentit profundament espanyol i mai com avui no em surt del cor un crit ben alt de: Visca Espanya! Visca Catalunya espanyola!» Rafanell ens demana: «¿És possible que un crit així sortís, tal qual (o sigui: en català i en veu alta), d'un catalanista convicte com Tarrés? Més que possible, és probable» (p. 286). En aquest context, Rafanell ens fa conèixer un cartell enganxat a les parets de Barcelona ocupada el mateix 26 de gener de 1939,

en què Ramón Serrano Suñer proclamava: «Si el català és un element per a la grandesa de la pàtria, ¿per què no respectar-lo, com foren respectats per França els versos de Mistral i per Espanya els de l'Atlàntida?» Què volia dir això? Per a Rafanell: «Es tractava d'harmonitzar l'espanyolisme rampant amb la catalanitat espanyolista, també amb la catalanitat culta.» (p. 290). Però tot això va ser un miratge: «Res de semblant als cartells del 26 de gener del 1939 no es tornarà a veure, ni per remei, en l'eternitat de la dictadura de Franco. Tampoc no es tornarà a veure res de semblant a la revivificació de l'occitanitat catalana pensada i feta des de dalt. Ni menys es tornarà a veure res que tingui relació amb la publicitat oficial en català. La pauta imposada pels guanyadors de la guerra serà, durant dècades, la contrària de la que proclamava el pasquí al·lusiú a Mistral i a Verdaguer. El català va acabar sent una taca que desmereixia la grandesa d'Espanya» (p. 293). D'aquí que «un cop cancel·lada l'associació entre Mistral i el catalanisme, pel pensament més reaccionari el mistralisme passa a funcionar com un retrovisor espiritual. Despullat d'atributs regionalistes, Mistral fa d'ambaixador d'una mena d'internacionalisme alternatiu. En plena guerra Eugeni d'Ors, vell amic del mític *Carloun* Maurras, havia assenyalat de quin projecte es tractava: “No estaría de más que, a la consigna a cuya voz se congregan los unos entorno de la tumba del Profeta de la Hoz y el Martillo, respondieran los otros con otra consigna: la de comulgar, ritualmente asimismo, junto a la tumba del Mago de la Estrella. Y con el programa ‘¡Padres del Mundo, uníos!’ , en réplica al ‘¡Proletarios del mundo, uníos!’ de la destrucción revolucionaria” (p. 314). La cirereta del pastís és el llibre que l'any 1943 Josep Janés editarà. Es tracta del *Mistral* de Maurras, on es podia llegir: «Nada más bello que nuestra causa: se trata de una nación que quiere conservar su lengua, en la que reside el alma de nuestra raza, y los poetas son los apóstoles de este culto absolutamente inofensivo, os lo juro, para la unidad francesa» (p. 321).

«Antoni Griera, el filòleg català del Règim» ens apropa a la figura avui arnada d'aquell capellà filòleg tan tronat. Recordo que en una visita que el bisbe Jaume Camprodon va fer a Coromines —jo en vaig ser testimoni—, Coromines va explicar al bisbe que l'antipatia que ell tenia al personatge era deguda a la pèssima qualitat de la seva ciència, no al fet que fos capellà. Mn. Llauro, un savi latinista gironí, que havia estat condeixeble de Coromines i que també era capellà deia —i Coromines es complaïa a recordar-ho a monsenyor Camprodon—: «Aquest home [referint-se a Griera] sols diu bestieses». Griera era un beneït ressentit: «Cal que es restauri l'ortografia tradicional d'acord amb l'ortografia castellana. S'ha d'acabar per sempre amb la doctrina de F[abra].» (p. 330). Ell mateix, però, es va servir durant tota la seva carrera, tant la d'abans com la de després de la guerra, de l'ortografia i de la normativa general que reprovava violentament. Aquest home, amb els diners de la Diputació de Barcelona va fundar a Sant Cugat un Institut Internacional de Cultura Romànica i un *Boletín de Dialectología Española*, però els intel·lectuals catalans —els vençuts— el van menysprear sempre.

El conjunt d'estudis que componen la primera part de *Notícies d'abans d'ahir* són petites monografies que estudien els «testimonis amagats sota el verdet de la

desmemòria». Rafanell ho ha estudiat com a taules d'un retaule perfecte que mostra que entre llengua, història, cultura i ideologia hi ha una troca embullada de fils subtils i indestriables. Cal ser un mestre molt savi i ardit per a elucidar-los, i Rafanell ho és.

La segona part del llibre és en realitat una obra que podria ser autònoma: «La destrucció del català durant el franquisme» és un llibre nou que mai ningú no havia escrit fins ara. Rafanell aporta documents oblidats per tothom per descriure i mostrar aquell món, que era el nostre —el de la nostra infantesa i primera joventut—, perquè tots els qui ara som professors universitaris vam néixer sota aquell règim.

Rafanell comença evocant la figura de Max Aub, que torna a Barcelona l'any 1969 i se la troba «hablando español como si tal cosa». A Catalunya li havien girat la pell. En efecte: recordo que Vicenç Riera Llorca, exiliat a Mèxic —*Mèxic*, escriu Rafanell— fins al 1967, em va explicar que en tornar a Catalunya es pensava que ja no trobaria cap nen que parlés en català. Per sort va anar a parar a Pineda on va conèixer en Quimet Puig, que després va ser el meu sogre, i la seva filla Núria, la meva dona, que aleshores era una nena que encara parlava en català. I com ella, molts altres infants que havien mantingut la llengua en família.

Rafanell sap que a València les coses van ser diferents. Allí el 1939 s'escrivien versos d'aquest estil: «Visca Espanya i amunt! En dolça parla / criden enfervorits els valencians / i el seu esforç acoblen per alçar-la / al dels pobles germans. [...] Soc Francesch d'Espanya, oh ma bella àimia! / qui el dret li pertoca de conqueridor» (p. 355). A Mallorca, el 1937, «en plena orgia feixistitzant» s'edita la primera gramàtica completa del català per a ús d'escolars. Les energies es van reservar per allí on hi havia hagut un nacionalisme diferent. L'escola va ser fonamental. El *Catecismo patriótico* del frare Albino González era una mostra de la nova cultura: «Puede decirse que en España se habla sólo la lengua castellana, pues aparte de ésta, tan solo se habla el vascuence que, como lengua única, solo se emplea en algunos caseríos vascos y quedó reducido a funciones de dialecto por su pobreza lingüística y filológica.» Aleshores: «Los dialectos principales que se hablan en España son cuatro: el catalán, el valenciano, el mallorquín y el gallego.»

Un conegut de Foix que havia fet la guerra amb els vencedors li va dir: «Foix, no sabeu la merda que us ve a sobre». I efectivament va ser així. Era el moment de «hablar en cristiano», com deien els pasquins afixats per les ciutats de Catalunya. La glamurosa senyora Esther Tusquets va escriure: «Mis padres, que siempre habían hablado conmigo en catalán, utilizaron con mi hermano, nacido tras la guerra, el castellano [...], que era, por una parte, el idioma de gran parte de la pija aristocrática y alto burguesa, y, por otra, el que utilizábamos con el servicio, por defecto casi siempre de otras partes de España» (p. 378).

Rafanell constata: «Amb la popularització dels tebeos, sempre castellans, el català va perdre un contrafort per la renovació del lèxic, de la sintaxi, de la fraseologia. La llengua catalana mancarà d'un instrument privilegiat per la seva posada al dia» (p. 383).

L'ou de l'escurçó, per dir-ho com Xammar, del nacionalisme lingüístic de Franco té l'arrel —demostra Rafanell— en la querella estatutària del 1931-1932. El diputat Royo ja ho havia dit l'any 1932: «Porque habéis hecho un catalán de laboratorio en el Instituto de Estudios catalanes, que no tiene nada que ver con este catalán que se elabora por el pueblo, que es donde está el origen del idioma. Porque así como el idioma castellano se ha hecho en León y Castilla, y se recogen realmente los giros populares que después se clasifican y se estudian, naturalmente por los académicos, vosotros queréis hacer la lengua de arriba a abajo, y primero habéis creado el “Institut d'Estudis catalans”, habéis inventado una lengua, una prosodia y una ortografía y habéis querido imponerla y queréis la coacción de la inteligencia, de la enseñanza, para darle vida oficial, porque sólo por la fuerza podrá prevalecer un idioma que quiere, artificiosamente, imponerse a la rica espontaneidad del castellano, que nace del pueblo» (p. 385). Però Rafanell considera que hi ha més elements en la psicologia del dictador que cal tenir en compte per explicar l'odi envers la llengua catalana: aventura que potser el record de la Galícia galaicoparlant de la seva infantesa, el desterro a les Balears durant la Segona República que «li va fer veure o reveure, la falta d'espanyol fora del gueto castrense: la falta d'espanyol al cor mateix d'Espanya» (p. 391).

La voluntat destructora va ser total: «amb la derrota de la República i l'abrogació de l'autonomia de Catalunya, la llengua dels catalans, deixada de banda a l'escola i la universitat, als mitjans de comunicació, als tribunals i a l'administració, al teatre i al cinema, als rètols comercials i al notariat, a les empreses, i al primer moment a les troncs i fins als reclams dels tramviaires, havia de ser tinguda —per l'augusta gràcia de Franco— com un dialecte: com un dialecte usat generalíssimament als carrers dels pobles petits i grans, i també a la capital. Però després de tot com una parleria il·legible. O només legible entre línies, com en els anuncis dels tramvies que proclamaven l'extermini de les “lombrices (cucs)”» (p. 391).

Del 1939 al 1943 es perd la pista del català amb pretensions de llengua. Els *Pastorets* esdevindran els *Pastorcillos*. *Rosa mística* un llibre de poemes del capellà Camil Geis serà la primera obra literària publicada legalment a Catalunya en llengua catalana després de la Guerra. Era l'any 1942. El 1943 es va permetre editar Verdager, però en català «tradicional», és a dir, precientífic, d'abans de Fabra. Mossèn Cinto, amb nom *bilingüe*, era el català bo: rural, levític i espanyol. No l'havia atrapat la grip nacionalista. Era una llengua despullada de tot el que «propiciés la seva homologació amb les altres llengües de cultura» (p. 415). És a dir: una llengua de caga tió o, si ho preferiu, de caganer del pessebre. Rafanell és contundent: «Verdager, sí; el català, no» (p. 415).

Segarra també ho sabia: «Avui, que una ventada de ponent / assassina el perfum de la ginesta...» (1942) va sortir publicat com «Avui, que una ventada impenitent / encongeix el perfum de la ginesta...» (*Poema de Montserrat*, 1950). Les coses, els vencedors les tenien ben clares: «un rojo puede ser un falangista cojonudo, en cambio un catalanista, nunca!», deia un *jefe* de la Falange.

El final de la guerra europea i l'aïllament d'Espanya —inspirada en principis feixistes— de les nacions vencedores, va fer que el règim es comencés a maquillar i permetés les primeres representacions d'obres en català.

Rafanell es pregunta «per què el Règim no va aprofitar la seva «hegemonia cultural», aclaparadora, per tallar d'arrel l'arbre noucentista i promoure l'alternativa al fabrisme. La resposta sembla bastant clara. Va provar-ho, però va arribar a la conclusió que no s'hi hauria apuntat pràcticament ningú. A la segona meitat dels quaranta els joves no estaven per llegir el català de cap classe; i els adults, que recordaven haver-ho fet i encara ho feien amb llibres «de vell», no estaven per experiments neològics» (p. 422). Aquí ens recorda que un dels responsables de la salvaguarda del català normatiu va ser Josep M. Cruzet, el gran editor de la literatura catalana moderna de la postguerra. L'any 1960 —quan jo vaig néixer— es van publicar 183 llibres autoritzats en català. El 1936 se n'havien publicat 865. Lluís Ferran de Pol, un altre de la colla de Mèxic, que en la dècada dels vuitanta va voler que l'anés a veure a casa seva a Arenys perquè estava interessat en el sistema d'aprenentatge de l'hebreu modern —els *ulpan*s— i volia que jo li expliqués què era, havia escrit: «La cultura? La cultura per si sola no suscita mai un país. No ens fem il·lusions. És el país i el seu sentit econòmic, polític i social que fan possible una cultura.» Rafanell rebla el clau: «Ara que Espanya entreobre amb desgana la porta al català culte, podria ser que es caigués en un parany. La llengua no la salvaven solament els llibres» (p. 426).

La *Primera història d'Esther* (1947) d'Espriu és el funeral simbòlic de la llengua catalana: un mosaic de veus esdevingut caòtic inventari de béns. La por era omnipresent. Rafanell: «El sistema va ordinar una maquinària de record selectiu, sobreimprès a una relectura del passat. Les seves “polítiques de la memòria” van girar exclusivament al voltant de la matança fratricida, i del pronòstic que deia que s'hi podia tornar a caure. Van consistir doncs en un calculat projecte de desmemòria» (p. 431).

L'Església catalana mantindrà el catalanisme i la llengua fins al final del Règim. El paper que van tenir publicacions com ara *Cavall Fort* patrocinada pels bisbats de Girona, Vic i Solsona, que ens van portar aires europeus amb *La patruïlla dels castors* o *En Jan i en Trencapins*, va ser providencial per a la mainada que vam ser nosaltres. Rafanell diu que «No exagero pas si dic que, pels nascuts després de la guerra, el català públic que més vam poder apreciar va ser l'encartronat “català eclesialístic”» (p. 437). I té tota la raó del món.

Les declaracions de l'abat de Montserrat a *Le Monde* (14 de novembre de 1963) en què «invocava la *Pacem in terris* del papa Roncalli, que exigia respecte per les *nationes minores*, a fi de denunciar la política franquista contra la llengua dels catalans. De l'encíclica se n'arribaran a distribuir més de 200.000 exemplars en català» (p. 440). El rebombori va ser tan impressionant que el Règim va haver de publicar una nota en què ensenyava les vergonyes: «[després de la guerra] se pusieran ciertas cautelas a la utilización oficial del catalán [...] La cuestión lingüística estaba dejando de ser un problema político para volver a sus contornos natu-

rales de problema cultural. Al mezclarlo ahora con otros de marcadísimo carácter político, el padre Escarré ha hecho un flaco servicio a lo que pretende defender, ya que vuelve a politizar una cuestión como la de la lengua catalana, totalmente ajena a la política, con lo que puede dar razón a los que, en un bando opuesto, tienden también a confundir la lengua con el separatismo» (p. 442). El llop del *separatisme* ja tornava a udolar.

Però en la consciència del Règim de Franco mai no va deixar de ser certa la frase que s'atribueix al governador civil de Barcelona de l'any 1952: «¿Ustedes creen que hemos hecho la guerra para que el catalán vuelva a ser de uso público?» (p. 451). I la veritat és que van fer tot el que van poder per exterminar-lo. És molt significativa la nota del censor que autoritzava la publicació de les *Converses filològiques* de Fabra del 26 de juliol del 1955: «A pesar del matiz catalanista de la obra, como gracias al Movimiento se ha castellanizado, creo que totalmente, la vida catalana y cada día son menos los interesados por estos temas, se considere que no hay inconveniente en que esta obra pueda publicarse» (p. 457). El mal sorge que va redactar això ja sabia el que deia: una llengua sense cap presència pública es trobava agonitzant i, per tant, ja s'acabaria de morir.

El verí mortal, però, va venir per una altra via: la televisió, que s'escampà arreu a partir de mitjans dels 60. Rafanell és immensament lúcid: «A la dècada dels seixanta es tanca el cicle de la normalització del castellà entre els catalans. Pels que manen, el perill català —que, no ens enganyem, és el perill *del* català— ha desaparegut. Ja als anys cinquanta havia començat a perfilar-se el convenciment que la cultura castellana i la cultura catalana vivien en harmonia a més no poder, que tot era qüestió d'escollir o alternar-les. Entrats als seixanta aquesta impressió fermenta. És la jugada perfecta. És l'enèsim cop de sort del franquisme. A partir d'ara allò que els entesos en solen dir diglòssia queda gravat a foc en l'esperit del poble. El català servia pel que se'l deixava servir; el castellà, per tota la resta» (p. 470).

I hi havia un altre factor. Candel en *Els altres catalanas* (1964) ho va dir ben clar: «Ni a Barcelona, ni a Terrassa, ni a Sabadell, ni a Manresa. Per a viure a Catalunya, l'idioma català no es necessita per a res. Això, l'immigrant no és que ho sàpiga. Ho ha trobat així. La necessitat obliga. I a ell no li és necessari» (p. 487). Això que tan lúcidament ens explica Rafanell ens porta no fins al 1975, en què ell acaba el seu estudi, sinó fins a avui mateix.

Hi ha una pregunta que s'imposa: «Per què servia el català, a mitjans dels seixanta? Per viure entre catalanoparlants, esclar. No era pas poc» (p. 491). És veritat. Us puc oferir el meu testimoni personal. Jo encara ho recordo, com si acabés de passar ara mateix, que quan tenia cinc anys, plorava i deia a la mare que no volia anar a escola perquè a primer curs sabia que hi havia una mestra que feia les classes en castellà i jo no l'entendria, perquè aleshores encara era possible no saber castellà en un poble del Maresme. Ara ja no.

Rafanell acaba el seu llibre i aquest cronista, que l'ha seguit amb passió al llarg de gairebé sis-centes pàgines acaba la crònica. El conjunt és imponent: amb la màgia d'una escriptura que captiva, amb l'ajut de la reproducció de mapes, docu-

ments raríssims i fotografies inèdites, el professor d'història de la llengua catalana de la Universitat de Girona ha anat teixint la trama i l'ordit de la història de la llengua i de la cultura catalanes durant els darrers batecs del segle XIX i de tot el segle XX, fins a la mort de Franco. L'obra ha posat damunt del paper documents i idees que eren gairebé desconeguts fins i tot per als especialistes que ens dediquem a aquesta mena d'afers. L'aportació a la història de la cultura catalana penso que ha estat formidable i impagable. El lector no pot fer altra cosa que no sigui expressar amb admiració el seu agraïment per tota la feina ben feta.

PORCEL, Baltasar i Llorenç VILLALONGA: *Les passions ocultes. Correspondència i vida. Epistolari complet (1957-1976)*, Rosa Cabré (ed.), Barcelona: Edicions 62, 2011.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General
pere.rossello@uib.cat

L'epistolari entre Llorenç Villalonga i Baltasar Porcel, a cura de la professora Rosa Cabré i publicat sota el títol de *Les passions ocultes. Correspondència i vida*, ha estat un dels llibres més esperats dels últims anys tant pels especialistes de la literatura catalana contemporània com pels lectors en general. Hom preveia trobar-hi una gran quantitat d'informacions sobre el món literari català, sobretot dels anys 60, i moltes de les claus de l'obra d'aquests dos grans novel·listes mallorquins, que han gaudit d'una projecció que abasta molt més enllà de les lletres catalanes. En aquest sentit, el volum no decep en absolut i, a més a més, constitueix una obra literària de gran valor. Des de fa més de dos decennis l'obra i la personalitat de Llorenç Villalonga han estat objecte d'abundants estudis per part dels historiadors de la literatura catalana. La seva personalitat ambigua i controvertida ha donat lloc a interpretacions divergents i també a algunes polèmiques. Igualment, l'obra de Porcel, més recentment, ha començat a ser analitzada i sotmesa al rigor de la investigació. Aquest epistolari té, per tant, un interès múltiple. No oblidem que es tracta de les cartes de dos grans novel·listes, la qual cosa queda ben palesa perquè aquest epistolari es llegeix amb el mateix plaer que les millors obres de creació.

Hem de dir que, encara que el títol assenyali que es tracta d'un «epistolari complet», en realitat hi manquen moltes de les cartes que Porcel adreçà al seu mestre i amic. Ignoram els motius d'aquesta desproporció, però és fàcil pensar que Porcel devia guardar les cartes de Llorenç Villalonga com un tresor. Per contra, Villalonga, potser a causa dels canvis constants de lloc de residència (Palma, Son Quint, Binissalem), sembla que sovint tenia problemes amb la recepció i potser amb la conservació de la correspondència de l'amic. Tot i això, Villalonga

demostra ser molt més diligent i constant a l'hora d'escriure, mentre que a Porcel, tal volta per les moltes feines que duia a terme, li costa més trobar un moment per fer-ho. Recordem que Villalonga queda impressionat —i, fins i tot, ho recorda anys més tard— per la capacitat de comunicació directa d'una carta de Porcel escrita a corre-cuita en el metro de Barcelona.

L'epistolari és molt intens i constant, sobretot des de 1960 fins 1964, data aquesta última en què les cartes es van espaiant i palesen un distanciament entre ells dos, si bé l'admiració mútua i l'amistat no es trenca mai. Sorpren que els dos escriptors s'escriuin durant molt de temps en castellà i que només en els últims anys passin a emprar el català (molt dialectal i col·loquial, en el cas de Villalonga) com a llengua de relació escrita entre ells. Per algunes cartes a Joan Sales, adjuntades per Villalonga, veiem com, en canvi, l'autor de *Bearn* escrivia en català al seu editor, mentre que a Porcel encara s'hi adreçava en castellà. Hi ha també algunes cartes en francès, fruit de l'afrancesament de Villalonga i que segurament no eren més que un exercici lingüístic entre ells dos. Tanmateix, Villalonga escriu molt millor en castellà que no en català (i que en francès): el seu estil és molt més àgil i fluid, més elegant i més segur, no tan sols per raons de formació, sinó també perquè aquestes lletres en català són dels últims anys i denoten el deteriorament de la vellesa i de l'arteriosclerosi. En canvi, Porcel té sempre un domini absolut del català i del castellà. De totes maneres, com hem dit abans, el conjunt de l'epistolari, per si mateix, té un valor literari indiscutible.

L'epistolari Villalonga-Porcel ens proporciona una allau d'informacions, per la qual cosa difícilment les podríem resumir aquí. Per exemple, l'epistolari és d'una gran vàlua per conèixer detalls de la gènesi de les obres dels dos autors: títols provisionals, moments en què els llibres varen ésser escrits, dificultats d'escriptura, problemes editorials, idioma original en què foren escrites, recepció, etc. Per exemple, es corrobora la tesi defensada per Porcel segons la qual *Bearn o la sala de les nines* fou escrita primer en castellà i, després, fou traduïda al català per Villalonga mateix. O coneixem al detall les diverses representacions que a principis dels 60 es feren d'*Els condemnats* i de *La simbomba fosca*, de Porcel. Per tot això, des d'ara cal tenir sempre en compte aquest epistolari en qualsevol treball tant sobre Llorenç Villalonga com sobre Baltasar Porcel.

Però sobretot és important la imatge que cada un dels dos autors ens dona de si mateix. En el fons l'epistolari és un «gènere» autobiogràfic. Així aquest epistolari ens ofereix una imatge molt clara dels inicis de Baltasar Porcel: un jove ambició que volia obrir-se pas en el món de les lletres i triomfar com a escriptor, tot i sorgir d'una Mallorca tradicional, mig adormida, on, com diu en més d'una ocasió, els escriptors perden tot el temps xerrant i gairebé no escriuen. Aquest Porcel és el dels seus primers llibres (*Els condemnats*, *La simbomba fosca*, *Solnegre*, *La lluna i el Cala Llamp*, *Els escorpins...*): un autor que admira els homes d'acció i que se situa a l'antitesi de la majoria dels escriptors mallorquins d'aquell moment. Això ens explica que tan prest tengui clara l'opció d'instal·lar-se a Barcelona i que, més tard, es produeixi la ruptura entre Porcel i bona part dels seus col·legues

mallorquins. Ara bé, no oblidem que Llorenç Villalonga també formava part del món intel·lectual illenc, letàrgic i inactiu, ple de capelletes i d'enveges. Per això caldria veure fins a quin punt la relació amb Baltasar Porcel no fou també un estímul per a Llorenç Villalonga com a escriptor. Pensem que, quan comença l'epistolari, l'any 1957, als seixanta anys, Villalonga encara té una obra relativament breu; però a partir d'aquest moment s'aferma la seva producció, així com també es consolida la seva adscripció a la literatura catalana. Des de fa molt de temps, sabíem del paper que Porcel havia tengut en la relació de Villalonga com a autor amb Joan Sales, el seu principal editor, i El Club dels Novel·listes. Tot i les dificultats i les supressions que la versió catalana de *Bearn* va patir, fou aquesta edició la que el convertí en un escriptor conegut en la cultura catalana dels anys 60. Sense aquest èxit, seria difícil afirmar que Villalonga no hagués tornat a les lletres castellanes. Ara bé, també es veu en aquest epistolari el disgust que sentia per la literatura espanyola que triomfava en aquella època, per haver-se instal·lat en el neorealisme i en «tremendisme» de Camilo José Cela, personatge cap al qual l'autor de *L'àngel rebel* mostra una aversió quasi tan profunda com la que sentia per la seva obra. El joc de paraules *Camilo es un camelo* ho diu tot. Villalonga sabia que tenia poc a fer en el context de les lletres espanyoles dels 50 i dels 60, en les quals pràcticament havia passat desapercbut. En canvi, en les catalanes les possibilitats eren majors. La relació amb Baltasar Porcel fou, en aquests moments, un fort estímul: recordem que Villalonga escriu *L'àngel rebel* —sens dubte, una de les seves millors novel·les— arran de l'amistat establerta amb el jove Porcel. La construcció del personatge literari de Flo la Vigne, basat en Porcel, és repetides vegades tema de les lletres que ambdós autors s'escriuen. A partir d'aquest moment elaborarà un gran nombre de novel·les (a més de peces teatrals), en moltes de les quals el personatge de Flo la Vigne serà present. *L'hereva de dona Obdúlia*, *Les fures*, *Falses memòries de Salvador Orlan*, *El misantrop*, *Andrea Victrix*, *La «virreyna»...* són alguns dels títols villalonguians que apareixen en aquests anys, al mateix temps del denominat cicle de Flo la Vigne: *Flo la Vigne* (versió de *L'àngel rebel*, realment tudada a causa d'haver transgít amb les pretensions de l'editor), *La gran batuda*, *La Lulú*, *Lulú regina...* El resultat és un gran volum de novel·les en un temps més tost breu, escrit a contrarellotge amb l'avanç de l'edat. En canvi, l'autor andritxol, tot i la joventut, sembla més autònom respecte del mestre, el qual s'esforça a ajudar-lo d'una manera paternal i sovint excessiva. Tanmateix, el deixeble només ho accepta fins a un cert punt, com quan no admet que li escrigui una obra teatral i la presenti als premis Ciutat de Palma en nom seu. Des dels inicis, l'obra de Porcel ja té uns personatges i un món molt definits —l'Andratx tradicional que el jove escriptor encara ha conegut—, que no tenen res en comú amb Villalonga ni amb el seu món. Sembla que el mestre és molt més influït pel deixeble que no aquest pel mestre. D'aquesta manera, les pretensions de Llorenç Villalonga de modelar el jove Baltasar Porcel es frustren i donen pas a un dels temes principals de la seva obra: la impossibilitat de la perpetuació en els fills, siguin adoptats o biològics. Tanmateix, les dissemblances entre

ells dos eren moltes i de tot tipus i, necessàriament, havien de conduir a ruptures. En diverses ocasions Porcel va donar la seva visió personal de Villalonga. Pots ser la més rotunda, perquè mostra cruament les desavinences entre ells, fou una conferència a la Universitat de Lleida, titulada també «Llorenç Villalonga o les passions ocultes», (PORCEL 1997: 85-97) que podria servir de complement excel·lent d'aquest volum de cartes.

L'epistolari Villalonga-Porcel constitueix un retrat, naturalment parcial, del món literari català, vist des de l'interior. És evident que hi ha molt de xafardeig, que és el que pot agradar a una part dels lectors. De vegades, fins i tot, pot resultar discutible que es facin públics alguns fets que atenyen a tercers, com és el cas de la història de la dissortada Antònia Llodrà. No és el cas, però, de les opinions de Villalonga i de Porcel envers els seus col·legues mallorquins, que ens ajuden a comprendre com funcionaren uns anys de la nostra literatura. Hi destaca la figura de Jaume Vidal Alcover, que no queda gens ben parat en cap sentit i que, finalment, acaba en ruptura amb Villalonga arran de l'afer del pròleg al primer volum de les *Obres Completes*, d'aquest escriptor. Un altre cas és el de Josep M. Palau i Camps, escriptor de profundes conviccions catalanistes, que delata a Joan Sales el passat falangista de l'autor de *Mort de dama*. O de Joan Bonet, escriptor i periodista del diari *Baleares*. O de Camilo José Cela... Fins i tot els més valorats per Villalonga tampoc no s'escapen d'algunes crítiques, com Llorenç Moyà o Josep M. Llompart i Encarna Viñas. Altres hi passen més de biaix, com Bartomeu Fiol —que, en canvi, en les novel·les del cicle Flo la Vigne es converteix en el personatge de Bop, el poeta oligofrènic— o Miquel Bauçà. El món barceloní, en canvi, és vist sempre de més lluny. Hi trobam Joan Triadú, representant el catalanisme clandestí durant el franquisme, que ajuda el jove Porcel en arribar a Barcelona o Josep M. Gironella, que era el cap més visible dels escriptors catalans que escrivien en castellà. L'excepció d'aquest distanciament és el matrimoni Sales, que arriba a ser objecte d'irritació i de befa cruel per part dels dos mallorquins. Ara bé, malgrat l'estranyesa de la relació epistolar entre Núria Folch i Llorenç Villalonga, que adquireix tons esperpèntics, aquestes cartes constitueixen un document especialment interessant per conèixer el procés d'edició de *Bearn* —i, no tant, de les novel·les següents—, les dificultats del qual es degueren sobretot a l'estranya mania dels editors d'El Club dels Novel·listes de voler canviar els originals (que ja coneixíem per altres autors, com Mercè Rodoreda) i de fer precedir cada edició d'una allau de pròlegs. Els Sales durant uns anys ocupen, quantitativament, una part molt important d'aquest epistolari, malgrat que amb una reiteració que es deu clarament a la pesadesa i a les molèsties que als dos autors mallorquins ocasiona, sobretot, la insistència de Núria Folch.

Ara bé, el més interessant de tot l'epistolari és la contraposició dels caràcters absolutament diferents dels dos escriptors: la personalitat senyoriola i reflexiva de Villalonga i el tarannà impulsiu i directe de Porcel. Això és precisament el que Villalonga va convertir en obra literària, sobretot a *L'àngel rebel* i, també, en les altres novel·les posteriors, on apareix un Flo la Vigne / Baltasar Porcel que es va

metamorfosant constantment sense, però, deixar de ser mai el mateix. Això no obstant, el mestre és sempre un home que mira la realitat amb els ulls de la raó i que, difícilment, es deixa dur pels sentiments ni molt menys per la rauxa. Canvia, això sí, al llarg dels anys. Passa de ser un il·lustrat del segle XVIII, que cita Voltaire i que critica Rousseau com si es tractàs de dos contemporanis, a ser un home molt interessat per la ciència moderna (Einstein, Teilhard de Chardin...), «apocalíptic» —com el denominà Porcel en un dels seus *encuentros*—, que, curiosament, acaba coincidint amb moviments contemporanis com l'ecologisme. Això no obstant, sempre és essencialment el mateix: intel·ligent, racionalista, intrigant, sibillí... Primer, intenta modelar el deixeble, fins i tot aconsellant-li exercicis gimnàstics i medicaments, recomanacions sobre la manera de viure, advertències sobre el seu comportament amb els altres, a més de consells sobre l'escriptura. Després, quan el deixeble ha volat ja ben alt, segueix sempre pendent d'ell, com si mai no s'hagués trencat el fil que els uneix. Són ben singulars les maniobres de Villalonga perquè el veredict de dels Premis Ciutat de Palma s'inclinin cap on ell desitja —primer cap a Porcel i, més tard, cap a Conxa Alós—, fins i tot quan ni tan sols forma part del jurat. Per altre costat, també és ben representatiu del caràcter de Porcel quan s'enfada fins i tot amb el mestre per les opinions adverses davant els seus llibres, com ocorre arran de la publicació de *La lluna i el Cala Llamp*. Tanmateix, el caràcter fort de Porcel, capaç d'enfrontar-se al mestre quan ho creu just, cedeix i es deixa convèncer fàcilment en portar a col·lació els articles que l'estiu de 1936 Villalonga havia escrit contra els signants de la *Resposta als catalans*. Són aquestes contraposicions i aquestes contradiccions de caràcters les que proporcionen a l'epistolari un dels atractius més evidents.

En resum, *Les passions ocultes* constitueix una obra d'un gran interès per tots els aspectes que hem assenyalat i per molts d'altres que requeririen un comentari més extens i detallat. Ara bé, tot i els emperons que hi podem trobar, aquest prodigi de quasi vuit-centes pàgines és, sens dubte, una demostració de la força literària d'aquests dos grans escriptors.

BIBLIOGRAFIA

PORCEL (1997): Baltasar Porcel, «Llorenç Villalonga o les passions ocultes», dins: Àngels Santa (ed.), *Llorenç Villalonga. Camins creuats, IV. Homenatge a Víctor Siu-rana*, Lleida: Pagès editor / Universitat de Lleida.

SOLDEVILA, Ferran: *Hores angleses*, edició a cura d'Enric Pujol, Martorell: Adesiara, 2001; «De cor a Pensa», núm. 1.

FRANCESC FOGUET I BOREU

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
francesc.foguet@uab.cat

Què hauria passat si el capital intel·lectual dels anys republicans hagués pogut tenir continuïtat en una terra culta, rica, lliure, desvetllada i feliç? Aquesta és la pregunta que ve al cap del lector incaut quan clou —agraït— la darrera pàgina d'*Hores angleses* (1938), de Ferran Soldevila. El desenllaç fatídic de la guerra del 1936-1939 va disgregar els homes i les dones de lletres i ciències catalans, com el mateix Soldevila, en la diàspora. És trist i dolorós d'imaginar on seríem, com a cultura europea, si Agustí Bartra, Ambrosi Carrion, Domènec Guansé, Joan Oliver, Carles Riba, Mercè Rodoreda, Antoni Rovira i Virgili, Rafael Tasis o Ramon Vinyes, per citar només alguns noms de la llarga nòmina d'exiliats, haguessin pogut treballar, en condicions òptimes, sense el trasbals traumàtic de la postguerra, i sense el genocidi cultural del franquisme, que va deixar el comptador a zero, quan la cultura catalana havia començat tot just a veure's les orelles.

Amb la derrota republicana es va posar fi, d'arrel, al projecte —encara incipient— d'homologació cultural amb Europa que bategava en els cenacles culturals d'entreguerres i que simbolitza molt bé *Hores angleses*. Publicat el 1938, el deliciós volum de Soldevila aplega les notes dietarístiques escrites durant la seva estada a la Universitat de Liverpool com a *lecturer in Spanish* durant els cursos 1926-1928, en les quals deixa entreveure ja la capacitat de captar instants i de descriure paisatges que afinà en els diaris de la postguerra. La intenció inicial de fer un llibre que deixés constància de les «impressions del país» es veié estroncada, com explica el mateix Soldevila a l'advertiment preliminar, per la dedicació a la *Història de Catalunya* (1934-1935). Descartat aquest projecte, l'eminent historiador es limità a aplegar, a polir i a completar les notes del dietari per reviure el seu sojorn a Anglaterra. Més que la peripècia autobiogràfica, però sense renunciar a la subjectivitat de la mirada i de l'experiència, Soldevila es proposa d'aprehendre com són «les gents i el país» d'acollida des de la màxima «exactitud», de manera serena, bo i evitant qualsevol prejudici pel fet de venir d'un país culturalment i políticament molt més endarrerit en relació amb els paràmetres del progrés occidental.

No costa gaire d'adonar-se que l'escriptura del dietari parteix de la consciència lúcida d'un historiador que sap el valor dels documents, dels detalls i del temps, i que vol fixar, d'entrada per pur goig, les seves vivències en el paper. Com afirma en el prefaci, Soldevila intueix la importància creixent que, des de feia temps, prenia la cultura anglosaxona respecte a la francòfona, fins aleshores el nord lumínic per a la catalana. En les seves notes dietarístiques, hi ha una voluntat

deliberada de «descobrir» un país poc conegut i de comparar les troballes obtingudes amb el «propi poble», per tal de calibrar-ne ben bé les virtuts i els defectes compartits —un bon antídoto tant per als autoodis ferotges o els cofoismes exaltats, en què acostumen a caure les nacions invisibles, com la catalana, que ambicionen de gaudir de les mateixes «prestacions» que ofereix un estat.

Des de la revelació de les primeres notes a l'assumpció d'una certa quotidianitat de les darreres, les impressions soldevilianes dels dos cursos acadèmics passats a Liverpool centren el focus a captar el grau de «civilització» de la societat anglesa. El punt de contrast —de manera més o menys implícita— és el país d'origen i l'enciclopèdia de referents i paisatges de l'escriptor. Com a estranger encuriós, Soldevila qüestiona o valida amb elegància, empíricament, els tòpics sobre la idiosincràsia britànica: la manera de ser de la gent, els colors del paisatge, els extrems del seu clima, la bellesa de les dones, les convencions visibles o tàctics, les peculiaritats urbanístiques i arquitectòniques, els sistemes de transport, els gustos culinaris, els hàbits de la vida acadèmica, les desigualtats de classe, els tresors culturals de què gaudeix, la celebració del cicle festiu, el capteniment ciutadà, el rigor i la laxitud morals, l'afecció a l'esport o a les curses, la invasió fabril de l'espai natural i, entre altres aspectes, les ciutats visitades (Oxford, Stratford-on-Avon, Edimburg, Cambridge, Chester, Manchester).

Les anotacions de Soldevila fan gala d'una sensibilitat especial, com també a voltes d'una fina ironia, per fixar moments viscuts i paisatges vistos, per descriure amb molts pocs trets tot un comportament psicològic o per essencialitzar, a partir de la sinèctoque o la metàfora, els aspectes més rellevants del caràcter col·lectiu anglès o de les seves formes de vida i els canvis provocats per la modernitat. Concisa, pulcra, polida, l'escriptura soldeviliana és el resultat de la destil·lació, la tria o la condensació de l'experiència, sovint puntejada de referents històrics i, sobretot, literaris (R. Burns, W. Scott, W. Shakespeare, P. B. Shelley, W. Wordsworth). Amb una gran cura per l'estil i per la llengua, val a dir-ho, encara que sigui dissimulada. En la prosa dietarística de Soldevila la mirada i l'estil convergeixen en una mena de culte a la serenor i a l'equilibri, i també en un treball laboriós de contenció, de fluïdesa, de precisió.

En alguns passatges, com els dedicats a Shakespeare o a Maria Stuart, Soldevila es permet excepcionalment fugides evocatives per pur plaer de fabular des de les traces deixades per la història. No s'està tampoc de dedicar, fins i tot, gairebé tota una entrada a glossar el discurs radiofònic de Lloyd George, destacat estadista, en defensa de les petites nacionalitats i, en concret, del país de Gal·les, tot reconeixent la conformitat amb les seves idees (no costa gaire de veure-hi una lectura en clau catalana). Així i tot, nombroses entrades del dietari s'aturen a descriure, amb minuciositat i lirisme, paisatges exteriors que de vegades semblen fal·làcies patètiques —a la manera carneriana— de l'estat d'ànim de qui escriu. O a revisitar els llocs de memòria més cèlebres, sense que la faceta d'historiador li faci perdre la fascinació de l'escriptor. Rarament, tanmateix, a despit de tractar-se d'un gènere autobiogràfic, que s'hi prestaria, hi ha expansions sentimentals, i encara menys íntimes.

Soldevila no amaga la seva admiració —anàvem a dir postnoucentista— per l'alt nivell de «civilització» que pot deduir de les experiències viscudes a la Gran Bretanya i que aspira que siguin un exemple factible per als catalans. Es complau a destacar, posem per cas, la cortesia dels britànics, l'atenció que dispensen als poetes nacionals, la desinhibició de les dones en la vida pública, l'interès desbordant pel teatre, la perícia en la propaganda turística, el respecte per la puntualitat o la cura envers la correspondència epistolar. Amb perspicàcia observadora, d'altra banda, sintetitza els fonaments de la vida anglesa —i n'extreu conclusions d'abast caracterològic— a partir de dos espais neuràlgics de sociabilitat: la llar i el camp d'esports. O esmerça unes planes antològiques a comparar les universitats d'Oxford i de Cambridge, envers les quals expressa la seva reverència intel·lectual. O encara, orsianament, descobreix l'heterogeneïtat de l'imperi britànic en els indís que estudien a la universitat londinenca; en els cartells propagandístics penjats als carrers de la capital; en el portentós Museu Britànic, fornit amb les riqueses saquejades en els diversos continents, o en el dinamisme del port de Liverpool.

La publicació d'*Hores angleses* en plena guerra es convertia en un símbol més, com la intensa activitat cultural del trienni, de la voluntat de continuïtat democràtica i il·lustrada enfront de la barbàrie i l'obscurantisme feixistes. «Bella conjunció d'intel·ligència i sensibilitat», en paraules de Cèsar August Jordana (*La Vida Literària a Catalunya*), el llibre de Soldevila havia de causar per força un impacte favorable. Per exemple, Rafael Tasis (*Meridià*) en valorà que encertés a «fer vistent» la manera de ser del poble britànic, sense necessitat d'«evocacions històriques», ni de «disquisicions d'alta volada ni assaigs extensos sobre els caràcters colpidors i essencials de la personalitat nacional», i també que implicés «una lliçó contra els falsos transcendentalismes i alhora un tractat sobre un dels pobles que és més incomprès, tot i haver donat tantes interpretacions literàries de la seva personalitat». El mateix Tasis (*La Publicitat*) el considerà, en síntesi, un llibre «de la millor qualitat i el millor to europeu», mentre que Domènec Guansé (també a *La Publicitat*) en ressaltà que fos el primer, «dintre la literatura catalana moderna, que ens posa en contacte directe amb el paisatge, els costums, l'esperit d'Anglaterra».

Vist amb la perspectiva d'avui, ultra el valor literari, *Hores angleses* fa l'efecte de ser una victòria de la cultura enfront de la força bruta de la desraó. Davant de les bombes que queien als carrers de Barcelona, un llibre. No va servir, en el seu moment, per guanyar cap batalla, tot i la seva aportació al front cultural, però sí que va contribuir a donar raons sòlides per a defensar la legitimitat democràtica i la causa republicana, de les quals l'historiador i escriptor també es féu garant, sense abandonar el lloc ni les conviccions durant la guerra. La reedició d'*Hores angleses* està molt ben acompanyada pels estudis introductoris d'Alan Yates i Joaquim Nadal, i també per la presentació i edició d'Enric Pujol, un dels especialistes més reputats i tenaços de l'obra de Ferran Soldevila. Enceta, de més a més, una nova col·lecció de clàssics de l'agosarada editorial Adesiara, com inaugurarà *de facto* la sèrie d'autors catalans de les edicions de la Institució de les Lletres Catalanes

el 1938. Llegida a començament del segle XXI, *Hores angleses* suposa no únicament el gaudi de retrobar una peça massa oblidada de la baula cultural, i específicament de l'obra literària d'un dels historiadors catalans de més prestigi, sinó també la necessitat d'entroncar aquest present d'incertesa amb un passat lluminós, de «to europeu», que encara ens pot donar moltes lliçons de futur.

SIMBOR, Vicent: *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2012.

XAVIER FERRÉ TRILL
 Universitat Rovira i Virgili
xavier.ferre@urv.cat

La concepció genèrica sobre els intel·lectuals i pensadors té poc valor explicatiu si no se'n contextualitzen les trajectòries i no se'n delimiten les aportacions i els projectes. Mentre que la teòrica és pretén «pura», la història social ho és en tant que es reflecteix en les contradiccions sociopolítiques de la conjuntura objecte d'estudi. Demanar-se, doncs, per la independència de l'intel·lectual —o pel seu engatjament, com Fuster es referí a «La muerte del intelectual» (*La Caña Gris*, 1960)— pot ser poc representatiu si no se n'analitzen les condicions de possibilitat, és a dir, la seva pràctica i la seva actitud en cruïlles determinades. I la biografia intel·lectual de Joan Fuster (encara per fer globalment) planteja quins són els fonaments actitudinals i metodològics que cal situar a les seves bases d'actuació, i, doncs, els seus entrefors de decisió.

En aquest sentit, el bastiment dels contextos d'incidència fusterians venien condicionats per les mancances d'un projecte cívic, que ho era també vital: exercir de relleu generacional dels valencianistes dels anys trenta i de la immediata postguerra, pel que feia a la projecció de les realitzacions nacionalitàries del País Valencià envers els medis culturals i civicopolítics del Principat. I aquest projecte obeïa, segons les motivacions de Joan Fuster, a la voluntat d'impulsar un circuit literari, conseqüència de factors sociopolítics i d'implicacions intel·lectuals.

Detallar aquesta fita relacional és, doncs, el primer objectiu a destacar en la reflexió de Simbor. La segona finalitat és explicitar la construcció d'un model lingüístic que havia d'obeir a les necessitats de cohesió interna i de projecció territorial valenciana. I, finalment, la recerca contextualitza teòricament la historicitat de la literatura contemporània efectuada per Joan Fuster. En tots tres apartats, que cal no destriar —des dels propis registres analítics— de la conjuntura de construcció d'una comunitat nacional, i, doncs, en el fet de cercar vies de relació entre el treball cultural i la situació sociològica, Fuster esdevingué un progressiu referent hegemònic per als valencianistes de postguerra —agombolats majoritàriament entorn del binomi Xavier Casp-Miquel Adlert. Aquests autors, si bé

havien exercit una fonamental voluntat de continuïtat nacional d'ençà dels anys quaranta, conceptuaven la dinàmica cultural amb uns paràmetres que coincidien poc amb les noves perspectives de canvi social i de plantejament intel·lectual: el pas de la poesia a l'assaig, que és el que definí amb claredat Fuster.

Per tot plegat, el mot *intellectual* es veu circumscrit a les condicions de possibilitat de l'estàndard lingüístic, sotmès en gran part a l'articulació interterritorial. És a dir, la base del circuit literari —concepcions, idees i projectes— s'assenta en l'estructura cívica nacional —garantia de l'abast territorial d'una llengua—, la qual, tot i no esgotar l'acció política en l'època tractada per l'autor —anys quaranta-seixanta—, en feia les funcions. Així, la reflexió de Simbor deixa clar que una cultura nacional no és possible si no hi ha un teixit sociològic que en potencii l'imaginari. I una concepció que depassava l'estricta ús de la llengua. O en tot cas, de la praxi fusteriana als anys cinquanta es deriva que la dignificació lingüística (concretada en la inserció en el mercat intern dels Països Catalans) és subsidiària (externament) d'un procés d'articulació de bases civils d'arreu del territori —com fou d'una manera predominant la funció de la delegació valenciana del Secretariat de l'Obra del Diccionari Català-Valencià-Balear.

Aquest context de relleu generacional, de canvi de perspectives, és el que estableix sistemàticament l'estudi de Simbor (ps. 31-61). Per aquesta raó cal destacar que el treball —que emprà analíticament la correspondència de Joan Fuster amb corresponsals catalans destacats com Joaquim Maluquer— té en compte els dos àmbits explicatius que donen sentit a la trajectòria més representativa de Joan Fuster: el context —relacions interterritorials— i les concepcions «tàctiques» per a concretar un model de llengua literària per a una nació policèntrica. Calia, doncs, un estudi com el que comentem, ja que és de vital relleu destacar la relació entre la funció nacional del pensador i el seu programa de realització teòrica. O, com estableix Simbor, remarcar la síntesi entre acció i pedagogia. Obviar, o minimitzar, l'anàlisi del Fuster organitzador d'empreses patriòtiques —editorials, diaris hipotètics, assaigs no realitzats sobre el País Valencià— impedeix de capir el sentit de determinades conceptualitzacions d'aquest assagista. I en massa ocasions s'ha presentat la força de treball intel·lectual fusteriana al marge del marc històric que n'explica l'hermenèutica. No es pot aïllar el text del context.

En conseqüència, la comprensió del sentit que tenien les relacions heterogènies de Fuster amb els medis editorials, periodístics i econòmics del Principat esdevé bàsic per a comprendre el capítol següent del *projecte de normalització del circuit literari*. Fuster es plantejà la manera de cohesionar els determinats àmbits d'opinió i d'acció cultural nacional valencians amb la dinàmica de fer de baula de connexió amb Barcelona, les Illes i Perpinyà. I, dins aquest propòsit, el model de llengua que calia pensar era una variable dependent d'aquesta idealitat nacional. Per tant, llengua i *societat* (el Fuster sociolingüista) foren centrals en el debat sobre la concreció d'un projecte de nacionalització valenciana.

Aquesta motivació va ser expressada en el parlament de Fuster en l'homenatge arran del cinquantenari de les Normes Ortogràfiques —*Record de Pompeu Fabra*

(1963)— organitzat per les revistes nordcatalanes *Tramontane* i *Sant Joan Barres*. Fuster hi comentà l'aportació fabriana vers la normalitat i la recepció que se'n féu des del País Valencià a través dels circuits de premsa cultural i política valencianistes dels anys trenta. Aquest era, precisament, el temps nacional que l'intel·lectual valencià volia vincular —com a referent estandarditzador— al projecte dels anys seixanta: el repte de bastir una «unitat literària de la llengua». Fabra, doncs, era un model —com a superació de localismes de campanar— que servia per a cohesionar les variants territorials: «Fabra» digué Fuster en el parlament esmentat «es col·locava en un punt, a partir del qual les seves solucions resultaven igualment vàlides per a la gent de tots els Països Catalans».

La preocupació sobre la consciència lingüística explica, doncs, que Simbor dediqui els capítols successius del volum a aprofundir en el debat sobre el model d'estàndard lingüístic que calia construir amb simultaneïtat al context socioliterari viscut —anys cinquanta i seixanta— i a fer paleses les recerques que calia endegar per a construir un imaginari sociohistòric col·lectiu.

Pel que fa a l'estàndard literari, Simbor mostra com la ideologia lingüística ho és en tant que es veu condicionada pels enfocaments valencianistes de la immediata postguerra i per la relació de Fuster amb revistes de la diàspora, principalment amb *Pont Blau* (1952-1963) de Mèxic. Així, el model «bífid» de llengua nacional de què parla Simbor en definir la «tàctica» fusteriana —entre el policentrisme convergent i l'estàndard nacional— s'ha de comprendre en el context definit per la represa valencianista interior i per la projecció de la qüestió valenciana a Barcelona i a l'exili. És a dir, Fuster es plantejà com contribuir a salvar els mots, no causar cap ruptura insalvable amb els nuclis valencianistes de postguerra i exposar simultàniament un model de llengua que fos capaç de ser admès en el conjunt de tot el diasistema lingüístic. Es tractava, en tot cas, d'un «eclecticisme» (ps. 130-155) condicionat pel bastiment d'una llengua normativitzada com a precondition de la seva legitimitat social. I aquest fou un objectiu al llarg de la trajectòria *cívica* de Fuster. I per a resseguir-ne el significat Simbor estén el procés fins a l'actualitat: quin estàndard? Fuster aleshores, en l'època dels *media* —i amb les interferències sociolingüístiques de llengües en contacte amb estat—, defensava la lluita per la dignificació de la llengua, atès que el model d'estàndard hi estava supeditat. Però a la base denunciava la manca de normalitat de la llengua la «fragmentació [territorial] intencionada». Aquesta darrera concepció, des de la relació entre la història social de la llengua i la sociolingüística, restava reflectida a *Per una cultura catalana majoritària* (1981). De nou, doncs, la identitat lògica entre llengua i construcció nacional.

Amb referència a les recerques a emprendre a fi de pensar una nació cultural, *Nosaltres, els valencians* (1962) aconseguí la fita de definir l'imaginari esmentat, com ho féu Fuster «sectorialment» amb la història de la literatura: analitzar l'abast de la Renaixença valenciana i confegir la *Literatura catalana contemporània* (1971) que, semblantment al text de 1962, fou duta a terme —com diu l'assagista— per una «pressió moral».

És molt remarcable l'enfocament metodològic de Simbor en valorar aquests estudis fusterians a partir d'allò que tingueren de més substancial i innovador en el seu moment, des de la «voluntat assagística» (p. 170) —i aquesta apreciació és bàsica si es vol copsar la intencionalitat del volum de Fuster; és a dir, com a primeres reflexions estructurades i de conjunt entorn de l'abast dels moviments literaris i dels autors que s'hi comprenen després de la ruptura política de 1939. Aquest reconeixement, recolzat oportunament sobre la valoració que féu Joan-Lluís Marfany de la *Literatura catalana contemporània*, és seguit d'un estat de la qüestió que actualitza els avenços en la matèria a partir de moltes de les hipòtesis, o intuïcions, de Fuster.

Simbor suggereix, amb encert, que caldria *contextualitzar* gran part dels estudis fusterians establerts entre els anys seixanta i setanta dins la substanciació de la condició nacional dels valencians i principatins: un marc nacional compartit, resultat de la praxi, l'estratègia social i la legitimació intel·lectual de la seva historicitat.

De nou —el text de Simbor esdevé un referent—, la unitat de mètode dels «dos» Fusters: l'emprenedor i el sistematitzador, vectors indestriables que donen a entendre el perquè del Fuster «revoltat» (p. 294) —contra les deficiències inexorables d'una mitificada democratització formal— a l'hora de confegir una comprensió crítica (constructiva) de l'herència de la seva obra. De quan el «circuit literari» no s'aïllava del projecte civico-polític.

SÁNCHEZ-PANTOJA, Albert i VICENT PITARCH: *El combat per la premsa. Al Vent i Nosaltres els valencians*. Castelló: Universitat Jaume I, 2009.

NEUS FAURA I PUJOL

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
neus.faura@uab.cat

Aquest volum dona a conèixer dos episodis clau en el camp de la comunicació que van tenir lloc durant el franquisme al País Valencià, concretament a les comarques de la Plana: la revista *Al Vent* i el programa de ràdio *Nosaltres els valencians*. Els seus autors són els mateixos que fa una quarantena d'anys van impulsar i van dur a terme ambdues iniciatives. Ningú millor que ells, doncs, podia relatar-los i recuperar-los per a la memòria històrica.

La revista *Al Vent* (1964-1969) va ser fundada i dirigida per Albert Sánchez-Pantoja i Frederic Rivas. Publicada sota l'empara de l'Església i editada en ciclostil, va arribar a assolir un miler de subscripcions i va constituir un text pioner del valencianisme de filiació fusteriana. *Nosaltres els valencians* (1969-1980) va ser el primer programa de ràdio en català del País valencià. Nascut sota l'impuls d'un grup de joves de Vila-real, s'emetia a Ràdio Popular de la Plana, i Vicent Pitarch

en va ser el realitzador. Aquestes dues activitats, tot i no ser simultànies, van compartir unes inquietuds i uns objectius comuns, centrats a promoure la reflexió sobre la realitat social del país i la recuperació de la seva dignitat nacional, un aspecte de la qual era l'ús mateix del català com a llengua vehicular.

El volum presenta aquestes experiències en dues parts diferenciades. A la primera part, i amb el títol «Al Vent. *Prensa en català a Castelló, 1964-1969*», Albert Sánchez-Pantoja analitza els antecedents, la gènesi i els continguts de la publicació des del primer número fins al darrer, i fa una valoració de l'aportació que va significar en aquells moments de dictadura i de la vigència que encara tenen molts dels seus escrits.

Pel que fa als antecedents i a la gènesi, l'autor remarca que *Al Vent* es va inspirar en les activitats de diversos nuclis intel·lectuals i entitats socials del país, com Lo Rat Penat de València, però sobretot en *Nosaltres els Valencians* i altres escrits de Joan Fuster. L'autor subratlla també l'impacte que el fenomen de la Nova Cançó va tenir al començament dels 60 entre el jovent del país: de fet, el mateix títol de la revista va ser pres de l'emblemàtica cançó de Raimon, que l'autor qualifica d'«un crit en mig del silenci». En aquest mateix apartat, Sánchez-Pantoja destaca el suport que la publicació va tenir d'associacions com el Club d'Estudiants i el Grup Castellonenc d'Estudis, i també de l'Església, gràcies a l'acolliment que li va donar mossèn Joaquim Amorós.

Després de fer un repàs al contingut del que va ser el primer número de la revista, la distribució, la impressió i l'impacte que va produir a molts punts del domini lingüístic, l'autor n'analitza la trajectòria durant els anys en què es va publicar, i la divideix en tres etapes.

Dins de la primera etapa, qualificada «de consolidació» (números 1-6, 1964-1965), Sánchez-Pantoja fa un balanç dels articles que hi van aparèixer i en destaca la diversitat temàtica que els va caracteritzar ja des de bon començament (llengua, literatura, cultura, economia, política, urbanisme, esports, aspectes diversos de l'actualitat d'aquell moment, tant del país com del món, etc.). Sobre la tendència ideològica que la movia, remarca que la publicació donava prioritat als plantejaments nacionals, però que també es va bastir sobre les bases tant del socialisme, que en aquells moments començava a organitzar-se al País valencià, com de la democràcia cristiana.

Dins de la segona etapa, considerada «de plenitud» (números 7-15, 1965-1967), l'autor hi destaca el creixement en nombre de pàgines, l'àmplia difusió que va anar adquirint i l'ampliació de col·laboradors locals i també de personalitats rellevants com a redactors. En aquesta etapa també es van elaborar dos números monogràfics: un sobre el Mercat Comú (número 10) i un altre sobre el Concili Vaticà II (número 11), que va coincidir amb l'intent d'introduir l'ús del català a les esglésies del país.

La tercera etapa, de «suspensió, represa i cloenda», (números 16-17, 1967-1969), va significar la interrupció de la publicació durant quinze mesos per ordre de l'autoritat governativa, ordre que va arribar a través de l'aleshores secretari del

bisbat, mossèn Antoni Deig, i que materialitzava els recels que el Govern Civil i la *Jefatura Provincial del Movimiento* havia mostrat sempre contra la revista. L'autor considera, però, que no va ser un temps perdut, perquè el número 16 de *Al Vent* va reparèixer amb forces renovades a partir del maig de 1968, número en el qual, entre altres temes, es tractava àmpliament el centenari de Pompeu Fabra. Sánchez-Pantoja subratlla també com a fets destacats d'aquesta etapa la participació de la publicació en el Congrés de Premsa Catalana Comarcal i Local que va tenir lloc el desembre de 1968 al Palau Dalmases, de Barcelona, organitzat per Òmnium Cultural, i en l'Exposició de Premsa Comarcal que va tenir lloc a la llibreria Cinc d'Oros, també de Barcelona, el maig de 1969. Quan el febrer d'aquest mateix any es preparava el número 18, que dedicava l'editorial a honorar la memòria de l'abat Escarré, mort l'octubre de 1968, el govern de Franco decretava l'estat d'excepció a tot l'estat. *Al Vent* va ser clausurat definitivament. Els intents posteriors de reconstruir la publicació van topar amb dificultats de tota mena (econòmiques, administratives, polítiques, personals, etc.), però la seva desaparició es va veure compensada per la posada en antena de *Nosaltres els valencians*, que va ser com una mena de continuació, ara per ràdio, dels continguts i els objectius de *Al Vent*.

Amb aquesta recreació en forma de crònica, el lector pot arribar a tenir un coneixement molt aprofundit del que va ser i va significar *Al Vent*. Hi ajuden molt no solament els nombrosos fragments d'articles publicats, que evidencien l'interès i el nivell que va assolir la publicació, sinó la profusió d'informacions addicionals que l'autor hi aporta, que van des de la gran quantitat de correspondència amb personalitats de l'època i de persones interessades en general per la revista, fins al relat de les experiències i les anècdotes viscudes al llarg dels anys en què es va publicar.

De manera semblant a la primera part del volum que acabem de comentar, a la segona part, i amb el títol «Nosaltres els valencians. Ràdio en català a la Plana, 1969-1980», Vicent Pitarch fa una aproximació al que va ser el primer programa de ràdio en català al País valencià. Nascut com a resultat de les inquietuds d'uns quants joves que assistien a un curs de català a Vila-real, l'autor destaca que per tirar endavant la iniciativa, «va pesar molt més la il·lusió, la generositat, el compromís i el coratge, que no pas les dificultats, la inexperiència i el risc que comportava l'empresa», però afegeix que «el risc de flirtejar amb allò que estava prohibit i perseguit pel règim li va afegir un plus d'encant i al·licient a la cosa». La iniciativa va trobar acollida a Ràdio Popular de la Plana i les emissions van començar el 28 de maig de 1969, a les vuit del vespre, i amb el nom proposat per Vicent Pitarch, cosa que, segons l'autor, estava «en total sintonia amb el que es pretenia fer [...] i amb un pedigrí o denominació d'origen clarament fusterià [...]» Aquest primer programa va consistir bàsicament en una crida a la participació, en la justificació de la necessitat de l'ús del català i en l'expressió del desig dels seus realitzadors de no limitar-se a ser un programa local o provincial, sinó d'abastar tot l'àmbit dels Països catalans.

L'autor repassa tot seguit l'estructura del programa (que al principi s'emetia setmanalment, però que més tard va tenir dues i, fins i tot, tres audicions per setmana), els continguts, el paper que hi va tenir la música, el suport tècnic, el conjunt de col·laboradors que hi va participar i el paper de la censura (que en molts moments va haver de ser autocensura), tot remarcant dues fites importants, que van ser les celebracions del cinquè i del desè aniversaris.

Pel que fa a l'estructura, el programa contenia diversos espais parlats, de duració diversa, que s'alternaven sempre amb gravacions musicals, amb una gran diversitat de temes tractats. Hi apareixien regularment cartes dels oients (la resposta a les quals era redactada sempre per Vicent Pitarch); entrevistes; cròniques de col·laboradors territorials; noticiaris d'informació cultural (sobre conferències, concursos literaris, congressos, recitals, premis, etc.); semblances de personatges eminents, coincidint amb aniversaris, defuncions, distincions, o altres fets (l'autor dóna la relació dels escriptors i intel·lectuals més destacats que van omplir aquest espai); comentaris de l'actualitat del moment, de tema preferentment polític, social, econòmic i cultural (s'hi van tractar qüestions tan diverses com l'atur, la guerra del Vietnam, la dictadura de Pinochet, la llei general d'Educació o els conflictes de l'Orient Pròxim); novetats bibliogràfiques, discogràfiques, teatrals o de cinema; campanyes monogràfiques (iniciades amb la del «València a l'escola», que va transcendir l'àmbit radiofònic) i anàlisis de llibres bàsics, com *Nosaltres els Valencians*, de Joan Fuster, o *La llengua dels valencians*, de Manuel Sanchis Guarner. Un primer annex al final de llibre inclou una relació per ordre cronològic dels continguts de tots els programes emesos, cosa que facilita al lector la consulta de qualsevol detall que s'hi pugui relacionar. Pel que fa a la música, s'hi van difondre principalment els cantautors de la Nova Cançó, però també el cant coral i algunes grans figures, com Pau Casals. En aquest cas, consta també en un segon annex la llista de tots els intèrprets de gravacions musicals que s'hi van emetre, ordenats per freqüència (Lluís Llach i Raimon van ser els més difosos, amb cent setanta-una vegades el primer i cent seixanta-nou el segon).

Pel que fa als col·laboradors del programa que, d'una manera o d'una altra, van donar-hi suport, l'autor en fa una relació per ordre alfabètic i reproduceix unes quantes cartes que, en ocasió de la celebració del cinquè aniversari, van enviar a l'emissora personalitats com Ramon Aramon, Salvador Espriu, Joan Fuster, Jordi Rubió i Balaguer, Cassià M. Just o Francesc de B. Moll, entre molts altres, i també fa el mateix amb les persones i institucions entrevistades, amb la data corresponent. El desè aniversari es va celebrar amb una roda de premsa en què van participar el director de Ràdio Popular, una representant de la Conselleria de Cultura del País Valencià, una d'Òmnium Cultural de Barcelona i els diaris *Avui* i *Mediterráneo*, a més de l'equip de redacció, i amb un programa extraordinari que l'autor glossa amb tota mena de detalls.

El declivi del programa, segons l'autor, va començar quan Vicent Pitarch «va iniciar una lenta i gradual desconexió del programa, del qual es va haver de deslligar, el 1979, a causa dels seus compromisos amb l'activitat política». A partir

d'aquest moment, va començar a fallar-ne la regularitat i, finalment, el febrer de 1980, el director de l'emissora i Vicent Pitarch van acordar «posar fi a l'aventura».

L'autor subratlla la repercussió cívica del programa i en valora sobretot aquests tres aspectes: en primer lloc, l'impacte de tipus lingüístic, ja que cap emissora del País valencià no havia utilitzat mai la llengua pròpia en cap mena de programa; en aquest mateix sentit, remarca la incidència i la repercussió social que va tenir en la campanya «Valencià a l'escola»; en segon lloc, l'efecte multiplicador del programa, ja que va originar la creació d'altres programes semblants en altres emissores del país; i en darrer lloc, l'impuls a la normalització de la cultura pròpia del país, fomentant l'activisme cultural entre la gent jove, un activisme que es materialitzava en l'augment d'activitats en les associacions culturals ja existents, de les quals el programa donava compte puntualment i regularment.

El volum constitueix, doncs, una aportació innovadora i valuósíssima a la història dels mitjans de comunicació del País valencià, concretament de la franja cronològica i geogràfica que representen les dècades dels seixanta i dels setanta a les comarques castellonenques. Les dades aportades pels autors es veuen completades pels dos apèndixs a què ja hem fet referència, i per dos més, un dels quals mostra il·lustracions diverses, com la portada de la publicació *Al vent* o el logotip de *Nosaltres els valencians*, fotografies d'època dels impulsors de les dues iniciatives i de diversos col·laboradors i escrits d'adhesió de personalitats d'aquell moment pertanyents a diversos àmbits (pintors, escriptors, eclesiàstics, etc.), i el darrer, que és un índex onomàstic general. Acompanyen l'acurada edició que n'ha fet la Universitat Jaume I de Castelló una presentació de Joaquim M. Puyal, que contribueix a situar les dues iniciatives en el camp de la història de la comunicació dels Països Catalans, i un DVD amb la gravació de nou programes emesos, l'audició dels quals suposa per uns moments un retorn a les fonts d'un gran valor històric, però sobretot sentimental i entranyable.

FRANCÉS, Maria Àngels: *Literatura i feminisme. L'hora violeta de Montserrat Roig*, Tarragona: Arola Editors, 2010; «Atenea», núm. 9.

ISABEL MARCILLAS PIQUER

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana
isabel.marcillas@ua.es

D'un temps ençà, la societat en general i, en aquest cas, el món de la literatura en particular, reconeix tenir un deute amb les dones. Ens referim, ara, a les dones que escriuen i que, com Montserrat Roig, han bastit tot un univers literari femení que contribueix a la formació i consolidació de la identitat de la dona catalana del segle xx. No és res nou, encara que no s'ha d'obviar, afirmar que la literatura escrita per dones ha estat força menystinguda per la crítica —parlem de la crítica

catalana, tot i que es tracta d'una circumstància clarament extrapolable—. Tampoc no és nou afirmar i confirmar que aquesta crítica ha estat —i, en bona mesura, a hores d'ara encara ho està— conformada per homes i que això ens predisposa, gairebé ens obliga, a acceptar un cànon literari que irradia una visió patriarcal —o simplement masculina, si el terme resulta menys radical— del món. D'aquestes afirmacions es pot deduir que s'estableix un estira i arronsa com a flux constant en les relacions entre escriptura i gènere; unes relacions sovint conflictives —en cas contrari no se'n parlaria— que conviden a fer reflexions de molt diversa índole. Per posar-ne només algun exemple: Hi ha una literatura per a dones? Qui l'escriu? Escriuen les dones de manera diferent que els homes? Els interessen els mateixos temes? És veritat que la dona és el principal objecte del discurs literari en l'escriptura d'altres dones? Per quin motiu?

Literatura i feminisme. L'hora violeta, de Montserrat Roig —publicat en la col·lecció Atenea, d'Arola Editors— és el títol que encapçala el suggeridor estudi de M. Àngels Francés, doctora en Filologia Catalana i llicenciada en Filologia Anglesa, un treball que, prenent com a base les quatre primeres obres de l'escriptora catalana —amb una incidència particular en *L'hora violeta*—, proposa una anàlisi i una reflexió al voltant de qüestions com les que acabem d'esmentar. El pròleg que enceta el volum, d'Isabel-Clara Simó, el qualifica com a obra cabdal i com a instrument de primera qualitat per a abordar l'estudi de l'obra de l'autora barcelonina i per a analitzar amb major objectivitat els textos escrits per dones. Incideix en el fet que les dones que escriuen, a diferència dels seus col·legues masculins, es veuen empeses a parlar de les relacions entre gènere i literatura. Al mateix temps, en els seus escrits, el públic lector espera trobar-hi uns ítems inamovibles com el caràcter autobiogràfic i sentimental de l'obra i un desenvolupament circumscrit en l'àmbit domèstic, tot això no exempt d'un particular sentit de l'humor i, com no podria ser altrament, de la tendresa que caracteritza habitualment les dones. El treball que presentem s'encarrega d'esbrinar si aquests trets, aparentment inamovibles, apareixen en la literatura de Roig i en quin grau ho fan.

El cos del volum està dividit en tres apartats en els quals M. Àngels Francés estudia, per començar, les relacions entre feminisme i literatura; posteriorment, analitza les primeres obres de Montserrat Roig —*Molta roba i poc sabó... i tan neta que la volem* (1971), *Ramona, adéu* (1972) i *El temps de les cireres* (1977)— i, en tercer lloc, se centra en *L'hora violeta* (1980), objectiu principal de l'estudi. Per últim, dos apartats més, dedicats respectivament a les conclusions i a la bibliografia emprada, clouen el volum.

Pel que fa a les relacions entre feminisme i literatura, dos són els aspectes que interessin particularment a Francés: què hem d'entendre per novel·la feminista i quines són les fases de la teoria literària feminista. Amb referència a la primera pregunta, l'estudiosa se centra en les definicions proposades per Morris, Eagleton i Maitland, concretant que, en línies generals, la lectura d'un text com a feminista comporta un posicionament ideològic que implica la presa de consciència de la dona com a tal.

M. Àngels Francés decideix seguir els postulats de Julia Kristeva, en relació a la crítica literària feminista, motiu pel qual incideix en les tres fases que aquesta proposa en l'estudi de l'any 1986 «Women's Time». Així, mitjançant la crítica de les imatges de la dona, la recerca d'una genealogia femenina —centrada en les escriptores obviades del cànon literari, imposit per la mirada masculina— i el qüestionament del concepte de gènere, Francés s'apropa a les teories de crítiques tan rellevants com Mills i Pearce, Kate Millet, Mary Ellmann, Elaine Showalter o Luce Irigaray, entre d'altres. A partir d'aquest apropament, l'autora teixeix un entramat textual que alterna amb la veu de la mateixa Montserrat Roig com si d'un diàleg hipertextual es tractara. L'originalitat i l'eficàcia comunicativa estan, doncs, servides.

L'anàlisi de *Molta roba i poc sabó... i tan neta que la volem; Ramona, adéu i El temps de les cireres* serveix a M. Àngels Francés per a observar la trajectòria temàtica i estilística de Roig; una trajectòria abocada a explicitar, mitjançant la literatura, les relacions de l'escriptora amb el feminisme, particularment en *L'hora violeta*, obra triada per Francés com a eix central de l'estudi.

Molta roba i poc sabó... és un conjunt de relats que, a l'empara d'una «Justificació» de l'autora, mostra històries que parodien tant la tradició picaresca com la novel·la de fulletó sensacionalista que tant d'èxit va tenir entre el públic femení del segle XIX. En aquests contes, com la mateixa Roig anuncia, l'autora, incapaç de transformar el món, no pot estar-se de descriure'l amb un posicionament irònic i carnavalesc, tot donant veu als tipus que conformen la societat hipòcrita i alambinada en què viu. Francés n'analitza meticulosament personatges i situacions, dedicant una atenció especial a l'estratègia de subversió que subjau a cadascuna de les històries proposades per Roig. Per a Francés, el discurs paròdic i tergiversador dels textos obeeix a la crisi experimentada per la societat de la Barcelona del moment, afectada per circumstàncies tan diverses com els desgavells universitaris, la immigració andalusa o un feminisme incipient però ja imparabile.

L'anàlisi de *Ramona, adéu*, la primera novel·la de Montserrat Roig, en constata el desig d'explicar una història mitjançant la veu de tres protagonistes femenines i, així, donar una visió alternativa a aquella que és contada des del punt de vista dels homes. D'aquesta manera, els detalls de la vida quotidiana tindran un lloc preferent en la narració. L'exploració de la vida interior de les tres Mundetes que donen cos a *Ramona, adéu* permet testimoniar l'evolució generacional de la personalitat de les protagonistes —evolució aplicable a la identitat femenina en general, pel que fa a les dones educades en l'Espanya de la dictadura—. Així, d'una banda, M. Àngels Francés deixa constància del sentiment de culpabilitat experimentat per la Mundeta que viu un amor prohibit, que menysprea l'entorn en què ha nascut i que suporta el pes de les convencions socials establertes. Com a conseqüència, l'embaràs és viscut com una experiència traumàtica que comporta el naixement d'una altra dona gairebé tan infel·lix com la progenitora. D'altra banda, la darrera de les Mundetes, inicia, però, un procés d'autodescobriment que li permet rebel·lar-se contra els models de submissió imposats. Amb tot, el

desencís arriba per la banda dels col·legues masculins, liberals i esquerrans, que reproduïxen encara els rols sexistes imperants. De tot plegat, M. Àngels Francés proposa, com a conclusió provisional, que «L'exclusió de l'experiència femenina de la història oficial condiona la mateixa naturalesa dels textos que formen la novel·la» (p. 167). Així mateix, afirma que el procés de construcció de la identitat femenina es veu condicionat per les limitacions psicològiques i intel·lectuals imposades a causa d'una educació clarament repressora, encoratjada pels interessos de la classe burgesa i per conviccions obsoletes postulades per la religió catòlica.

A continuació, el retrobament femení amb les arrels, amb la terra de naixença —la Barcelona de la dècada dels setanta—, és analitzat mitjançant el personatge de Natàlia Miralpeix, la protagonista d'*El temps de les cireres*. Els personatges que integren aquesta novel·la de Roig són revisats, un per un, sota l'òptica feminista de M. Àngels Francés. Es tracta de dones, però també d'homes, que viuen sota l'influx del cinema, del cuplet o de les revistes del cor, mentre que n'hi ha d'altres que conviuen amb les cançons protesta i que rememoren la pròpia tradició. En definitiva, una societat que, embolcallada de màscares gairebé carnavalesques, dissimula la infelicitat generada per la repressió franquista.

Finalment, Francés s'acara amb l'anàlisi de *L'hora violeta*, novel·la en la qual, per a l'estudiosa, culmina tot «un procés de construcció intertextual que enllaça les quatre primeres obres de Roig» (p. 201) i que suposa un punt d'inflexió en la seua carrera literària. La polifonia del text arriba mitjançant la veu de les diferents protagonistes femenines, dones escindides que lluiten per la superació d'un present desencisador, íntimament lligat a repressions viscudes en el passat. Tant el sentiment d'escissió d'aquestes dones, com els camins de superació que trien i les conseqüències que se'n deriven apareixen acuradament examinats en aquest treball, que s'apropa mil·limètricament al procés de construcció de la identitat femenina a través de la literatura. Com a percepció general d'aquest apropament, Francés en destaca el sentiment de desolació que embarga les protagonistes, ja que ni l'embaràs, ni el matrimoni, ni els amants, ni una professió d'èxit no acaben de satisfer-les espiritualment; i és que, en el seu fur intern, continuen buscant un príncep blau. D'altres reflexions entorn de les relacions paradoxals entre enamorament i feminisme, amb referència al marxisme i a la mediocritat dels polítics que el representen, o referides al jo autobiogràfic que es palesa al llarg de la novel·la tot buscant la complicitat del lector, clouen el capítol d'anàlisi de *L'hora violeta*.

M. Àngels Francés —i reprenem les paraules d'Isabel-Clara Simó en el pròleg que encapçala l'obra— s'apropa, al llarg d'aquest volum, «amb una solvència clarividant» a les relacions entre gènere i literatura en l'obra de Roig. Francés conjunja coneixements i originalitat en l'estudi d'una de les autores contemporànies més rellevants de la literatura catalana i ens permet aproximar-nos a l'escriptura de Roig amb una nova mirada, aquella que ens ofereix la dona del segle XXI.

COSTA CARRERAS, Joan: *La norma sintàctica del català segons Pompeu Fabra*, Munic: Peniope, 2009; «Études linguistiques / Linguistische Studien», núm. 2.

XAVIER LUNA-BATLLE

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
xavier.luna@uab.cat

El llibre de Joan Costa Carreras deriva de la seva tesi doctoral, llegida a Girona el 2005 amb el títol de *Norma i variació sintàctiques: la concepció de Pompeu Fabra (1891-1948)*. És un tema, el de la norma fabriana, que Costa, professor de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, coneix bé, com ho mostra que hi hagi dedicat publicacions anteriors.

No cal dir que totes les aportacions a l'estudi dels detalls de la norma fabriana, com també els que es puguin dedicar a les seves bases ideològiques, lingüístiques i filològiques han de despertar interès entre els lingüistes i els especialistes de la llengua. L'obra que ens ocupa ens aporta força pel que fa als detalls de l'obra fabriana; però, segons el nostre parer, no aporta gaire en relació amb la reflexió més general, la de les bases de l'obra lingüística i normativa de l'enginyer del català modern.

El primer objectiu del minuciós treball de Costa ha estat el buidatge exhaustiu de les obres gramaticals de Fabra amb graelles diverses. El buidatge ha estat guiat per l'obra de Rosa Estopà (1999) *Extracció de terminologia: elements per a la construcció d'un SEACUSE (sistema d'extracció automatitzada de candidats a unitats de significació especialitzada)*. Però no entenem com es pot pressuposar que «[e]l buidatge en tots els textos coneguts de Fabra de les unitats de significació especialitzada relatives a la sintaxi i al canvi, la variació, la codificació i el cultiu sintàctics, i la descripció i l'anàlisi de les concepcions fabrianes que se'n deriven, havien de permetre establir quina visió en tenia» (p. 15). Un buidatge per ell mateix és interessant i útil, això és innegable, i aquí rau el valor fonamental d'aquest treball. Però no hi veiem unes hipòtesis i una metodologia interpretativa determinats. L'obra és, dit amb altres paraules, excessivament esclava d'una tècnica —lloable i necessària, que quedi ben entès—: el recull sistemàtic.

El lector del llibre, amb el títol acabat de llegir a la memòria, esperaria que s'emmarqués Fabra en la lingüística del seu temps, si es volia analitzar el seu pensament lingüístic, i això no es veu dins del llibre. Hi veiem en canvi una utilització dels referents canònics en el camp dels estudis sobre Fabra i en el de l'anàlisi de l'ús de la llengua en relació amb la norma: Xavier Lamuela, Lluís Payrató. Però les obres d'aquests autors es fan servir més de graelles per al buidatge que per a cap altra cosa.

Centrem-nos en un aspecte prou important per al coneixement de Fabra: les seves idees gramaticals. Van evolucionar al llarg del temps que es va dedicar a la descripció i la reflexió, especialment amb l'objectiu d'establir la norma que man-

cava? Tampoc dins dels apartats amb què es divideix el treball es té en compte si Fabra va variar ell mateix de pensament lingüístic al llarg de la seva obra, amb tota l'experiència que comportava contrastar les propostes amb les respostes que generaven, diguem-ne amb la seva recepció, a la qual sabem que estava molt atent. Costa ens informa detalladament de la quantitat de referències a la variació sintàctica, però en posar al mateix sac treballs fets amb una distància cronològica notable ens queda l'interrogant de saber si, per exemple, entre el Fabra de 1891 i el de 1932 hi ha diferències de concepció, idees diverses o aplicacions distintes de les mateixes idees. L'afirmació «la variació lingüística és una qüestió present en l'obra de Fabra d'una manera continuada i sistemàtica» (p. 151) no s'acaba d'entendre. Resseguir amb detall les traces d'un tema en l'obra de Fabra i comprovar-ne la continuïtat vol dir que el tema és tractat d'una manera continuada, això sí; però no se'n deriva que també és un tractament sistemàtic: són coses diferents.

La part més interessant és el tractament de la norma fabriana des del punt de vista de la tipologia establerta per autors posteriors (Einar Haugen, Xavier Lamuela). És ben interessant llegir els criteris que Fabra va fer servir per a la codificació del català a partir de la tipologia de Lamuela en 14 punts: diastemàticitat, historicitat, regularitat, regularitat evolutiva, adequació etimològica, pertinença estructural, adequació a una concepció lingüística, adequació a una concepció estilística, productivitat, funcionalitat constatada, funcionalitat prospectiva, autonomia, analogia amb altres llengües i avaluació. Tots aquests criteris s'apliquen en una lectura atenta de les obres fabrianes i el lector pot trobar quina presència hi tenen. Ara, és força evident que la presentació dels resultats hauria de ser pensant en el lector, en l'estudiós o el lingüista que hi voldria accedir de manera fàcil.

En resum: hi veiem una feina intensa i titànica de recull sistemàtic, de buidatge exhaustiu. Una feina de taller minuciosa i lloable. Això és d'una innegable utilitat, i els estudiosos de Fabra en trauran profit, de ben segur, però no hi veiem una articulació interna que faci que el lector segueixi un fil argumental que l'acompanyi cap a una visió nova o més completa de l'obra de Fabra. Modestament i sense ànim de donar més feina a qui ja n'ha feta un munt: per què Costa no converteix aquesta tesi en un assaig? Havent treballat tan extensament, un assaig articulat i pensant en un públic especialitzat però també general a partir del seu extraordinari coneixement dels detalls de l'obra fabriana fóra una obra que tindria molts llegidors. O, posem-hi un altre suggeriment, per què no es presenta tot aquest material en un format de fàcil consulta? Tot això que acabem de dir no vol indicar que l'obra no sigui de mèrit. De segur s'afegirà al conjunt de treballs que fan créixer el coneixement de l'obra de Pompeu Fabra.

BALCELLS, Albert: *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985). Per una universitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011; Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, núm. 12.

TERESA CABRÉ MONNÉ

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
teresa.cabre@uab.cat

El 14 d'abril del 2011 tingué lloc a la sala Nicolau d'Olwer de l'Institut d'Estudis Catalans la presentació de la monografia *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985). Per una universitat catalana* del reconegut historiador i catedràtic de la Universitat Autònoma de Barcelona Albert Balcells. La reputació científica del professor Balcells és inqüestionable: membre de l'IEC i autor de més d'una quarantena de llibres, ha estat distingit amb la medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i amb la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya. Junta-ment amb el professor Balcells, vam intervenir a l'acte tres deixebles dels EUC, Jordi Carbonell, Josep Massot i jo mateixa, tots tres representants de tres generacions d'estudiants, des de la represa el 1942 fins a l'extinció el 1985.

Aquesta obra, que aplega una gran quantitat de dades sobre els orígens, la continuïtat i la fi de les activitats relacionades amb els Estudis Universitaris Catalans, constitueix una eina imprescindible per a l'estudi i l'aprofundiment de molts aspectes relacionats amb la pervivència i la consolidació de les formes catalanes de cultura, intel·lectualitat i societat, i específicament amb l'Institut d'Estudis Catalans, atesa l'estreta relació dels membres de la institució i el professorat dels cursos.

Els EUC nasqueren amb una funció docent, la d'oferir als estudiants de la Universitat de Barcelona uns ensenyaments, inicialment d'història i literatura catalanes, exclosos dels programes oficials dels estudis universitaris. Però aviat hi hagué la necessitat d'una publicació de caràcter científic, de manera que el 1907 nasqué la revista *Estudis Universitaris Catalans*, que tingué tres èpoques: la primera, del 1907 al 1918; la segona, del 1926 al 1936, i la tercera, que s'inicià el 1979 amb la publicació de la *Miscel·lània Aramon i Serra* (4 volums, 1979-1984), sota el patrocini de Curial Edicions Catalanes. Tot i tenir el mateix nom, no hi ha una relació biunívoca entre els cursos dels EUC i la revista dels EUC. Així, els cursos d'Història de Catalunya i de Dret civil català començaren el 1903 —el mateix any de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans—, els quals, juntament amb el de Literatura catalana del curs següent, constituïren el nucli més consolidat dels EUC d'una manera pràcticament ininterrompuda fins a la Guerra Civil. Balcells l'encerta plenament quan diu que, sense exàmens ni qualificacions, «el contracte entre professors i deixebles durava anys després d'haver deixat els EUC i, per tant, la seva influència continuava molt més que a la universitat oficial» (p. 169).

La represa dels cursos s'inicià també paral·lelament a la de l'IEC el 1942, ara sí, sota els auspicis de l'IEC i sota la direcció del senyor Ramon Aramon i Serra,

el qual l'any 1961 endegà els cursos d'estiu de cultura catalana per a estudiants universitaris estrangers. Aquests cursos, que duraven tres setmanes, es feien coincidir amb la diada de l'11 de setembre i incloïen visites històrico-artístiques guiades a diferents llocs de Barcelona i també a l'abadia de Montserrat. Es pot dir que la major part de professors i catalanòfils estrangers de renom internacional van passar per aquests cursos i que tot això va ser possible gràcies a l'esforç i dedicació personal del senyor Aramon. Faig meves les paraules de Josep Massot en el sentit que «la millor obra del Sr. Aramon són els seus deixebles, als quals ha lliurat el millor de la seva vida, sense servir-se'n sinó servint-los, a vegades amb una aparença irònica, però sempre amb un cor molt ample» («El mestratge de Ramon Aramon i Serra», dins *Escriptors i erudits contemporanis*, 1996: 235). Realment el senyor Aramon exercia de mestre i fer de deixeble era molt fàcil.

El llibre del professor Balcells recull una quantitat ingent, de vegades una mica imprecisa, de dades disperses o amagades en els arxius de l'IEC que donen peu a fer una valoració més acurada del que han representat els Estudis Universitaris Catalans.

BOIX-FUSTER, Emili: *Català o castellà amb els fills?*, Sant Cugat del Vallès: Rourich, 2009.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI
 Universitat de Barcelona
jmoran@iec.cat

De títol ben explícit, aquest llibre, com diu d'antuvi en la «Justificació» que encapçala el capítol «1. Introducció», es refereix, sobretot, a les famílies de procedència mixta, és a dir, catalana i castellana, palesa en «la barreja de cognoms d'origen ben distint». Encara que al·ludeix a «la població autòctona castellanitzada» (p. 7), de classe alta, que habiten en barris com el de Sarrià de Barcelona, no entra en consideració dels castellanoparlants (no catalanoparlants) d'origen català, fenomen que sens dubte mereix un estudi sociolingüístic particular.

Pel que fa a les «parelles lingüísticament mixtes», parteix del fet que la seva constitució gairebé sempre es fa en castellà, que és la llengua coneguda per ambdues parts. De manera que és la socialització del fill o fills el que permet que el català vagi guanyant terreny en la vida familiar. En aquest context de mestissatge cultural i lingüístic intens, a causa de l'extensió del procés migratori, i, tenint en compte que «la llengua històrica del país no ha aconseguit la legitimitat pròpia d'una llengua establerta» (p. 10), la situació per a la perdurabilitat de la llengua autòctona és complexa i problemàtica. Tot depèn del prestigi social que hagi assolit. Si aquest és escàs, com ocorre a les ciutats de Perpinyà, Alacant o València, on la llengua catalana ha esdevingut una llengua remota socialment, es tracta d'un

fenomen de difícil reversibilitat, com ho demostra el cas d'Irlanda, malgrat l'assoliment de la independència política, que en aquest cas va arribar tard.

En la regió metropolitana de Barcelona es dona el cas de «desplaçament però absència de substitució»: «la majoria de la població autòctona ha continuat parlant en català als fills», fet que ha possibilitat el manteniment del català i «fins i tot una relativa capacitat d'atracció» (p. 13), malgrat que el pes de la població d'origen immigrant sigui molt important. Es tracta, doncs, d'una situació complexa i delicada, que manté els riscos de desaparició, que és precisament l'objecte d'aquest llibre.

El capítol segon, titulat «Els marcs teòrics», comença amb unes reflexions de caràcter teòric partint de l'obra de Wooland (1985) en relació amb el prestigi social del català a Catalunya a cavall dels anys seixanta i setanta, relacionada amb el «domini econòmic intern dels seus parlants i per la seva posició més alta en l'estructura social, però no pas en el domini polític» (p. 24); entre les reflexions que s'hi fan, destacarem, com a mostra, que durant els anys «vuitanta el català ha passat a guanyar un cert grau de legitimitat des de dalt», però «la llengua castellana no ha deixat de tenir la legitimitat més alta en el marc polític més decisiu, el de l'estat central espanyol», per això el «marc sociolingüístic a Catalunya i a Barcelona té contradiccions» (p. 25). Precisament «les parelles lingüísticament mixtes permeten albirar si aquest procés d'adopció del català es produeix» (p. 30).

En el capítol «3. Objectius», s'explicita que, a partir de les enquestes de la regió metropolitana de Barcelona, «el nostre objectiu és per tant analitzar i entendre el discurs i les ideologies lingüístiques d'aquests entrevistats» (p. 41).

En el capítol «4. Metodologia», «es presenten en primer lloc els objectius de la recerca: entendre les ideologies lingüístiques que porten a determinades tries de llengua en les famílies lingüísticament mixtes en la regió de Barcelona. En segon lloc es passa revista a eines metodològiques que permeten assolir aquests objectius [...]» (p. 54).

D'acord amb les premisses metodològiques explicades, en el capítol «5. L'anàlisi de les dades» es fa una descripció molt precisa dels diversos contextos ideològics en joc, particularment en els àmbits domèstics i escolars. En el capítol «6. Conclusions», es fa una reflexió afinada de les dades obtingudes; en són una mostra les frases següents: «Hi ha, doncs, en alguns entrevistats una percepció de falsa seguretat en l'ús i en les expectatives d'ús del català [...] però no es té gaire en compte la legitimitat del castellà com a llengua de la zona i el domini que té en molts àmbits [...]» (p. 158).

El llibre acaba amb uns «Suggeriments»: «En primer lloc convé donar —no vament, si n'hi ha hagut abans— d'una manera clara informació sobre l'ensenyament de llengües en el sistema educatiu català per tal d'evitar que se'n difonguin visions distorsionades» (p. 159). «En segon lloc, i en aquesta mateixa línia, convé també proporcionar una doble informació seriosa, ni apològica ni negativa, sobre la transmissió de les llengües als fills». «En tercer lloc, i ja en el camp de l'ampliació i coordinació de la recerca, convé examinar els usos lingüístics paral·lels o

posteriors a la transmissió lingüística dels pares i mares» (p. 160). I «en quart lloc cal donar informació de la pèrdua de la transmissió lingüística intergeneracional (de la desaparició, segons la llista dels reptes de la llengua esmentada a l'inici d'aquest treball) a bona part dels dominis lingüístics» (p. 161).

Es tracta, com hem intentat de posar en relleu, d'una obra ben interessant, i oportuna en el context judicial i sociopolític actual. I ben feta segons les premisses i objectius metodològics de partida. Només ens resta per dir que ens agradaria que fos un estímul per a l'estudi d'altres aspectes socioculturals que s'hi al·ludeixen, com ara els orígens i motius de la diferent consideració social de la llengua catalana entre la població autòctona de Barcelona d'una banda, i d'Alacant, València i Perpinyà de l'altra; i també de l'abandó del català per una part de la classe alta de Barcelona a que s'al·ludeix al començament d'aquest llibre.

BOSCH I RODOREDA, Andreu: *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, + CD-ROM, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2012; «Biblioteca Filològica», núm. 68.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Romànica
gargallo@ub.edu

Tot i que l'obra no ho explicita, puc testimoniar que aquesta recull, reelaborat i polit, el contingut de la tesi doctoral del seu autor, que, amb un títol més llarg i específic [*La interferència dels parlars sards en el català de l'Alguer entre els segles XVII i XVIII. Estudi del lèxic a través dels Registres de danys de la «Barracelleria» (1683-1829)*], es va presentar a la Universitat de Barcelona el novembre de 2007 i vaig tenir l'oportunitat de llegir com a membre del tribunal corresponent.

La tesi venia a donar continuïtat a una línia de treball iniciada per l'autor anys abans: el maig de 1997 havia presentat a la mateixa UB la tesi de llicenciatura, intitulada *Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» a l'Alguer durant el primer terç del XIX. Estudi dels noms de la fruita*, que també va donar lloc a una edició ulterior, amb un títol similar: *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruites de la «Barracelleria» (1783-1829)* (BOSCH 1999). Vaig ressenyar aquesta obra dins *Llengua & Literatura* (11, 2000, ps. 560-565); i ara se m'ofereix l'ocasió de tornar al meu paper de ressenyador d'una nova publicació del Dr. Andreu Bosch, que mostra haver assolit un notori grau de maduresa en els fruits de la seva investigació sobre la història del lèxic en aquesta cruïlla romànica constituïda per l'alguerès, i que fa palesa la seva faceta alhora de catalanista i de romanista.

L'edició de l'obra, tal com figura als crèdits inicials, «ha estat a cura de Joan Veny i Clar», i, tal com és propi de les edicions de l'IEC, la cura formal del llibre

resulta modèlica, mèrit que deu caldre repartir segurament entre l'editor i l'autor. Aquest darrer es refereix al final de la «Introducció» (ps. 33-34) a les citacions i referències bibliogràfiques d'acord amb els criteris emprats a la segona etapa de la revista *Estudis Romànics*. Les convencions corresponents van de la mà d'una primera llista d'«Abreviacions» (ps. 9-11), que inclouen obres de referència com ara arxius, atles, diccionaris i vocabularis, i que se segueixen escrupolosament al llarg de l'obra.

La «Introducció» (ps. 13-34) planteja de bon començament el moll de la qüestió històrica tractada sota l'epígraf d'«El català de l'Alguer i les interferències del sard», que recorda prou el títol original de la tesi (*La interferència dels parlars sards en el català de l'Alguer entre els segles XVII i XVIII*):

Una de les característiques que defineixen el català de l'Alguer és el seu llast sard —o, millor, dels parlars sards—, conseqüència tant d'influències d'adstrat com de substrat —si pensem que la població d'origen català fou substituïda amb el pas dels segles, especialment arran de les pestes de 1582 i 1652, per migracions d'individus majoritàriament sardoparlants (però també parlants de sassarès). (p. 13)

A partir de la selecció de determinats camps lexicosemàntics relatius a l'economia rural, Bosch dona compte dels canvis en el lèxic de l'agricultura i la ramaderia experimentats en el període d'una centúria (1683-1784) a partir dels *Registres de danys de la Barracelleria* algueresa, que abracen un lapse de temps una mica més ampli (1683-1829), amb l'objectiu d'observar els mecanismes de penetració de les interferències lèxiques des d'una perspectiva ecosociolingüística, així com d'analitzar la incidència de l'element sard i d'altra procedència romànica en el lèxic alguerès.

Barracelleria és el nom italià que tria l'autor per referir-se a aquesta companyia o cos civil, integrat pels *barracelli* (en alguerès modern, *barranxels*, sardisme) (p. 16, n. 6), encarregat de la custòdia i vigilància dels conreus, i que nodreix el corpus dels *Registres de danys*, redactats en català, dels quals aquesta obra ofereix una edició selectiva.

Encara dins la «Introducció», Andreu Bosch presenta els seus objectius principals: a) detectar quins sardismes lèxics ja han penetrat a la fi del segle XVII; b) comprovar quins canvis lèxics es van consolidant al llarg del segle XVIII per la penetració de sardismes i altres estrangerismes; c) donar compte de quins camps semàntics són més proclius a la interferència lèxica dels parlars sards; i d) fer-ne una interpretació ecosociolingüística. Tots aquests propòsits remetien de manera reiterada dins l'obra (ps. 13 i 24 a la «Introducció»; i *pàssim*, al llarg del llibre) a una mena de *leitmotiv* que són les diferents consideracions realitzades per l'alguerès Antoni Ciuffo en la seva comunicació («Influències de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerès») al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), com ara que la interferència del sard «precedeix a la italiana y no de

poch», o que hi ha nombroses «paraules que nos ha embolat [‘llançat’] lo sard, arreconant les nostres y substituhintles».

Completen la «Introducció»: l’apartat 1.4, que detalla i justifica la tria dels camps lexicosemàntics (I. «Noms del bestiar»; II. «Noms de la terra»; III. «Noms de la producció i la indústria agrícoles»; III.1. «Noms dels cereals i el farratge»; III.2. «Noms de la fruita»; III.3. «Noms de les hortalisses i els llegums»; III.4. «Noms dels arbres fruiters, el cep i les plantes d’horta»; III.5. «Noms de la indústria i l’aprofitament agrícoles»; i IV. «Noms de les eines agrícoles»; ps. 24-30); tot seguit, la presentació de l’estructura recurrent dins l’anàlisi dels cent seixanta-tres mots analitzats (1. «Entrada del mot»; 2. «Variants documentades»; 3. «Particularitats semàntiques»; 4. «Etimologia») (ps. 30-32)¹ i la «Presentació de l’anàlisi interpretativa de la substitució lèxica» (ps. 32-33), per camps lexicosemàntics i global.

El capítol 2, intitulat «Estudi dels camps lexicosemàntics de l’agricultura i la ramaderia» (ps. 35-185), constitueix el cos central del llibre, i s’estructura amb la sistematicitat anunciada per l’autor, que ordena alfabèticament les entrades en cursiva (amb normalització ortogràfica) i destaca amb negreta les variants documentades dins cada apartat. La impossibilitat de tractar amb detall sobre el conjunt del material analitzat m’obliga a fixar-me només en algunes entrades que m’han atret especialment l’atenció, i que em serviran de mostra: així, *egua*, que presenta com a variants documentades **ebas**, **ebbas**, **eguas**, **hiegua**, **hieguas**, **yegua** i **yeguas**; segons Bosch, «un dels casos de substitució lèxica de la solució genuïna, atès que els registres apunten una evolució *egua* → *iegua* → *ebba* (*eba*)», d’acord amb l’existència intermèdia del castellanisme *iegua*, que deixarà pas a la forma de factura sarda *ebba* (*eba*) (p. 45); així també, sardismes com *veranili*, ‘guaret, terra llaurada tres vegades’ [«a Sardenya, la ‘segona llaurada’ de la terra es diu *beraniles*, perquè es fa a la primavera (en sard, *beranu*)»]; aclareix l’autor a la p. 82]; o com *vidassoni*, ‘terreny comunitari obert, ara de pastura, ara de conreu, segons les normes de rotació’, amb **vidazoni** i **vidassoni** com a variants documentades, i que dona peu a sucoses particularitats semàntiques a partir de la idea etimològica d’HABITATIONE (ps. 83-85). Pel que fa a *trigorzu* (‘varietat d’ordi’, ‘ordi’), adaptació del compost sard *trigu orzu* (‘ordi salvatge’), caldria esmenar l’etimologia llatina TRIDĪCUM per TRITĪCUM (p. 97). La *pera* com a mot hereditari constitueix la base de nombrosos tipus amb complementació (p. 103), i, a més, conviu amb «dos noms genèrics d’origen sard que en alguns supòsits onomasiològics plantegen una alternativa a *pera*», *pirastu* (o *pirastru*) i *perenginy* (o *peringiny*) (ps. 104-105). El castellanisme *judia*, amb variants documentades com **giudia** i **giudias**, revela l’adaptació fonètica de la consonant velar inicial a palatal africada sonora, tal com persisteix en alguerès actual (ps. 117-118). Pel que fa als

1. En relació amb la fórmula «parlars romànics italians», que apareix a la p. 32, així com en altres llocs del llibre, jo m’estimaria més «parlars italomànics». D’altra banda, «l’afiliació corsa» atribuïda al gallurès a la nota 56 de la mateixa p. 32 hauria de ser amb més propietat «filiació».

«Noms de l'arbre i els arbres fruiters» (III.4.1; ps. 121-132), com s'anticipa a la «Introducció» (p. 28), els registres no reporten mai noms derivats amb el sufix *-er/-era*, sinó la forma d'estructura analítica *arbre de figa* (o *de figues*), *arbre de pera* (o *de peres*), solucions calcades a partir del sard logudorès *árbore* o *árbure de* + N. Els documents estudiats abonen la substitució d'*empelt* per *enfirquidura*, amb diverses variants gràfiques, que en alguerès modern alternen amb *inseidura* (ps. 154-155), i fins i tot es documenta com a solució esporàdica el castellanisme *inxert* (← *injerto*) (n. 285). D'altra banda, la cautela interpretativa de l'autor es deixa notar, ací i allà, com ara en el cas de *xapa* 'xàpol, aixada' (amb variants com **chapa**, **chiapa**, **chiappa**, **chapas**, **chiapas**), que tanca aquesta part del llibre: «És una solució compartida amb els parlars de l'àrea septentrional de l'illa [sassarès, logudorès septentrional i gal·lurès]. Tanmateix, no hem de descartar una base catalana, de creació onomatopeica genuïna, com sembla apuntar Coromines per a *xapar* i *xapa* (DECLC, s. v. *xapar*).» (p. 184).

L'apartat següent (3. «Anàlisi interpretativa de la substitució lèxica»; ps. 187-256) reprèn l'ordenació per camps semàntics (ps. 188-233), de nou amb una estructura sistemàtica que s'anuncia de bell començament: *a*) la presentació de la llista de mots tractats seguida d'una síntesi dels resultats presentats al capítol precedent; *b*) una anàlisi contrastiva sobre aspectes semàntics i etimològics dels mots hereditaris i dels estrangerismes; *c*) una anàlisi cronològica de la substitució o interferència lèxica; *d*) una interpretació ecosociolingüística per a cada camp semàntic; i *e*) les conclusions sobre cadascun d'ells. Sobre aquest apartat, abundant en càlculs estadístics que s'expressen en tants per cent, podríem dir que les conjectures de l'autor —gens dogmàtic— en la interpretació de casos particulars poden alterar lleument les proporcions calculades. També, entre altres aspectes, que l'especialització onomasiològica es revela com un factor propici per a la penetració de solucions exògenes: així, en els primers sardismes relatius als noms de fruita, formes com els ja esmentats *pirastu* i *perenginy*, que deriven de solucions diminutives del sard per a designar respectivament 'pereta, pereta arrodonida' i 'varietat de pera' (ps. 208-209). D'altra banda, la *Interpretació global sobre la interferència lèxica dels parlars sards* (ps. 233-256) ofereix un sumari ric en taules comparatives, còmputos i conclusions parcials, distribuït en tres punts:

3.2.1. «Sobre el grau d'interferència exògena i d'herència catalana» (ps. 233-240), en què cal destacar, sobre el total de cent seixanta-tres mots del corpus, el percentatge força equilibrat entre els dos tipus de procedència: un 50,9 % de pervivència de l'herència catalana i un 49,1 % d'interferència exògena (p. 239).

3.2.2. «Sobre la procedència de la interferència exògena» (ps. 240-245), l'autor conclou que, dels vuitanta mots corresponents, seixanta-tres són sardismes, generalment imputables a la varietat logudoresa, mentre que la interferència lèxica del sassarès és molt minsa, i es limita a solucions compartides amb el logudorès, com ara *burricu* 'ase jove'. Alguns sardismes poden considerar-se al seu torn castellanismes, dins d'una interessant concatenació de manlleu lexical: és el cas de l'esmentat *burricu* i d'*aqueta* 'egua jove, petita' (← cast. *haca* amb el morfema

diminutiu *-eta*). D'altra banda, la interferència directa del castellà és testimonial (*judia*, *iegua*, *síndia*), així com la del gal·lurès (potser *bístia* com a calc semàntic per a 'bestiar somerí') i la de l'italià (*coliflor*, un altre calc semàntic). Pel que fa als vuitanta-tres mots de procedència catalana, quinze són solucions lèxiques o accions genuïnes de l'alguerès.

3.2.3. «Sobre la cronologia de la interferència exògena» (ps. 245-256). D'acord amb el que l'autor ja apuntava en l'edició dels *Registres d'estimes de fruita* (1783-1829) (BOSCH 1999), es confirma que el segle XVIII és l'escenari principal dels canvis lèxics documentats («substitució de solucions hereditàries per solucions exògenes sardes»; p. 246). Només un terç dels manlleus ja apareixen a la fi del segle anterior (p. 248), tal com sembla reforçar un buidat més ampli del lèxic, obert a altres camps semàntics dels *Registres de danys* editats (p. 251). Una menció a part li mereix a l'autor el sardisme *molendu* 'ase' (← logudorès *molènte* 'id.', de *mòlere* 'moldre' < llatí *MOLĒRE*), que, tot i pertànyer al camp semàntic dels «Noms de bestiar», no apareix en els *Registres* editats. D'altra banda, aquests mateixos registres mantenen al llarg del segle XVIII mots hereditaris, com *gos* i *cremar*, que han acabat suplantats, respectivament, per *cutxu* (manllevat al sassarès o al gal·lurès) i *brujar* (pres del sassarès *brusgià*). Un altre camp semàntic, el dels noms dels colors del pelatge del bestiar, especialment de bous i cavalls, del qual Bosch ha publicat recentment un article (BOSCH 2012), revela que el grau d'interferència del sard augmenta progressivament al llarg de la segona meitat del segle XVIII (p. 253).

Les *Conclusions* del llibre (ps. 257-275) podríem dir que «reblen el clau» en relació a l'anàlisi interpretativa de l'apartat precedent, fins al punt que algunes formulacions poden resultar un xic reiteratives. En tot cas —*repetita iuvant*—, presenten un panorama de conjunt molt entenedor, en què abunden les xifres percentuals i els anys de referència dins l'eix cronològic que és objecte d'estudi. El darrer punt (4.6.), a tall de «conclusió final» (p. 272) —una mena de «conclusió de conclusions»—, assenjala que els resultats obtinguts quant a la cronologia i la procedència de les interferències lèxiques respon a la procedència geogràfica dels nous pobladors sards de l'Alguer després de les pestes dels segles XVI i XVII, i aquest final enllaça amb el començament de l'obra (llegiu de nou la citació de la p. 13 reproduïda al principi d'aquesta ressenya). Així doncs, el substrat sard (i, en menor mesura, sassarès) aportat per la població immigrant va influir de manera determinant en l'estructura lingüística del català (alguerès) d'acollida. D'altra banda, els *Registres de danys*, a més d'evidenciar els primers canvis en el lèxic d'aquests camps semàntics de l'agricultura i la ramaderia, mostren ací i allà alguns símptomes de l'estigmatització sociolingüística associada als canvis (p. 273). La datació, entre la fi del segle XVII i el primer terç del segle XVIII, de substitucions de mots catalans ben documentats per solucions sardes o d'altra procedència (*bercoc* → *berracoc*, *cep* → *fondu*, *empelt* → *enfirquidura*), així com la d'altres de la segona meitat del XVIII (*egua* → *eba*, *ganivet* → *rasor*), és exhibida per Andreu Bosch (p. 273) com el fruit de l'assumpció del paper de «vell minador de l'esperit català»

amb què Antoni Ciuffo esperonava els estudiosos de l'alguerès més de cent anys enrere.

A les «Referències bibliogràfiques» de l'apartat 5 (ps. 277-284), distribuïdes entre (5.1.) «Atles lingüístics, diccionaris i reculls lexicogràfics» i (5.2.) «Altres referències bibliogràfiques», segueix un «Índex» (ps. 285-290), ben útil, que distingeix entre (6.1.) «Mots del corpus lexicosemàntic de l'agricultura i la ramaderia» i (6.2.) «Altres mots analitzats». I resta encara un CD-ROM que inclou tots els continguts de la versió del llibre en paper i, a més, els «Apendixs» amb l'edició dels «Registres de danys de la Barracelleria a l'Alguer (1683-1784)», que contenen aquestes cinc parts: 1. «Selecció dels Registres de danys editats», 2. «Descripció dels Registres de danys manuscrits», 3. «Criteris d'edició» (3.1. Presentació gràfica; 3.2. Disposició dels textos; 3.3. Aparat crític i notes). 4. «Localització de variants documentades» (I. Noms de bestiar; II. Noms de la terra; III. Noms de la producció i la indústria agrícoles; IV. Noms de les eines agrícoles). 5. «Edició dels *Registres de danys*» (1683-1784). En suma, tot un tresor per a la història de la llengua catalana i per a la lingüística romànica.

BIBLIOGRAFIA

- BOSCH (1999): Andreu Bosch i Rodoreda, *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruites de la «Barracelleria» (1783-1829)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOSCH (2012): Andreu Bosch i Rodoreda, «Els noms dels colors del pelatge del bestiar en la documentació de l'Alguer dels segles XVII al XIX», dins: *Rassegna iberistica*, núm. 94, 43-57.

PABÓN S. DE URBINA, JOSÉ M.: *Diccionari manual Grec clàssic - Català*, Traducció i adaptació al català de Vicenç Reglà Jiménez, Guillem Cintas Zuazua, Remei Tomàs Budó, Priscila Borrell Rufias. Barcelona: Larousse, 2011.

RAMON TORNÉ TEIXIDÓ
 Universitat Oberta de Catalunya
 rtornet@uoc.edu

Des del moment que una obra com aquesta veu la llum esdevé reconfortant pensar que, avui per avui, qualsevol que vulgui iniciar-se en les beceroles del grec clàssic, tindrà a l'abast una eina necessària i de profit indubtable.¹ El diccionari

1. A més dels diversos actes de presentació organitzats per l'editorial (en destaca el del dia 8 d'abril de 2012, a Girona, on va participar la consellera d'Ensenyament) el Diccionari va comp-

manual de grec de Pabón, per la seva part, prou ha tingut un llarg recorregut: es va publicar per primer cop el 1942 en col·laboració amb Eustaquio Echaurre i, des del 1967, l'editorial Vox té cura de les nombroses reimpressions de la versió definitiva que curà D. José Manuel Pabón. Tenint a mà, doncs, un diccionari que s'ha comprovat que funciona, l'equip encapçalat per Vicenç Reglà no es va plantejar una nova redacció de cap diccionari,² sinó una traducció d'aquest amb algunes actualitzacions. És així que els seus 35.000 articles han estat revisats, les traduccions s'han comparat amb els millors diccionaris de l'àmbit català, s'han buscat els girs més propis i precisos i s'han actualitzat les referències. Així, per exemple, el valor de les monedes es dona en euros (vegeu *estàter*, *dracma*, *talent*, etc. —fins i tot *denari*—) amb el seu valor orientatiu calculat per a l'any 2010.

Amb tot, sap greu veure que es reproduïen algunes errades del diccionari original. Perquè no és pas cap novetat dir que del *Diccionario* de Pabón caldria haver-ne rectificat algunes entrades. Així per exemple, els verbs *κέλλω* i *ὀκέλλω* són el mateix, i també ho són els substantius *ἀστεροπή* i *στεροπή*. Es mantenen les mancances de l'original també en errades com l'inexistent *ἀφεδών* (ha de ser *ἀφεδρῶν*) o algunes formes èriques, com ara *μορτός* (al costat de *βροτός*) o alguna notació d'hiatus com *ἄϊκώς* (que conviu amb formes com *ῶϊς*). En altres ocasions, però, s'ha fet una correcció tàcita: hom ho podrà comprovar amb l'original espanyol i la versió catalana (que mantenen normalment la mateixa paginació), p. ex. amb *ἔλειος* (p. 194) o *προσκόπω* (p. 512). En la versió catalana, per altra part, la referència a l'herba màgica de l'*Odissea* no es dona tal com ho fan Riba o Mira en les seves traduccions (*moly* i *molí*, respectivament), sinó fent una transliteració una mica incòmoda, *mō'ly*.

Una novetat important, així mateix, és el fet d'incorporar un apèndix de gramàtica (abarcant els temes més notables de morfologia i sintaxi) redactat de bell nou. En l'edició espanyola l'autor d'aquest apèndix gramatical era el professor Manuel Fernández Galiano, expert coneixedor de les particularitats de la llengua grega. El seu promptuari és, avui dia, admirable en la quantitat de dades que recull i, de vegades, per la seva personal sistematització (no gaire lluny de l'esquema d'un Eduard Schwytzer, posem per cas). Aquest nou resum, sobretot en la part de morfologia, dels adaptadors al català és, a més de completíssim, una magnífica mostra de claredat i ajut —pensant, sobretot, en els estudiants del batxillerat i dels primers cursos universitaris.

tar amb un espai propi de discussió en el decurs de la *Trobada internacional "Paideia" de didàctica de llengües clàssiques* organitzada per l'ICE de la UAB, durant el mes de juliol de 2011.

2. Un instrument de caràcter més elemental que no el diccionari de Pabón és l'obra de G. Golobardes, *Diccionari Grec-Català*, Barcelona: Proa, 1985. Aquest diccionari no s'ha tornat a publicar més i ha esdevingut gairebé una raresa bibliogràfica.